

ЗОНА

ГРОМАДСЬКИЙ ТА ЛІТЕРАТУРНИЙ ЧАСОПИС
ВСЕУКРАЇНСЬКОГО ТОВАРИСТВА ПОЛІТИЧНИХ
В'ЯЗНІВ І РЕПРЕСОВАНИХ

Заснований 1991 р.

*Народе мій, до тебе ще я верну
І в смерті обернуся до життя
Своїм стражденням і незлим обличчям*
Василь СТУС

ЗМІСТ

СВЯТКОВІ ПРИВІТАННЯ

Проводу Всеукраїнського товариства політичних в'язнів і репресованих з нагоди Нового — 2013 — Року і Великого Свята Різдва Христового.....	5

СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ ПОЛІТИЧНИХ В'ЯЗНІВ І РЕПРЕСОВАНИХ

Кабінет Міністрів України Розпорядження від 19 грудня 2012 р. № 1052-р Київ.....	6
Юрій Зайцев Підтримка є, але.....	9
Ігор Олещук Про роботу Комісії Тернопільської обласної ради з питань поновлення прав реабілітованих.....	11
День пам'яті жертв Голодоморів в Україні.....	15
Світлана Решетова Свідок.....	17

28/2013

Василь Чубенко	
Коло Хреста жертвам Голодомору.....	18
Антон Михайлевський	
Колоски.....	19
Яблуно батько рубає (1953 рік).....	20
Інна Василькова	
Сумно.....	21
Олекса Різниченко	
«Не можу ближнього свого...».....	22
Статистика Голодомору.....	26
Голодною весною 1933-го.....	28

70-РІЧЧЯ СТВОРЕННЯ УПА

Вищий адмінсуд остаточно визнав воїнів УПА борцями за незалежність.....	29
Річниця УПА вивела на вулиці Києва тисячі людей.....	30
Представники партії влади виступили на захист ОУН-УПА.....	31
Івано-Франківська обласна рада оголосила 2012 рік роком УПА.....	31
Володимир В'ятрович	
Якби не було УПА.....	33
Р. Круцик	
Пора визнавати і ОУН, і УПА!.....	35
Святослав Караванський	
Європейська місія С. Бандери та лісових братів Прибалтики.....	41
Ігор Олещук	
Він керував святою боротьбою.....	44

СВІТ ПРО УПА

Де Голь.....	47
Че Гевара.....	47
Мойсей Фішбейн.....	48
Віктор Суворов.....	49
Ігор Олещук	
Зв'язкова генерала Шухевича.....	50
І. Бандурка	
Кинулась в криницю щоб не здатись ворогам.....	53
Ілля Лешинин	
Історична правда про УПА.....	54
Стелла Кренцбах	
Живу ще завдяки УПА.....	56
Ольга Скороход	
Співпраці з фашистами і комуністами не було.....	62
Олекса Різників	
40 літ тому.....	64
Уривки з поеми «Промінь з Одеси».....	64

ГЕРОЯМ — СЛАВА

Петро Франко	
Патріарх Йосиф Сліпий.....	77
Постанова Верховної Ради України «Про відзначення 120-річчя з дня народження патріарха Йосифа Сліпого».....	95

ЖИТТЯ НАШОГО ТОВАРИСТВА

Тут народився патріарх Йосип Сліпий.....	97
Людмила Огнева	
Межа любові.....	99

УРОКИ ІСТОРІЇ

Василь Овсієнко	
Пом'янімо жертви великого терору.....	104

ЖИТТЯ НАШОГО ТОВАРИСТВА

Круглий стіл.....	107
Іван Патриляк	
Репресовані вчені-історики Київського університету: людські долі на тлі епохи.....	108
Галина СИТА	
Михайло Пилипович Кравчук вчений і патріот.....	113
Сергій Білокінь	
На маргінесі архівно-слідчої справи Василя Різниченка.....	122
Віктор Прокопчук	
Жертва тоталітарного режиму.....	134
Ігор Марцінковський	
Репресований академік Михайло Слабченко.....	146

ПРО ЛЮДЕЙ НАШИХ

Сергій Албул	
Слово про батька або Людину, яка пережила дві історичні епохи.....	149
Ольга Шахрай	
Із Україною в серці виживали в нестерпних умовах.....	157
«Олександр Вівчарик	
Патріот України з Єнакієвого.....	161

НАША ДІАСПОРА

Прийдіть на захист української нації та нашої мови.....	165
Леся Шовкун	
Домодєдово — окрема держава?.....	167

Павло Грабовський	
Є нас всюди, браття милі.....	169

ПОЕЗІЯ

Богдан Луцишин	
Мови.....	170
Богдан Мацелюх	
В парламенті великі переміни.....	171
Іде війна.....	172
Олександр Птащенко	
Дума про майдан.....	173

ВІДІЙШЛИ ВІД НАС, СУМУЄМО

Дмитро Гриньків	178
Степан Сапеляк	181
Петро Винничук	184
Василь Лісовий	187
Ірина Калинець	190
Володимир Андрушко	192
Ростислав Доценко	195
Віталій Шевченко	197

**ДО ВІДОМА ЧЛЕНІВ ТОВАРИСТВА
І ЧИТАЧІВ «ЗОНИ»
У НАС Є СВІЙ САЙТ:**

repressed.org.ua

СВЯТКОВІ ПРИВІТАННЯ

ПРОВІДУ ВСЕУКРАЇНСЬКОГО ТОВАРИСТВА ПОЛІТИЧНИХ В'ЯЗНІВ І РЕПРЕСОВАНИХ З НАГОДИ НОВОГО — 2013 — РОКУ І ВЕЛИКОГО СВЯТА РОЖДЕСТВА ХРИСТА

Дорогі побратими — члени Всеукраїнського товариства політичних в'язнів і репресованих!

Надійшов Новий — 2013-ий — рік, і водночас це — 22-ий рік незалежності України.

Чого ми з Вами очікуємо у новому році?

Ми очікуємо остаточного визначення владою пріоритетів у стосунках України з іншими державами і спрямування цих пріоритетів у бік Європи.

Ми очікуємо реального зміцнення обороноздатності нашої держави.

Ми очікуємо закріплення принципів демократії у нашому суспільному житті.

Ми очікуємо припинення гонінь на державну українську мову і реальної підтримки її розвитку, розвитку української культури.

Ми очікуємо повернення нашої економіки на шлях стабільності, росту виробництва, появи нових робочих місць, збільшення зарплат і пенсій.

Ми очікуємо, коли нарешті наша держава повернеться обличчям до нас — політв'язнів і репресованих, що зазнали у свій час гонінь від совєтської колоніальної адміністрації за нашу проукраїнську орієнтацію, і нарешті визнає нас — ветеранів УПА, підпільної діяльності, шістдесятників — борцями за волю України.

Бажаємо всім Вам, наші побратими, дочекатися реалізації цих очікувань, а тому зичимо Вам здоров'я, здоров'я і ще раз здоров'я!

Вітаємо Вас з Рождеством Христовим! Хай це Світле Свято надасть всім нам душевного спокою, зміцнить нас у наших помислах і прагненнях, у любові до України!

З надією зустрічали Вечірню зірку, яка зголошує, що народився Син Божий!

Цю звістку маємо привітати своїми добрими справами і намірами, праведністю і любов'ю.

Прихід свят Різдва Христового і Нового Року подає нам надію на краще життя, на добре здоров'я, на радісні і світлі дні.

Нехай віра в Христа — сина Божого, народження якого святкуємо, наповнить нас надією та любов'ю у спілкуванні один з одним, додасть нам впевненості у гідному майбутньому України, додасть нам сил і натхнення у роботі й боротьбі заради її процвітання!

Христос народився! Славимо Його!

**Провід Всеукраїнського товариства
політичних в'язнів і репресованих**

СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ ПОЛІТИЧНИХ В'ЯЗНІВ І РЕПРЕСОВАНИХ

КАБІНЕТ МІНІСТРІВ УКРАЇНИ РОЗПОРЯДЖЕННЯ ВІД 19 ГРУДНЯ 2012 Р. № 1052-Р КИЇВ

**Про затвердження плану заходів
щодо посилення соціального захисту колишніх політичних в'язнів, репресованих та членів їх сімей на період до 2015 року**

1. Затвердити план заходів щодо посилення соціального захисту колишніх політичних в'язнів, репресованих та членів їх сімей на період до 2015 року, що додається.

2. Раді міністрів Автономної Республіки Крим, обласним, Київській та Севастопольській міським держадміністраціям розробити і затвердити до 29 грудня 2012 р. регіональні плани заходів щодо посилення соціального захисту колишніх політичних в'язнів, репресованих та членів їх сімей на період до 2015 року.

3. Міністерствам, іншим центральним органам виконавчої влади, Раді міністрів Автономної Республіки Крим, обласним, Київській та Севастопольській міським держадміністраціям, Національній академії наук (за згодою) подавати щороку до 20 січня Міністерству соціальної політики інформацію про стан виконання плану заходів, затвердженого цим розпорядженням, для її узагальнення та подання у місячний строк Кабінетові Міністрів України.

ПЛАН

**заходів щодо посилення соціального захисту
колишніх політичних в'язнів, репресованих
та членів їх сімей на період до 2015 року**

1. Провести моніторинг виконання актів законодавства з питань соціального захисту колишніх політичних в'язнів, репресованих та членів їх сімей.

(Мінсоцполітики, Рада міністрів Автономної Республіки Крим, обласні, Київська та Севастопольська міські держадміністрації — Постійно).

2. Провести обстеження матеріально-побутових умов проживання колишніх політичних в'язнів і репресованих та членів їх сімей, за результатами

якого забезпечити надання в установленому порядку матеріальної та іншої допомоги.

(Рада міністрів Автономної Республіки Крим, обласні, Київська та Севастопольська міські держадміністрації — Постійно).

3. Запровадити диспансеризацію колишніх політичних в'язнів і репресованих з метою надання необхідної медичної допомоги та у разі потреби організувати направлення на лікування до закладів охорони здоров'я.

(Рада міністрів Автономної Республіки Крим, обласні, Київська та Севастопольська міські держадміністрації — Постійно).

4. Продовжити роботу з надання у разі потреби приміщень і забезпечення телефонним зв'язком громадських об'єднань колишніх політичних в'язнів і репресованих та інших громадських об'єднань, що здійснюють вивчення причин і наслідків політичних репресій в Україні.

(Рада міністрів Автономної Республіки Крим, обласні, Київська та Севастопольська міські держадміністрації — Постійно).

5. Продовжити роботу із забезпечення відповідно до законодавства колишніх політичних в'язнів і репресованих, які є інвалідами внаслідок репресій, автомобілями.

(Рада міністрів Автономної Республіки Крим, обласні, Київська та Севастопольська міські держадміністрації — Постійно).

6. Організувати забезпечення колишніх політичних в'язнів і репресованих, які є інвалідами внаслідок репресій, санаторно-курортними путівками, виплату грошової компенсації замість такої путівки і компенсації вартості самостійного санаторно-курортного лікування відповідно до законодавства.

(Мінсоцполітики, Рада міністрів Автономної Республіки Крим, обласні, Київська та Севастопольська міські держадміністрації — Постійно).

7. Забезпечити надання соціальних послуг самотніми колишніми політичними в'язнями, репресованими та членам їх сімей, які є громадянами похилого віку або інвалідами, з урахуванням вимог Закону України «Про соціальні послуги».

(Рада міністрів Автономної Республіки Крим, обласні, Київська та Севастопольська міські держадміністрації — Постійно).

8. Вжити заходів до забезпечення житлом реабілітованих громадян, які потребують поліпшення житлових умов.

(Рада міністрів Автономної Республіки Крим, обласні, Київська та Севастопольська міські держадміністрації — Постійно).

9. Сприяти висвітленню в державних засобах масової інформації причин і наслідків політичних репресій в Україні, проблем життєзабезпечення колишніх політичних в'язнів, репресованих та членів їх сімей.

(Держкомтелерадіо, Мінкультури, Укрдержархів, СБУ (за згодою), Національна академія наук (за згодою) — Постійно).

10. Забезпечити об'єктивне висвітлення у програмах навчальних закладів причин і наслідків політичних репресій в Україні, починаючи з 1917 року і до 90-х років XX століття.

(МОНмолодьспорт — Постійно).

11. Сприяти виданню історичної літератури про події, пов'язані з політичними репресіями в Україні.

(Рада міністрів Автономної Республіки Крим, обласні, Київська та Севастопольська міські держадміністрації — Постійно).

12. Забезпечити проведення книжкових виставок про події часів репресій в Україні.

(Рада міністрів Автономної Республіки Крим, обласні, Київська та Севастопольська міські держадміністрації — Постійно).

13. Вжити заходів до оприлюднення розсекречених архівних документів про політичні репресії в Україні.

(СБУ (за згодою), Укрдержархів — Постійно).

Прем'єр-міністр України М. АЗАРОВ
ЗАТВЕРДЖЕНО розпорядженням
Кабінету Міністрів України
від 19 грудня 2012 р. № 1052-р

Юрій ЗАЙЦЕВ
голова Миколаївської обласної організації
Всеукраїнського товариства політичних в'язнів і репресованих

ПІДТРИМКА Є, АЛЕ...

Миколаївська обласна організація Всеукраїнського товариства політичних в'язнів і репресованих, крім тих 540 чоловік, що є на обліку в установах соцзахисту, налічує ще багатьох членів сімей реабілітованих, які не отримали соціального захисту відповідно до чинного законодавства. Це не тільки діти, які залишилися без батьків у скрутні часи Голодомору, у воєнні і повоєнні роки, але є ще і не реабілітовані громадяни, яких засудили по кримінальних статтях, але фактично вони були політв'язнями.

То ж організація тримається на активі і тих волонтерах з проукраїнського середовища, які входять до різних партій чи громадських організацій і з повагою ставляться до політв'язнів, які потерпали за Україну.

У Миколаївській області діє програма «Турбота», розрахована на 2011 — 2015 роки, яка передбачає сприяння громадським організаціям, які займаються соціально мало захищеними верствами населення. Це організація ветеранів війни і праці, союз організацій інвалідів, чорнобильці, «афганці», малолітні в'язні німецьких таборів, товариство політв'язнів і репресованих.

Крім загальної програми, всі ці товариства складають плани роботи на рік, звітування діє щомісяця як перед Головним управлінням соцзахисту, так і перед облрадою, яка фінансує ці програми. Кожна витрата контролюється також Держказначейством.

У 2011 р. товариству було виділено близько 30 тис. грн., але наприкінці року кілька тисяч були Держказначейством заблоковані і їх Товариство не отримало. Все ж за останні 5 років ми придбали комп'ютер, принтер, сканер, цифровий фотоапарат, факс, кілька стільців, сейф. Маємо міський радіотелефон, орендуємо приміщення під офіс площею 8 кв м.(аж!). Маємо можливість придбати канцтовари, оплатити відрядження, передплату видань, поштові витрати. Ми також виділили деяку суму на встановлення першої в Миколаєві пам'ятної дошки жертвам більшовицьких репресій. І хоч на церемонії її відкриття був присутній мер міста, жодної копійки ні він, ні якась партія у підготовку цієї дошки не вклали.

Всі витрати на покладання квітів, провідання ветеранів, ритуальні заходи і т.і. ми робимо за рахунок активу.

Кожен рік маємо проблему з продовженням договору оренди офісу. А це проплати пожежникам, страховикам, нотаріусам. Інші організації таких проблем не мають.

Тож за головне маємо громадський обов'язок — турботу як пам'ять про загиблих побратимів, так і спілкування і моральна допомога тим, хто дожив до Незалежної України.

На початку 2012 року «раптом» виникла нова проблема — в області немає жодного бланку посвідчення для реабілітованого. Виявилось це в Миколаєві, коли вони стали потрібні двом чоловікам з активу — тоді влада і визнала цей факт. З лютого і до сьогодні (жовтень) питання не вирішено, хоч підключене міністерство соцзахисту. Складається враження, що по всій Україні така ж сама ситуація. І справа не тільки в двох людях з активу. Справа в тому, що ми три роки по селах і районах футболимо старих людей і говоримо їм: «Нема посвідчень!» І люди повертаються з нічим додому і не можуть скористатися тими пільгами, що їм надає Закон.

Адже є люди, які втратили старе посвідчення, або хтось його ще тільки має отримати, бо щойно віднайшов достатньо документів і вже дістав право через суди. Є і такі, які прибули з інших держав і мають отримати українські документи. Завдання Товариства віднайти цих людей і допомогти їм.

Ця проблема свідчить, що реабілітовані не мають достатнього соціального захисту і випали з орбіти держорганів, бо комісії при радах тільки видають посвідчення і все. А кому їх не вистачило — ті не є клієнтами ні у соцзахисті, ні у комісіях рад. Вони — оті старі і немічні — хай ідуть додому і дивляться по телевізору, як в нас все добре.

То може й буде колись добре. Недарма ж боролися за Незалежну Україну.

Ігор ОЛЕЩУК,
голова комісії з питань поновлення прав реабілітованих
Тернопільської обласної ради, заступник голови
Тернопільської обласної організації Всеукраїнського
товариства політв'язнів і репресованих.

ПРО РОБОТУ КОМІСІЇ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ РАДИ З ПИТАНЬ ПОНОВЛЕННЯ ПРАВ РЕАБІЛІТОВАНИХ

6 вересня 2012 року відбулось засідання комісії обласної ради з питань поновлення прав реабілітованих.

На комісію були запрошені:

Вадим Андрійович Боярський — перший заступник начальника головного управління праці та соціального захисту Тернопільської обласної державної адміністрації;

Галина Феодосіївна Карнаух — начальник відділу пенсійного забезпечення головного управління Пенсійного фонду України в Тернопільській області;

Зінаїда Павлівна Оконська — секретар комісії Тернопільської міської ради з питань поновлення прав реабілітованих.

Комісія розглянула питання пенсійного забезпечення і соціального захисту реабілітованих. Комісія констатувала, що Закон України «Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні» (далі — Закон) морально та матеріально застарів, він уже не дозволяє виконувати належним чином функції соціального захисту реабілітованих.

Не виконуються вимоги ст. 6 Закону про заходи і пільги реабілітованих, держава заборгувала перед реабілітованими за працю в місцях позбавлення волі, також не відшкодувала вартості конфіскованих будівель і майна.

Комісія рекомендувала звернутися до обласної ради для вирішення нагальних питань:

1. Продовжувати роботу щодо удосконалення соціального захисту дітей політв'язнів і колишніх малолітніх політв'язнів.

2. Вимагати від центральних органів влади:

- виконати ст. 77 Закону України «Про пенсійне забезпечення» в частині підвищення пенсії реабілітованим за ст.1 на 50%, а за ст.3 на 25%;

- виділити безкоштовно цифрові тюнери для телевізорів реабілітованим за ст. 1 «Закону».

Політичні в'язні і репресовані, які у 1917 - 1980-их роках зазнали репресій і переслідувань за політичну діяльність, або перебували на спецпоселенні за період існування української держави, не дочекались нормального закону, який належно би їх захищав.

Закон УРСР «Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні»

Постановою Верховної Ради України від 24.12.1993 р. був прийнятий як Закон України зі змінами і доповненнями, які, на нашу думку, набагато погіршили соціальний захист реабілітованих.

По-перше, тому, що на початку 1990 років, коли діяв згаданий Закон УРСР, всі лікувальні заклади й транспортні організації були державними, житло також будувалось за державні кошти і розподілялося за чергами.

Відповідно до цього Закону реабілітованими за ст. 1 визнані особи, які були заарештовані, позбавлені волі і відбували покарання в таборах, тюрмах та лікувальних закладах. До реабілітованих за ст. 3 відносяться особи, які були заслані або вислані з постійного місця проживання та позбавлені майна з політичних, релігійних і національних мотивів.

Відповідно до Закону пільги надаються лише реабілітованим за ст. 1 і то в оновленому варіанті обмежено абзац 7 ст. 6 Закону про забезпечення автомобілем класу ЗАЗ-963М.

Оскільки Закон, як уже згадувалося, матеріально і морально застарів, то із всіх пільг для реабілітованих за ст. 1 в п. 6 Закону залишився лише абзац 1: за час перебування під вартою, або в місцях позбавлення волі зараховується в потрібному розмірі стаж роботи для призначення трудових пенсій, і абзац 9: зниження оплати жилої площі та комунальних послуг на 50% в межах норм, передбачених чинним законодавством.

В Законі зовсім не передбачені пільги реабілітованим за ст. 3 т.зв. спецпоселенцям, яких насильно виселяли із рідних домівок в Казахстан або інші віддалені райони колишнього Союзу. На підготовку до виїзду сім'ї виділяли лише до 1 години часу, конфісковували будинки, с/г інвентар, худобу, птицю, запаси зерна, меблі і т.п.

Їх поселяли в необжитих місцях Союзу, вони вимушені були самі будувати бараки, вони працювали на важких малооплачуваних роботах, діти навчались чужою російською мовою і вдалині від адміністративних центрів. При поверненні на батьківщину їх не прописували, не приймали у навчальні заклади та на престижні роботи, не повертали майна.

Ще гірша ситуація з отриманням грошової компенсації особами, які були позбавлені волі і безоплатно працювали в місцях позбавлення волі на території Російської Федерації і Казахстану.

Відповідно до ст. 5 Закону передбачена матеріальна компенсація в розмірі однієї мінімальної зарплати за кожний місяць позбавлення волі, але не більше 75 мінімальних зарплат. У зв'язку з тим 18 лютого 1993 р. КМУ видав Постанову №112, за якою матеріальна компенсація за конфісковані будівлі і майно складає від 15 до 65 мінімальних зарплат.

І одну і другу грошову компенсацію могли отримати лише особи, які були реабілітованими.

Інтенсивна реабілітація проводилась у 1990-1992 роках. На жаль, в цей час у районних фінансових органів був великий дефіцит бюджету. А Постановою КМУ від 18 квітня 1996 р. №429 «Про порядок розрахунків з реабілі-

тованими громадянами» **розмір мінімальної зарплати прийнято (сьогодні це чи не знушення?!)** — 7,5 грн.

Виходячи із цього, максимальна грошова компенсація за безоплатну працю в місцях позбавлення волі складає — $75 \times 7,5 = 582,5$ грн., тоді як за Законом УРСР вона складала 12000 крб. (зменшення у 20 разів, а за купівельною здатністю — у 40 разів!).

Також максимальна грошова компенсація за конфісковані будівлі і майно складає — $65 \times 7,5 = 487,5$ грн. Навіть такої мізерної компенсації понад 90 % реабілітованих громадян за ст. 1 і ст. 3 не отримали.

Останні два роки уже не виплачують передбачені Указом Президента України від 26.11.2001 р. №1147/2001 іменні стипендії громадянам України, які зазнали переслідувань за правозахисну діяльність, хоча відповідні подання своєчасно оформлені і надіслані у Міністерство соціальної політики.

Мають виконуватися вимоги Указу Президента України Л. Кучми від 14.05.2001 р. «Про заходи щодо державної підтримки колишніх політв'язнів і репресованих», а також Указу Президента України В. Ющенка від 11.07.2005 р. №1088/2005 «Про заходи щодо посилення державної підтримки колишніх політичних в'язнів, репресованих та їх громадських організацій». В Указах пропонується визнати статус малолітніх політичних в'язнів, статус дітей політв'язнів, збільшити іменні стипендії і державні нагороди. Також в Указах передбачено виділяти кошти на статутну діяльність і надавати приміщення та передбачати кошти на видання спогадів політв'язнів і наукової історичної праці «Україна ХХ століття. Енциклопедія боротьби і репресій».

Станом на 1 січня 2012 року в нашій області проживали 4461 реабілітований, в тому числі за ст.1 — 1055, за ст.3 — 3406. Для покращення соціального захисту реабілітованих відповідно до згаданих Указів Тернопільською обласною радою прийняті наступні рішення:

1. Від 10 грудня 1991 року «Про встановлення додаткових пільг реабілітованим громадянам».

2. Від 17 січня 1997 року № 110 «Про статус ветеранів ОУН-УПА та гарантії їх соціального захисту на території Тернопільської області».

3. Від 17 червня 2009 року № 611 «Про надання пільг дітям реабілітованих осіб та дружинам (чоловікам) померлих учасників бойових дій ОУН-УПА».

4. Від 17 червня 2011 року № 969 «Про виплату щомісячної надбавки до пенсії ветеранам ОУН-УПА».

5. Від 5 січня 2010 року № 1127 «Про надання на території Тернопільської області статусу осіб, потерпілих від політичних репресій».

У зв'язку із тим, що Закон не забезпечив необхідних умов для захисту реабілітованих і їхніх дітей, держава заборгувала перед реабілітованими, не компенсувала їм за рабську працю в місцях позбавлення волі і за конфісковані будівлі та майно, і на фоні пільг та доплат і реабілітаційних центрів, які мають ветерани Другої світової війни, передбачити для реабілітованих наступні пільги:

1. Передбачити пільги на комунальні послуги в розмірі 50% реабілітованим за ст. 3 «Закону»;

2. Передбачити пільги на комунальні послуги в розмірі 50%, дітям політичних в'язнів, які народилися в місцях позбавлення волі (тюрма, психлікарня, політичний табір), а також дітям, які народилися в місцях спецпоселення батьків.

Зокрема, у м. Тернополі проживає дитина реабілітованої Євгенія Бутрин, яка народилася у слідчому ізоляторі КДБ у 1947 році. Мати — Марія Бутрин репресована і реабілітована, а дочку кадебісти забули прописати в тюрмі і оскільки на неї не заведена політична справа — дитина не визнана репресованою і реабілітованою. І така доля біля 15-ти дітей у нашій області. Це юридичний нонсенс!

3. Надати пільги на комунальні послуги в розмірі 25% непрацездатним дітям репресованих, які народилися після відбування терміну покарання в місцях позбавлення волі або спецпоселення батьків;

4. Передбачити доплати до пенсій:

— для реабілітованих за ст. 1 — 50% мінімальної пенсії за віком (зараз отримують 54,40 грн.);

— для реабілітованих за ст. 3 — 30% мінімальної пенсії за віком (зараз отримують 43,50 грн.);

5. У новій редакції Закону передбачити:

— справедливу оцінку майна, яке було конфісковане при засудженні, виселенні чи засланні;

— прирівняти малолітніх політичних в'язнів в концтаборах СРСР до малолітніх в'язнів німецьких концтаборів.

6. Відновити іменні стипендії для громадян, які зазнали репресій за правозахисну діяльність.

7. Вимагати від Уряду Російської Федерації матеріальної компенсації за рабську працю на «будовах комунізму», подібно як компенсували остарбайтерам Німеччина й Австрія.

На 21-му році Незалежності борці за українську державу не дочекались від теперішньої влади ні визнання, ні достойного соціального захисту.

Держава захищає інтереси ветеранів Другої світової війни, «афганців» і чорнобильців (і це добре!), але вона зовсім забуває про тих, які у складних умовах Другої світової війни боролися проти польських, угорських, нацистських і більшовицьких окупантів, гинули в бункерах і на полі бою, страждали у тюрмах і таборах, виборювали нашу Незалежність.

ДЕНЬ ПАМ'ЯТІ ЖЕРТВ ГОЛОДОМОРІВ В УКРАЇНІ

*24 листопада 2012 р. в День пам'яті жертв Голодоморів Україна
згадала найбільшу трагедію українського народу та вшанувала
пам'ять про невинноубитих.*

Цьогорічне вшанування пам'яті жертв Голодомору присвячене доброчинцям — тим людям, які в непростий час чинили добро, рятуючи від голоду співвітчизників у 1932 — 1933 роках.

Мова йде про людей, які рятували інших від голодної смерті — роздавали хліб, напували та зігрівали. Серед них — освітяни, лікарі, пересічні селяни, багатодітні матері.

Понад 2 тисячі людей у столиці взяли участь у ході від станції метро «Арсенальна» до Національного музею «Меморіал пам'яті жертв Голодоморів в Україні». Молоді люди пронесли у скорботній ході дві сотні свічок зі стрічками, на яких були вказані імена людей, що рятували інших від голоду. На території музею за участі представників опозиційних політичних партій та громадських організацій, духовенства УПЦ КП та УГКЦ Патріарх Київський і всієї Руси — України Філарет відслужив чин панахиди за померлими. Від

імені Громадського комітету з відзначення 80-х роковин трагедії Голодомору слово мав Євген Сверстюк.

По всій країні відбулися скорботні заходи, зокрема покладання вінків до пам'ятних знаків і місць поховання.

На всій території України були приспущені державні прапори й обмежене проведення розважальних заходів.

О 16:00 було оголошено загальнонаціональну хвилину мовчання, після неї почалась всеукраїнська акція «Запали свічку пам'яті» — українці запалювали свічки біля меморіалів Голодомору та на вікнах своїх домівок.

24 листопада 2012. Київ. Вінок від Товариства політв'язнів і репресованих поставлено біля музею Голодомору

На знімку:

*Члени Товариства Олекса Різників,
Олександр Мацаров, Олена Галай-Задворна,
Людмила Сухецька, Оріся Сокульська.*

Фотографував Іван Малюта.

Світлана РЕШЕТОВА

СВІДОК

Тут править смерть серпом своїм жнива.
Архів читаю. Тридцять третій... Голод...
Я теж, немов підкошена трава,
Бо і крізь мене йде мертвенний холод.

Із жаху пекла, суму кладовищ
Кублом зміним щириться минуле...
Отямтесь ті, що пам'яттю заснули,
Я й вас впишу у свій болючий вірш!

Хай дзвони б'ють і будять забуття.
Над тридцять третім вже навечно — ворон .
За що ж мене пече, невинну, сором?
Архів читаю. Правду із життя.

Архівна правда. Загнаність в тупик.
Хто ж породив цих людоджерів віку?
В моїй душі немає місця крику,
Бо вся вона — невимовлений крик!

Рік тридцять третій... А в думках одне... —
Розп'яті на хресті Голодомору.
Мене й на світі не було в ту пору,
Чому ж Господь у свідки взяв мене?

м. Артемівськ.

Василь ЧУБЕНКО

**КОЛО ХРЕСТА
ЖЕРТВАМ ГОЛОДОМОРУ**

Осінній день дубів від мжички,
Чавунні хмари при землі:
Дівча в блаґеньких черевичках
Ховало руки в рукавички,
Схиливши голову в жалі.

Коло Хреста на видноколі,
Мов докір клякнув під дощем.
Я свідком був і мимоволі
Ледь-ледь не тіпався від болю,
Гіркий втамовуючи щем.

Снували мимо перехожі –
Байдужий погляд в бік Хреста...
Лише дівча, мов на сторожі,
Вдивлялось поглядом тривожним
У лик розп'ятого Христа.

Прокинься, пам'яте проклята,
Витягуй совість з-під поли
І щиросердно, не по «блату»
Невинним жертвам супостата
В молитві свічку запали.

**23.12.2012 р.
м. Єнакієве.**

Антон МИХАЙЛЕВСЬКИЙ

КОЛОСКИ

Дальній голос волі
В розпачі людським.
Б'ють мене у полі
За жменю колосків.

Безглуздо і галантно,
Так, як дядько міг.
По мені гуляє
Обтіпаний батіг.

Б'ють мене у тиші
На виду беріз,
Мов по спині пишуть
Слово «комунізм».

Хоч воно і млосно,
Але як не є:
Усе навкруг колгоспне
І все навкруг моє.

Постать одинока.
Переляк та плач.
П'ять голодних років.
Голос: «Розкрадач».

3 березня, 2001 р.

ЯБЛУНЮ БАТЬКО РУБАЄ

(1953 РІК)

Яблуня грушу гукає,
мовчки кричить про біду.
Яблуню батько рубає
у молодому саду.

Я не осуджую батька.
Йдеться якраз не про це.
Просто обклали податком
кожне у нас деревце.

Уповноважений звично
там, де хатина німа,
списує каліграфічно
те, чого в нас і нема.

«Не побивайся, синочку,
що пропадає наш труд.
Тут і останню сорочку
не віддаси — відберуть».

Грошей у батька немає,
ми сидимо без чобіт.
Яблуню батько рубає
чую, як скрикує цвіт.

Нищиться сад наш і віра,
зло побраталось зі злом.
І гостролеза сокира
Громом гримить над селом.

м. Одеса

Інна ВАСИЛЬКОВА

СУМНО!

Народна пам'ять не вмирає.
І в мій котроткий вік
у серце стука, душу крає
той, тридцять третій рік.

Гірка історія народу.
Болить мені вона!
Чому від роду і до роду –
весь час вона сумна??

Хіба це ти, моя Ікраїно,
твої ліси й поля?
Димить чорнобильська руїна –
сплюндрована земля...

Здобули волю – і радіти б
уже на всі віки!
Та нашу землю вражі діти
знов ділять на шматки.

І чи повіриш ти, Кобзарю,
що є між нас такі,
що ладні волю на базарі
продать за мідяки?

Їм ненависна наша мова,
їм хочеться назад –
в старе ярмо, в чужі закови,
а не ростить свій сад.

м. Іллічівськ

«НЕ МОЖУ БЛИЖНЬОГО СВОГО...»

(Новела)

*«Прийміть, споживайте, це — тіло моє»
Св. Матвія, 26. 29*

Ісус Христос, сидючи одесною Бога, тужно споглядав на Землю. І сум глибокий гніздився у очах Його. Так болюче страждав Христос кожного тридцять третього року, бо ж саме у тридцять три зазнав Він розп'яття, випивши чашу свою, з якою не побажав розминутися.

Він хотів цим допомогти отим бідним, нещасним людям, створеним за образом і подобою Божою... А чи зменшилося зла на Землі? Чи розквітла згода і любов між народами? Чи стали люди терпимішими одне до одного?

Відповіді на ці риторичні питання Христос не чекав. Ось чому сум і журба полонили, огортали душу Його. І щоб трохи розважити себе, попасав очі свої на ланах і степах України, яку саме підставила під очі Його вродлива блакитна Земля, обертаючись поміж промінням Сонця. Вуста Його шепотіли мовою цієї країни (бо знав Христос усі мови): «Тихесенько вітер віє, степи, лани мріють, між ярами над ставами верби зеленіють... І все то те, вся країна повита красою, зеленіє, вмивається дрібною росою. Споконвіку вмивається, сонце зустрічає. І нема тому спочину і краю нема...».

Вуста Ісуса шепотіли одне, але очі Його бачили інше... І крапали сльози із очей Його...

Левко вирішив — ногу не відрубувати... В жодному разі... Бачив отих калік безногих, що прикульгали з громадянської... Поляки зовуть таку війну «домо-ва»... Дуже точно, бо б'ються свої, родичі, домашняки, однодумці... Убивають не чужих, не загарбників. Свої — своїх... Близького свого, якого треба любити... Ага, раніше така війна звалася між-у-собиця... Між-у-собі... У собі.

У ньому, у Левкові, поки що перемогла проста думка — ногу не відрубувати. Народна мудрість на його боці: «Була б кістка — м'ясо наросте...» Саме! Саме так!

А він виживе! Виживе! Збереже ту кістку... якщо перетриває — і ще хоч тиждень... А там... Щось буде... Що буде — Левко не знає, але вірить, що виживе... Може, наросте свіжа лобода на місці з'їденої... Може, манна небесна з неба...

Але цей тиждень треба перетривати... Головне — спокій... Різати так, аби жодної краплі крові не пропало. Бо кров — свіжу — навіть свіжу! можна

пити. Як пив отой різальник, пам'ятаю... Розчикрижив свиню, зачерпнув з черева кварту — і до дна!

Левко скотнув слину, розігнав уяву з-перед очей...

Господи, прости його... Кров пити... Але ж мені сьогодні... треба... Тільки не сиру... не сирову...

Усе готово, усе напихвати... Ось дрова... ось плита... грубка... На цього тапчана він ляже...

Вогонь уже палає, каструлька з водою чекає на вогні ні... І ніж — погострений... заточений — лежить на тапчані...

Як тяжко це все готувалося! Бо ж де та сила?! У Куліша була сила — він з'їв своїх дітей... У Івана була сила, бо він з'їв Куліша...

Аж Слісаренко з'їв Івана... Так і на Слісаренка їдець знайшовся...

Тепер на все село — нікого. Поїли одне одного... А я — не можу когось іншого. Гріх їсти свого ближнього... Господи, прости. Нащо ти вводиш во іскушення?! Во іскусаніє... кусання... За гріхи наші многі навів на нас мор оцей... Але ж вводиш у новий гріх... Чи це не гріх їсти людинятину?

Боже, яка краса навколо! Яке сонечко сяє, який вітерець повіває. І ген по долині білі хатки і садочки зелені... А в кожній пуста. А оцей сморід... котру днину стоїть над селом...

Ну... Ну! Почнемо... Отче наш, іже еси... Що? «їж і їси»? Може, це ти, Отче наш, їси нас? їж, їж — ми раби твої, слуги твої... Хліб наш насущний даждь нам днесь... Даждь нам днесь. взявши десь. «І не введи нас во іскушення»... Ні-ні, я нікого не кусав! Ні Куліша, ні Івана, ні Слісаренка...

А себе можна? Себе... Ніде я не, читав і не чув, що їсти себе — зась. Когось іншого — це канібалізм, людодїство... гріх... А себе — можна... мабуть... Ніде в Біблії не написано... Хоча... Хіба я знаю Біблію?..

Але ж я себе. Людину хочу врятувати! А це Богоугодне діло. їдячи, самого себе ж рятую. Роблю добро, наважуючись на зло... але не певний, чи це зло... От коли ближнього свого — то це точно зло...

Ну... Треба починати... ну...

Левко сідає у звичну йогівську позу, склавши ноги перед собою нахрест... поза напівлотоса... Права зверху... Як легко перехрещуються ноги... схудав... Та й литки тої...

Розімнути... розімнути... Оцим поясом треба перев'язати вище коліна... аби кров стримати... Отак ось... Вузол! але ж і тяжко — млось проймає...

Заспокоїтись... спокій... Мені треба спокій... Крове, не течи до ноги, не течи... Бач, кажу не течи, а сам наготував мисочку... Ось тут її треба підставити... Тепер ніж... гострий, ніж... ніжний... Дезинфекція? ДЕ? — ні спирту, ні одеколону...

Слина. Тільки слина... Нема, пересохло у горлі... В роті... Треба слини... Як... отой пив кров свинячу! Випив і сказав: А-а-а!!! Яка смакота!

Від цього спогаду у роті виступила слина... облизати ніж... лезо... На пальці поплювати... Ну... стиснути м'язи литки...

Ніж третєся об шкіру — а не ріже... Чом?., я ж так довго гострив... нема сили... спочину... Ну... Отче наш, іже еси... ну! А-а! Є... млюсть пойняла, туман закрив очі... О, кров... значить... уже... Вздовж литки з різі проступає-сочиться кров. Не боли... не боли! Тепер від країв тої різі зробити донизу... два... тільки шкіру... шкіру, щоб завернути...

Душа стислася... зуби скреготять... Я ж ніколи ще такого не робив... скальпеля б... Є... зачервонилися два надрізи донизу.

Минув туман... тепер задерти шкіру... нігтем за середину, з ножом підрізати... так... підрізаю... віддираю...

Ціла пластинка шкіри знісла донизу... Ось він м'яз... М'ясо... Тепер піддіти пальцями... відслоїти... та що це?.. Ножем? Ножем!

А-а-а... крові більше... капає до мисочки... Запахв пальця... відтягнув... Тепер ножем перетяти... Отак... Туман... туман... перечекати...

А зараз відтягти цей шмат м'яса і різати... ну... ну... вислизає... нігтями тримати... О, які нігті... Ану його... Оце грамів двісті буде... Та досить... на завтра ще лишити... Яке завтра? Через три дні.. Ну! Ріжу!!! З кров'ю до мисочки падає кусень... Левко спертий спиною на стіну... неприємні... Щось треба мені зробити... що? А, перев'язати... завернути шкіру... закрити рану... шматину із сорочки білу... запхати до ямки... а цею — перев'язую... обмотати... затиснути... О, Боже мій! Не те... кинути до каструльки — ось що треба... Взяти отак мисочку... донести до каструльки... тяжка! вода кипить... перехилити... Бовтнуло... на лице краплі обпекли...

Рука безсило падає з мискою...

Давай ще в'язати... затиснути... Лягти... повернутися... ноги випростати... забути... відключитися...

...Свідомість повертається помалу... запах... новий запах... м'яса... то оце так воно пахне... аж різонуло у нутрі... Чи давно кипить?

Чи не пора? Підняти голову... пов'язка червона... це мій колір, моя барва... «Он ведь с нашим знаменем цвета одного...» Скільки крові пропало... можна ж було випити... як отой кровопивець...

Отче наш, прости мене... Не за гріх мій, не за гріх... Прости, що я Тебе поставив у безвихідь... думати, чи гріх Левко зробив, чи не гріх... бо ж Ти такого гріха, мабуть, не знаєш... Я не винен. Господи, прости... Я ж рятую себе для Тебе! Виживу — робитиму добро, тільки добро... Та й зараз я роблю добро, бо їм не ближнього свого...

Червоне небо... Боже, це Ти? Які очі печальні у Тебе... Чи Ти справді плачеш? За мною? Наді мною? Я ж не ближнього свого... Я люблю ближнього свого... але не настільки, щоб їсти його... Дві сльозинки з очей Твоїх, Господи, летять до мене... а ні, то не сльозини, то кров Твоя. Господи... Ти говорив апостолам на Таємній вечері: «...пийте, це кров моя». Це кров Твоя на губах у мене... ні, горять губи... де кварта? Зачерпнути юшки, випити.

Левко сідає, зачерпує квартою з каструльки юшки, але обпікається... гарячково студить, сьорбає, студить, сьорбає, ковтає... Ковток варева іде донизу

по малу, як ніби намацує собі дорогу. Забуту дорогу до шлунку... Допив... упав знову... Ось зараз накинуться соки мої на те вариво, вгризуться у нього і роздеруть, розшматують його на атоми... понесуть по тілу... кров мою... Твою, Господи... «ПИЙТЕ З НЕЇ ВСІ, БО ЦЕ КРОВ МОЯ НОВОГО ЗАПОВІТУ, ЩО ЗА БАГАТЬОХ ПРОЛИВАЄТЬСЯ НА ВІДПУЩЕННЯ ГРІХІВ... Чиїх, о, Господи?!

І тут Левкові стало соромно... Чому я так радію? ЧИ Ж НЕ БІЛЬШЕ ВІД ЇЖІ ЖИТТЯ. А ВІД ОДЯГУ ТІЛО? (Матв. 6, 25). А я що роблю...

Душа Левкова ридала, а рука тяглася до кварти, до миски, бо кишки не просто грали марш, а ревіли, вимагаючи їжі, їжі, ЇЖІ!

Непритомність відкинула його худеньке тіло на ліжко...

Одна сльоза із очей Божих упала на лице Левка і опритомнила його. Він побачив зовсім близько Христа. Христос над тілом його стояв і говорив:

— Хто руку свою вмочить у миску зо мною...

Левко потягся рукою до каструлі і не зміг дотягнутися...

Тоді Христос витяг паруючу плоть його з окропу і ніби й не була вона гарячуша, поламав її навпіл і поблагословив, і давав Левкові, і говорив:

ПРИЙМИ, СПОЖИВАЙ — ЦЕ ТІЛО МОЄ...

СТАТИСТИКА ГОЛОДОМОРУ

1990 року видавництво політичної літератури України видало книжку «Голод 1932 — 1933 років на Україні очима істориків, мовою документів». Книга ця унікальна: в ній уперше оприлюднені документи (усього 2481, розсекречені наприкінці 1989 року).

Як відомо, ще уряд УРСР визнав, що голод був штучним, тому остання перешкода для правдивих публікацій була знесена. Фонди Центрального управління народногосподарського обліку при Держплані СРСР, як виявилось, зберігали відомості вибухової сили. Працівники статистичного відомства змушені були вести подвійний облік населення: фактичний — для внутрішнього користування, і фальсифікований — для публікацій.

Отже, у 60-у річницю голодомору, вчиненого за велінням Політбюро партії більшовиків, треба ознайомити читачів із більш-менш справжньою статистикою.

Чому більш-менш? Тому, що під час голодомору, особливо із січня до липня 1933 року життя у селах було дезорганізоване. Вимирали цілі села — чи ж до ведення книг обліку було? Та ще ж існувала негласна вимога не вказувати причину смерті — голод, натомість писали «старість», «слабість», «невідомо», «ліг відпочивати й помер».

До того ж уже у перші місяці 1933 року всюди були заповнені до кінця книги обліку смертей. Надалі записи роблено — добре, якщо в зошитах, а то й просто на клаптиках паперу. Навіть, коли видано було нові книги обліку смертей, ніхто не перевіряв правильності перенесення у них раніше зроблених записів.

А то й просто не реєстрували!

1934 року у березні працівники Центрального статистичного управління обстежили на місцях райони, найбільш уражені голодом, аби перевірити точність реєстрації. Підозри підтвердилися. Ось лише два приклади.

На території Вільнянської сільради (Київщина) не зареєстрували 50 невідомих мертвих тіл.

У Київському моргу за 1933 рік прийняли 9 472 підібраних на вулиці небіжчики і 5 481 з них «не зареєстрували (згідно з директивами і вказівками прокуратури, усними чи письмовими) — так написав у довідці судово-медичний експерт.

Але все одно, хоч цифри у розсекречених документах і неточні, себто зменшені, та вони вражають. Ось зведені дані про народжуваність і смертність у ті роки на всій Україні:

Роки	Зареєстров. народжень (у тис осіб)	Зареєстров. смертей (у тис. осіб)	Природний приріст (у тис. осіб)
1927	1184,4	522,6	661,8
1928	1139,3	495,7	643,6
1920	1081,0	538,7	542,3
1930	1023,0	538,1	484,9
1931	975,3	514,7	460,6
1932	782,0	668,2	113,8
1933	470,7	1850,3	-1379,6
1934	571,6	483,4	88,2
1935	759,1	341,9	417,2
1936	895,0	361,3	533,7

Як бачите, кількість народжень у 1927-1930 роки переходила за мільйон — це ще нічим і ніким не стримувана, це та, внаслідок якої у родинах було по 10-15 дітей, як і до революції. Але помітно, як вона падає і падає.

І треба було у 1933 впасти до мінімуму, щоб знову могли збільшуватись.

А тепер познайомтесь із даними ЗАГСів у **сільській місцевості** по місяцях за 1932 і 1933 роки (названа книга, стор. 74).

1932 рік			1933 рік	
Місяці	Народились	Померли	Народились	Померли
Січень	73 994	31 697	36 725	43 901
Лютий	62 663	35 404	27 712	60 632
Березень	60 416	43 100	25 401	135 767
Квітень	25 310	46 617	23 663	174 202
Травень	51 419	50 401	25 822	253 155
Червень	46 566	55 293	28 687	361 195
Липень	55 327	52 818	30 809	278 789
Серпень	51 456	47 939	38 075	103 319
Вересень	47 121	43 265	34 764	65 649
Жовтень	45 732	47 083	33 383	42 820
Листопад	37 603	38 716	27 607	28 167
Грудень	30 408	34 801	21 725	34 421
За рік	615 015	527 134	354 373	1 582 017

Як бачимо, народжуваність від найвищої у січні 1932 року поступово зменшилась до найнижчої у грудні. Смертність перевищувала народження лише за чотири місяці: червень, жовтень, листопад, грудень.

Зате 1933 рік показав себе справжнім голодомором: кожного місяця помирало більше, ніж народжувалося.

Не менш страшною була і деморалізація нашого народу. Саме тоді навчилися красти, брехати чи й просто тримати язик за зубами. Страх заповнив людські душі і часто до кінця життя їхнього не міг вивітритися, передавався дітям. Цим пояснюється менша політична активність мешканців Східної України порівняно з Західною за останні роки і більша їх піддатливість тиску керівного прошарку. Досі дехто боїться розповідати про голод.

Олекса РІЗНИКІВ

ГОЛОДНОЮ ВЕСНОЮ 1933-ГО

Голодна прийшла весна.
Як їсти хочеться сильно...
Не їжте того зерна,
яке на насіння.

Збирайте сухі грушки,
січіть, заварюйте сіно
Не їжте того зерна,
яке на насіння.

Чим вабить вас борозна,
де зерен йде воскресіння?
Не їжте того зерна,
яке на насіння.

Зелена яровина –
це ж хліб, а не каміння...
Не їжте того зерна,
яке на насіння.

О Господи! Вирина
якась звірина із сина...
Не їжте того зерна,
яке на насіння.

ВИЩИЙ АДМІНСУД ОСТАТОЧНО ВИЗНАВ ВОЇНІВ УПА БОРЦЯМИ ЗА НЕЗАЛЕЖНІСТЬ

Вищий адміністративний суд 16 січня 2013 підтвердив рішення судів нижчих інстанцій, якими визнано законним указ президента Віктора Ющенка про визнання членів ОУН і воїнів УПА учасниками боротьби за незалежність України.

Про це Українським Новинам повідомив заступник голови Прогресивної соціалістичної партії України Володимир Марченко.

За словами Марченка, рішення про відхилення касаційної скарги голова ПСПУ Наталя Вітренко отримала тільки 4 лютого.

Розгляд справи проходив у письмовій формі. Рішення суду є остаточним і оскарженню не підлягає.

Як відомо, 28 січня 2010 року Ющенко визнав бійців УПА і підпільників ОУН учасниками боротьби за незалежність України, видавши відповідний указ.

Вітренко оскаржила цей президентський указ у квітні 2010 року.

Київський апеляційний адміністративний суд і Окружний адміністративний суд Києва підтвердили законність указу Ющенка.

Крім активістів ОУН і воїнів УПА, борцями за українську незалежність було також визнано членів формувань Української Центральної Ради, Української Народної Республіки, Західноукраїнської Народної Республіки, Української Держави (гетьманату Павла Скоропадського), Української Військової організації, Організації народної оборони «Карпатська Січ» та Української Головної Визвольної ради.

«Українська правда».
<http://www.istpravda.com.ua>

РІЧНИЦЯ УПА ВИВЕЛА НА ВУЛИЦІ КИЄВА ТИСЯЧІ ЛЮДЕЙ

Незважаючи на похмуру погоду та дощ, тисячі людей вийшли на вулиці Києва, щоб провести мітинги на честь 70-річчя створення Української повстанської армії. У місті пройшли дві патріотичні акції, організовані прихильниками «Свободи» та «Нашої України».

У столичному парку Шевченка зібралося близько 6 тисяч прихильників відзначення річниці УПА на чолі з лідером свободівців Олегом Тягнибоком. Учасники акції, прямуючи в бік Михайлівської площі, кидали

людям під ноги прапори Партії регіонів і Комуністичної партії України.

Проте не обійшлося тут без ексцесів. Невідомі в натовп кинули шашки і фаєри, в результаті чого вулиця Володимирська покрилася димом. На подив, міліція спокійно спостерігала за подіями і не вживала ніяких дій.

На мітинг, організований «Нашою Україною», прийшли понад сто громадян. Зібравшись на Європейській площі, вони вимагали визнати ОУН-УПА воюючою стороною та виступали за євроатлантичну інтеграцію України.

З інтернету за матеріалами: lb.ua, фото: glavred.info

Була в Києві і велика група одеситів з отакими цікавими гаслами — повідомив нашу редакцію журналіст Богдан Осінський.

ПРЕДСТАВНИКИ ПАРТІЇ ВЛАДИ ВИСТУПИЛИ НА ЗАХИСТ ОУН-УПА

Депутати **Волинської обласної ради** від Партії регіонів просять Верховну Раду на державному рівні визнати ОУН-УПА воюючою стороною за українську державу. Таке рішення підтримали всі 10 членів фракції Партії регіонів на 12-й сесії облради, повідомляє «Інтерфакс-Україна».

Депутати також клопочуться про надання воїнам ОУН-УПА статусу учасників бойових дій у Другій світовій війні.

Ці вимоги викладено у зверненні обласної ради до голови Верховної Ради Володимира Литвина про необхідність внесення змін у Закон України «Про реабілітацію жертв політичних репресій в Україні».

Крім того, волинські депутати клопочуться, щоб парламент дав чітке визначення термінам «репресія», «політична репресія», «виселення», «вигнання», «спецпоселення», «реабілітація» і ратифікував резолюцію Парламентської Асамблеї Ради Європи №1481 від 25 січня 2006 року про засудження комуністичного режиму і нацизму.

Нагадаємо, що Івано-Франківська обласна рада на початку року ухвалила рішення оголосити 2012 рік в області роком Української повстанської армії (УПА), Національної скаутської організації України «Пласт», голови проводу Організації українських націоналістів **Ярослава Стецька** і Героя України **Олекси Гірника**.

З інтернету.

ІВАНО-ФРАНКІВСЬКА ОБЛАСНА РАДА ОГОЛОСИЛА 2012 РІК РОКОМ УПА

Івано-Франківська обласна рада ухвалила рішення оголосити 2012 рік в області роком Української повстанської армії (УПА), Національної скаутської організації України «Пласт», голови проводу Організації українських націоналістів **Ярослава Стецько** і Героя України **Олекси Гірника**.

Згідно з рішенням облрада планує надати кошти для фінансування заходів, пов'язаних зі святкуванням цих дат, повідомляє прес-служба облради.

14 жовтня 2012 виповнюється 70 років від дня створення УПА, 12 квітня - 100 років з офіційної дати заснування Національної скаутської організації України «Пласт».

Крім того, 19 січня 2012 виповнюється 100 років від дня народження

Стецька - активного діяча ОУН. З 1941 року - перший заступник лідера ОУН **Степана Бандери**. У 1942-1944 рр. Стецько був у німецькому концтаборі. Після звільнення керував антибільшовицьким блоком народів, був головою проводу ОУН.

27 березня 2012 виповнюється 100 років від дня народження Олекси Гірного. 21 січня 1978 він вчинив самоспалення біля могили **Тараса Шевченка** на знак протесту проти русифікації України. 18 січня 2007 указом президента йому присвоєно звання Героя України.

З інтернету.

ДО УВАГИ ІСТОРИКІВ І ЧИТАЧІВ ЖУРНАЛУ ЗОНА!

Створено електронний архів визвольного руху. Ви маєте можливість знайомитися з документами тих героїчних років, набравши <http://www.avr.org.ua>

**<http://www.avr.org.ua> -
Електронний архів визвольного руху**

Репозитарій надаватиме у вільному доступі можливість користуватися архівними документами ХХ ст. Історикам, краєзнавцям, студентам та всім зацікавленим історією минулого століття.

В депозитарії будуть розміщуватися електронні копії документів з Архіву Центру досліджень визвольного руху, Галузевого державного архіву СБУ (які були передані в Львівський національний університет ім. І. Франка), інших архівів (в тому числі закордонних) та приватних колекцій.

Репозитарій створюється в рамках спільного проекту Центру досліджень визвольного руху та Львівський національний університет ім. І. Франка — «Електронний архів документів та матеріалів українського визвольного руху 1940—1950-х років»

Знайдено поки що 1776 документів

ЯКБИ НЕ БУЛО УПА

У 70-ту річницю створення УПА як історик можу відповісти на питання, що було сімдесят років тому, і не як історик — спробую уявити, що було б, якби не було УПА.

Історики однаково не люблять обидва питання: «що буде» і «що було б, якби»... Історія має справу тільки з об'єктивною реальністю і тому намагається відповісти лише на питання «що було». Для цього дослідники викопують приховані та забуті факти, намагаються зв'язати їх між собою і таким чином не лише відтворити минуле, але й відповісти на питання «чому було саме так».

У сімдесяту річницю створення УПА як історик можу відповісти на питання, що було сімдесят років тому.

Доведений до відчаю різними окупантами український народ взявся за зброю, аби захистити себе. Тисячі юнаків і дівчат кидали своє звичне буденне життя і «йшли до лісу» захищати Україну. В цьому слові для них злилися їх рідна хата, село, весь рідний край, врешті, мрія про життя у вільній незалежній державі. Порив підхопили ті, хто не побоявся взяти на себе відповідальність у цей страшний момент — члени Організації українських націоналістів.

Вони багато говорили і писали про необхідність піднятися на боротьбу за створення своєї держави, вони виховали на цьому ціле покоління молоді. І, коли настав час перейти від слів до справ, вони здійснили перехід, який чітко розділяє політикана від того, хто може стати національним провідником. Їх рішучість і організованість перетворили народне збурення у чіткий механізм підпільного руху, на передньому краю якого була Українська повстанська армія. Механізм, який діяв ефективно понад десять років і протистояв найпотужнішим імперіям того часу. Сто тисяч вояків УПА, сотні тисяч тих, які забезпечували їх боротьбу, мільйони тих, хто їм співчував та підтримував — це те, що було, те що почалося сімдесят років тому у волинських лісах.

А тепер не як історик спробую уявити, що було б, якби не було УПА. Очевидно, шалена німецька окупаційна політика все одно штовхнула б на стихійний спротив чимало українців. Проте, без розгалуженої підпільної мережі ОУН його швидко зламають: **люди без досвіду організаційної роботи та підпільної діяльності — легка мішень для нацистських каральних органів**. Придушення спротиву було б по-німецьки страшним, щоб інші назавжди запам'ятали безглуздість таких спроб. І ті, інші, напевно, таки запам'ятали

б: найкращий спосіб вижити — це не висовуватися, найкращий спосіб захистити себе і своїх рідних — це покірність окупантові. А тому здавали б на потребу німцям останній шматок хліба, відібраний у власної дитини, спокійно сідали б у вагони, що відправляли східних рабів на роботи до Райху. Так краще, так можна вижити.

А потім, коли прийдуть інші окупанти, нічого не доведеться змінювати, адже покірність оцінять і совети. Для остаточного доведення новій владі своєї лояльності періодично треба буде здавати когось зі своїх, українців. Та хіба ж це проблема? Адже за таких умов вже немає своїх — кожен сам за себе. «А я ваш, я советський! І на доказ своїх слів можу показати, можу видати вам тих, інших».

Поодинокі вияви спротиву та особистої гідності легко ламалися б репресивною машиною, виправлялися б всесильним ГУЛАГом, якому не загрожувала б страшна бандерівська бацила спротиву. Не було б УПА, то ж не було б повстань Норильська, Кенгіру, Воркути, які переламали хребет табірній імперії. І «черный флаг с кровавой полосой» не майорів би над табірною вишкою як символ тріумфу сили духу.

Через роки, коли ті ж табори поповняться новим поколінням інакодумців-дисидентів (якщо вони з'являться), їх буде перемелено у попіл, як їх попередників з генерації Розстріляного відродження. І навіть, якщо у 1991 році Радянський Союз таки розвалиться через внутрішню слабкість і на його руїнах постане незалежна держава під назвою Україна, її сприйматимуть лише як геополітичне непорозуміння, яке слід усунути.

Україна без УПА, без бандерівців, які стримували нацистський та сталінський терор, а згодом розвалили імперію ГУЛАГу, без дисидентів, які від них підхопили естафету боротьби за незалежність, без масового національно-демократичного руху кінця 1980-тих — початку 1990-тих, без Шухевича, Стуса, Чорновола — така Україна буде лише тимчасовою країною.

Без пам'яті про повстанців 1940-вих років до наших днів не дожила б пам'ять про повстанців 1920-тих, про Холодний Яр та спротив напередодні Голодомору — ми мали б лише довгу історію покори нашого народу.

Точніше не мали б ні історії, ні народу.

Тому тим, кому заважає демократична сильна незалежна Україна, так важливо знищити історію УПА, розірвати неперервний ланцюг боротьби українців за свободу.

Тому так важливо для нас зберегти цю історію. Влада може викреслити повстанців із підручників історії, але якщо вони житимуть в нашій пам'яті, вони не зникнуть з історії. Вони повернуться в країну, яка буде варті їх подвигу. В країну, яку нам ще лише належить збудувати. В країну, яку ми зможемо гордо вітати повстанським привітом «Слава Україні!»

**Р. КРУЦИК,
Голова Київської міської Організації
Товариства «Меморіал».**

ПОРА ВИЗНАВАТИ І ОУН, І УПА!

Минає 70 років від початку героїчної боротьби Української Повстанської Армії (УПА) під проводом Організації Українських Націоналістів (ОУН), що в період 2-ї світової війни та повоєнні роки, вела запеклу, збройну боротьбу з коричневим німецьким та червоним російським окупантом України. Але вже 21 рік як, ще живі, бійці ОУН-УПА домагаються від своєї, вже незалежної Української держави, якій вони присвятили все своє життя, лише одного — визнання їх, на державному рівні, учасниками бойових дій і третьою

воюючою стороною в Другій світовій війні.

Міжнародна організація ветеранів 2-ї світової війни, визнала бійців ОУН-УПА воюючою стороною й прийняла їх у своє членство. А от Українська влада ще й досі вагається, з цим питанням, визнавати чи не визнавати ОУН-УПА? Парадоксальним виглядає те, що держава, яка століттями виборювала свою незалежність, тепер стоїть перед дилемою: визнавати чи не визнавати тих, які кляли своє життя в боротьбі за цю ж незалежність. Показовим є те, що Міжнародна організація ветеранів Другої світової війни, визнаючи та приймаючи до своїх лав ОУН-УПА керувалась міжнародно-правовими документами, зокрема Женевською конвенцією 1947р. Згідно з нею, збройні формування, що мали військову структуру і діяли на своїй етнічній території, по закінченню воєнних дій вважаються військовополоненими, а не членами, так званих, «бандформувань», як це трактувала колись московська окупаційна влада і як досі ще вважають деякі можновладці від політики в нашій державі.

Створення Української Повстанської армії (УПА) бере свій початок з осені 1942 р. На Волині і Поліссі починають діяти збройні загони Організації Українських Націоналістів (ОУН), а також «Поліська Січ» під проводом Тараса-Бульби Боровця. Спираючись на мережу ОУН під проводом Степана Бандери, створення збройних загонів УПА на північно-західних землях України набирає масового розмаху. В серпні 1943 р. статочно сформована структура УПА.

В листопаді 1943 р. Головний провід ОУН — УПА очолив Роман Шухевич (Тарас Чупринка). У 1943-1944рр. збройні загони УПА становили значну військову силу. За німецькими даними, в листопаді 1944 року, УПА нараховувала 60 тис. озброєних військовиків. **Загони УПА повністю контролювали**

територію у 150 тис. кв/км. на якій проживало 15 млн. чоловік населення. Відомий дослідник історії і діяльності УПА Петро Мірчук стверджує, що «в хвилі приходу більшовиків на західноукраїнські землі, кількість бійців УПА доходила до 80 тис. українців і 20 тис. чужонаціонального елементу» (П.Мірчук. «Українська Повстанська Армія» — Львів. Просвіта, 1991 р. — с.51).

Сам факт початку створення УПА в період німецької окупації і по сьогодні спростовує провокаційні твердження, колишніх комуністичних ідеологів про співпрацю ОУН-УПА з німцями.

30 червня 1941р. Після проголошення проводом ОУН Степана Бандери «Акту відновлення Української державності» провідники українського націоналістичного руху були заарештовані німцями і поміщені у концентраційні табори. Одночасно з проголошенням Акту відновлення незалежності України, провід ОУН направляє на схід України так звані «похідні групи» членів ОУН, які налічували 5000 чоловік. Їх спочатку нещадно знищували німці, а пізніше й комуністи. Як «похідні групи» ОУН в 1941 році, так і після війни ОУН-УПА прагнули до утворення нелегальних національно-державних структур, альтернативних німецьким окупаційним органам та органам більшовицької влади.

Ще на початку свого становлення ОУН-УПА оприлюднює своє звернення до народу і червоноармійців:

«Червоноармійці, не йдіть проти народу. Не виступайте проти повстанських загонів! Не допомагайте кремлівським тиранам придушувати революцію!

Смерть Гітлеру й Сталіну!

Смерть воєнним поневолювачам Берліну і Москви! Геть імперіалістичну війну! Хай живе революція поневолених народів! Хай живуть самостійні держави всіх народів! Хай живе мир і дружба всіх народів!

Постій, жовтень 1943 р.

Головне Командування

Української Повстанської Армії»

Сьогодні відомі сотні великих і малих бойових операцій, які проводила УПА проти німців. Відомі й чисельні директиви Рейху, спрямовані на знищення членів і вояків УПА. Ще до приходу Червоної армії в західних областях України, багато районів її території були повністю очищені повстанцями від німців і створені, так звані, «Республіки УПА».

В січні 1944 р. на Волині відбулось перше зіткнення повстанців з військами НКВД. Провід ОУН, який продовжував діяти, незважаючи на арешт німцями багатьох його провідників 11 — 15 липня біля с. Лужок-Горішній Турківсько-

го р-ну Дрогобицької області, скликав великий збір, на якому представники всіх державницьких організацій України вирішили створити для боротьби з комуністичним режимом, за відторгнення України від СРСР, об'єднаний орган — Українську Головну Визвольну Раду (УГВР). Було затверджено «платформу» та «універсал» цього органу, обрано підпільний уряд. Президентом УГВР обрано Кирила Осьмака.

Кирило Осьмак

і 3 днів ув'язнення. Перепохований у Києві дочкою Наталею на Байковому кладовищі у Києві 2004 року.

Під контролем центральної московської влади відбувалась «советизація» західно-українських земель. По суті це було утвердження, вже випробуваної режимом в 20 — 30 роки, моделі соціалізму, насильницьку уніфікацію всіх сфер життя за стандартом тоталітарного суспільства. Комуністичний режим вдався до брутальних насильницьких дій на територіях західної України. Було застосовано метод депортації населення. Наймасовіша депортація відбулась у 1947 р. За період з 1944 по 1953 рр., під виглядом боротьби з ОУН-УПА, з західних областей України (крім Закарпатської обл.) було депортовано 65 906 сімей загальною чисельністю 203 662 особи.

З другої половини 1945 року, за вказівкою центрального проводу ОУН, великі підрозділи УПА були переформовані у дрібні, але добре згуртовані та озброєні, з дислокацією у лісових масивах, загони. Виникла широка мережа підпільних «боївки» (10 — 15 чол.) у сільській місцевості. Все це складало серйозну небезпеку для режиму.

Москва не довіряла Київському керівництву і все, що стосувалось боротьби з національно-визвольним рухом, планувалось та здійснювалось під керівництвом Кремля. У постанові Політбюро ЦК від січня 1945р. «Про посилення боротьби з

українсько-німецькими націоналістами у західних областях України» подається розгорнутий план заходів антинаціоналістичної боротьби. У цій Постанові, до- слівно, подається таке: «Добитися у найближчий час такого становища, щоб у кожному населеному пункті була б наша агентура». В постанові також міститься заклик до прямих репресій проти мирного населення: «Не оминати жодного ви- падку бандпроявів без репресій у відповідь, посилити виселення сімей бандитів і куркулів, які надають яку б то не було допомогу бандитам». Тобто оголошувалась війна не тільки ОУН-УПА, а всьому народу. З 1944 по 1952 рік у західних областях України репресіям було піддано 500 000 осіб, у тому числі заарештова- но понад 134 000, вбито понад 153 000 осіб. Застосовувався метод так званого ад- міністративного «добровільного» переселення. Тільки у Станіславській області (тепер Івано-Франківська) було повністю знесено 36 сіл, а мешканців переселено у різні райони східних областей України та республіки СРСР. Репресивна політи- ка щодо депортованих, за вказівками кремля, проводилась до 70-х та початку 80-х років. При переселенні депортованих сіл розлучались сім'ї, а за повернення до рідних осель для депортованих була встановлена кримінальна відповідальність. При останній заміні в СРСР паспортів, селян позбавили навіть даних про місце народження. У цих паспортах місцем народження визначалось місце депортації.

Вакуум репресованих, вбитих та депортованих в Україні заповнювався присланими із центральних областей та республік СРСР партійними і радян- ськими кадрами. Тільки на червень 1946 року до Західної України прибуло 86 749 партійних, радянських, комсомольських працівників, спеціалістів про- мисловості, сільського господарства, системи освіти, охорони здоров'я, куль- турно освітніх закладів.

Ще в період німецької окупації, московське ке- рівництво ставило своїм командирам партизанських загонів завдання знищувати загони УПА, засилати до повстанських формувань своїх людей, аби розклада- ти їх з середини й вести активну антинаціоналістичну агітацію серед місцевого населення. В серпні 1944 року Політбюро ЦК КП(б)У ухвалило рішення пере- дати партизанську дивізію ім. Сидора Ковпака «для проходження подальшої служби, використавши її в першу чергу для якнайшвидшої ліквідації націона- лістичних банд». Сьогодні в Україні, у багатьох дослідників історії, виникає питання щодо доцільності рейду партизанського з'єднання С. Ковпака у Кар- пати, адже війна переможною ходою вже крокувала на захід. Напевно з цього рейду і почалось формування, сумно відомих, спецгруп що діяли під виглядом УПА. Члени цих груп, переодягнені у форму УПА чинили криваві вбивства населення в містах і селах Західної України, з метою дискредитації УПА перед населенням, яке повністю підтримувало повстанський рух.

На 20 червня 1945 року у західних областях України, під виглядом банде- рівців, діяли 156 спецгруп із загальною кількістю їх учасників у 1783 особи. Це були ті самі спецгрупи, які замордували тисячі мирних жителів, тоді як

комуністична пропаганда приписувала ці злочиння «бандерівцям». Згідно вже зазначеним планом боротьби з націоналістичним підпіллям, в кожному населеному пункті створювались групи сприяння так званим винищувальним батальйонам. Таких винищувальних батальйонів на 1 квітня 1946 року у західних областях України діяло 3 593 із загальною кількістю їх особового складу 63 000 осіб. Згодом кількість та чисельність винищувальних батальйонів значно зросла. Крім військ НКВД на боротьбу з ОУН-УПА, радянський режим спрямовував чисельні дивізії регулярних військ, широко застосовувалась бронетехніка й авіація.

По завершенню Другої світової війни, за польськими джерелами, мільйон українців були позбавлені своїх етнічних територій та, у примусовому порядку, Московським та Варшавським комуністичними режимами розселялись по просторах Радянської імперії та на, так-звані, «землі отзискані». Навіть не науковець, аналізуючи вищенаведені цифри та історичні факти, не зможе заперечувати того, що післявоєнний період в історії визвольної боротьби ОУН-УПА слід назвати не інакше, як «війною після війни».

На жаль, судові органи незалежної Української держави часто можна порівняти з двійками, трійками та особливими нарадами, що діяли в колишньому СРСР, які були спрямовані на знищення власного народу. Двійки, трійки та особливі наради підпорядковувались та діяли виключно під керівництвом тодішніх Комітетів Комуністичних партій різних рівнів. В Конституції СРСР 1936р. утворення таких органів не передбачалось, і тому їх називають позасудовими, неконституційними. Але це були неконституційні органи чужої держави. Однак в незалежній Україні при вирішенні питань реабілітації беруться до уваги висновки цих іноземних неконституційних утворень. Мало того, Законом України «Про реабілітацію жертв політичних репресій» узаконено ці неконституційні утворення. Стаття 7 цього Закону подається у наступній редакції: «Визнати, що особу обґрунтовано засуджено або піддано покаранню позасудовим органом і на неї не поширюється дія ст. 1. Закону».

Тодішні двійки, трійки та особливі наради бодай формально викликали репресованого на своє судилище і за 3-5 хвилин виносилися смертні або інші вироки на підставі сфальшованих звинувачень. Сучасні суди незалежної Української держави остаточно вирішують питання реабілітації за закритими дверима, без участі репресованого і без надання йому права на захист у відкритому засіданні. Але ж принцип відкритості судів — один з основних принципів формування правової держави.

Згадуваний закон залишив поза увагою етнографічні групи українців, що були у післявоєнний період, за домовленості польських і радянських режимів, примусово виселені із українських етнічних територій.

В законі не знайшли відображення репресії по виселенню цілих сіл з території України, планові, так звані «добровільні» переселення окремих родин з кожного села. Поза Законом залишились малолітні в'язні та діти репресованих і депортованих родин. В Україні відсутні пільги реабілітованим та їх

родинам. В той час, як законом про соціальний статус ветеранів війни надані пільги так званим, вище вже згадуваним, «бійцям винищувальних батальйонів» і мало того, цим законом їм подовжено термін учасників війни до 1952 р. Що можна було винищувати в Україні до 1952 р.? Звичайно що людей, а не гризунів або сарану. Законодавствами Росії і бувших радянських республік таких соціальних груп населення не встановлено і тому колишні «смершівці», «бійці винищувальних батальйонів», «спецгруп» сьогодні всіма правдами і неправдами з'їжджаються в Україну бо ж для них українськими законами забезпечені пільги та високі пенсії. А забезпечуються ці пільги та пенсії за рахунок українських платників податків, тих же колишніх учасників національно-визвольного руху ОУН-УПА та їх дітей. Така соціальна несправедливість в незалежній Україні спричинила до поділу суспільства на своїх і чужих. Цей, закріплений законодавством поділ, дуже вміло використовують політичні сили, не гребують ним і окремі владні структури. Тож допоки всі громадяни України не стануть рівними перед законом, доти не зможе така держава нормально розвиватись ні політично, ні економічно. Реабілітація — це визнання особи невинною, тобто її дії мають бути виправдані.

Реабілітований поновлюється у всіх громадянських, політичних, майнових та інших правах, йому виплачується моральна шкода за завдану несправедливість.

Вищезазначений закон суперечить текстам і статтям міжнародних договорів, що регламентують дії та співробітництво держав по забезпеченню й захисту основних прав і свобод людини, ратифікованих окремим Законом України, прийнятим Верховною Радою України 10 грудня 1991 р.

Тому визнання та реабілітація національно-визвольного руху ОУН-УПА повинна здійснюватись шляхом прийняття нового Закону України «Про реабілітацію жертв політичних репресій в Україні». Сьогоднішня Верховна Рада цього не зробить, бо тій більшості, що не стоїть на державницьких позиціях, вигідно аби в Україні народ був розділений на 2 ворогуючі табори, на своїх і чужих. Для багатьох сьогоднішніх парламентарів, при вирішенні питання про визнання ОУН-УПА і натискання кнопки системи «рада» «ЗА» чи «ПРОТИ», більш переконливим аргументом буде протест МЗС Росії проти визнання ОУН-УПА, аніж історична правда. Той же аргумент превалює і над вищою виконавчою владою, яка на догоду Росії хоче відзначати на державному рівні, річницю «Переяславської Ради», день народження Щербицького чи створення спільної з колишнім колонізатором погоджувальної комісії по підручниках історії для українських шкіл. А Гарант Конституції України, за порадою недалекоглядних радників, напевно що знову запропонує українській громадськості збирати мільйон підписів для вирішення питання про визнання ОУН-УПА. Істинно пророкою була відповідь сотника УПА (псевдонім «Хрін»), що воював на Лемківщині, своїм побратимам-повстанцям. Він на запитання: «Пане командире, що буде як здобудемо незалежну Українську державу?» відповів: «Будете ще гнані в тій державі, але мусите бути гордими що її здобули».

ЕВРОПЕЙСЬКА МІСІЯ С. БАНДЕРИ ТА ЛІСОВИХ БРАТІВ ПРИБАЛТИКИ

*Святослав
Караванський*

Три чверті століття минуло після закінчення II-ої Світової війни і майже чверть століття після розвалу СРСР, але світ досі не має єдиного і правдивого уявлення про цілий ряд фактів, пов'язаних із цими подіями. Замість безстороннього і неупередженого аналізу фактів світові підносять пропагандивні версії, де низку фактів подано у кривому дзеркалі.

Це стосується у першу чергу до українського руху опору кремлівським Чингис-ханам та їхнім чорно-бурих епігонам у Європі, які, скопіювавши форму кремлівського комунізму — його державну й пропагандивну систему, — через фатальну геополітичну закономірність зчепилися зі своїми навчителями у шаленому двобої не на життя, а на смерть. Цей двобій у свідомості людства зафіксовано у вислові II Світова війна.

У цьому двобої, крім військових формувань держав-учасниць війни, брали участь рухи опору європейських народів обом учасникам двобою: Соловєвському Союзу і Третьому Райху. І коли західно-європейські рухи опору діяли проти «комунізму» Гітлера й Мусоліні, то східно-європейські рухи опору України, Литви, Польщі, Латвії, Естонії мусіли діяти проти обох «комунізмів»¹. Цю європейську місію проти обох «комунізмів» в Україні очолив рух українського опору під проводом ОУН на чолі із С. Бандерою².

Кремлівський комунізм спрямовано проти Європи в тій же мірі, що й комунізм Гітлера. Кремль продовж свого короткого Ленінсько-Сталінського життя фактично утримував комуністичні партії світу, які мали обернути світ на колонію СРСР. З розпадом імперії ці партії на ділі розпалися і зникли. Москва мріяла про панування над Європою не одне століття і цієї мрії не відцуралася.

Тому боротьба ОУН проти кремлівської гегемонії була і є європейською боротьбою з самодержавним тоталітаризмом. Боротьба Бандери, крім певної

---

¹ Про те, що «націонал-соціалізм» і «комунізм» брати-близнюки, свідчить практична заборона в СРСР фільму Чарлі Чапліна «Диктатор».

² Той факт, що ОУН один тиждень на початку війни підтримала комунізм Гітлера, аж ніяк не може бути аргументом проти С. Бандери, якщо порівняти цей тиждень з роками сталінської підтримки осі Берлін-Рим, коли ця вісь перекраювала мапу Європи.

ролі у подіях II Світової війни, мала величезну роль у другій епохальній події XX століття — розвалі СССР.

Рух ОУН зазнав реальної поразки у нерівній битві з диктатурою Кремля, але цей рух переміг морально. Він показав, що байка про непереможність большевиків, поширювана московською пропагандою, є міф. Продовж 10 з гаком років Кремль мусів тримати на Західній Україні мільйонну армію, щоб бути певним своєї перемоги над армією Бандери. Лише після смерті Сталіна М. Хрущов наважився вивести окупаційні гарнізони з цього бастиону українського опору окупантам.

Рух ОУН спростував іще один московський міф. Большевицька пропаганда задурювала голови українській та світовій людині про неможливість Україні існувати без Росії. Бандерівський рух показав, що це байка, що українці, які організували такий опір рабовласницькій імперії, можуть самостійно керувати у своїй хаті без «старших» (на ділі — «молодших») братів.

Рух ОУН, локалізований на Заході України, мав величезний вплив на Східну Україну, не кажучи про Білорусь, Кавказ, Середню Азію та національні меншості в європейській Росії. Рух ОУН був незримо присутній на параді суверенітетів національних республік СССР 1990–1991 рр. Він був присутній і на референдумі про незалежність України 1991 року.

Ці факти про роль ОУН у розпаді СССР цілком замовчувано світовими ЗМІ. І на це є свої причини:

1. Советська пропаганда продовж десятиліть ширила дезінформаційні наклепницькі матеріали, винуючи рух Бандери у всіх смертних гріхах, зокрема в участі у погромах євреїв. Цю брехню спростовують документи, які свідчать про брехливість Москви та її агентів. Але документи читають десятки або сотні, а брехню — тисячі й мільйони. Москва брехала на рух Бандери, коли вела нерівну боротьбу з ним, і не спинила своєї брехні після усамостійнення України, а насправді посилила її. Це видно з останніх антиукраїнських виступів московської агентури у світі.

2. Московська пропаганда знаходила своїх прихильників у країнах покійного Варшавського пакту, де Москва за роки окупації виховала «кадри» своїх прихильників. Найбільше цього товару насаджено у Польщі, найбільшій країні пакту-небіжчика. Тут грає роль і той факт, що між підпільною Польщею і підпільною Україною під час II Світової війни мала місце підпільна війна. Ми не будемо винувати ту чи ту сторону у цій війні, але скажемо, що українські чинники після війни не ведуть ніякої антипольської пропаганди, тоді як польська сторона виявляє незрозумілу і неспівмірну ні з чим активність у антиукраїнській гістерії. Ця неспівмірність дає підстави думати, що тут не обходиться без московського підштрику. Маючи певний вплив у структурах Європейського Союзу польські промосковські «кадри» ширять через канали ЕС цю просталінську і про-Narodowo-Polsku брехню, обливаючи брудом і ОУН, і Бандеру.

Що ж ми бачимо?

Що герой Європи, який разом із лісовими братами Прибалтики, стояв в обороні європейських ідеалів після своєї героїчної боротьби, яка зміцнила Європу і послабила Імперію новітніх Чингис-ханів, замість бути визнаним борцем за незалежність Європи і Польщі в тому числі, зазнає несправедливих і безпідставних наклепів.

Ми знаємо, що польські промосковські «кадри» ніколи не змінять своєї промосковської позиції і промосковської брехні. Але серед польської еліти є розумні голови, які розуміють, що співпраця з Москвою приносила Польщі тільки нещастя. Варто згадати торгівлю з Польщею за Україну цариці Катерини, і вже зовсім свіжий Берестейський мир, скасований Москвою спільно з Гітлером 1939 р.

Тому українським чинникам варто дбати про діалог з усіма здоровими — не загачкованими Москвою — польськими силами. Польщі треба дбати про співпрацю з Україною, а не з Москвою. Співпраця з Україною принесе мир і спокій у цей куток Європи, тоді як співпраця з Москвою пахне порохом. І вже двічі в історії дружба з Москвою кінчалася для Польщі трагічно.

**ДО ВІДОМА ЧЛЕНІВ ТОВАРИСТВА
І ЧИТАЧІВ «ЗОНІ»
У НАС Є СВІЙ САЙТ:**

repressed.org.ua

ВІН КЕРУВАВ СВЯТОЮ БОРОТЬБОЮ

Р. Шухевич

*До 105-річчя від дня народження
Романа Шухевича*

Романові Шухевичу судилося стати на чолі визвольної боротьби українського народу в дуже важкий час — у період Другої світової війни, розгулу сталінщини, перерозподілу світу, де Україні відводилася роль колонії. Причому боротьбу доводилося вести на два фронти, проти двох потужних, агресивних тоталітарних систем — радянської та німецької. Як вдалося Головному командирові

УПА виконати це завдання? Які сили нуртували в ньому під час визвольної боротьби і звідки виток цих сил?

Народився Роман Шухевич у Львові 30 червня 1907 року в патріотичній родині. Коли йому виповнилося сім, сім'я переїхала до м. Кам'янки-Струмилової, де Роман навчався у початковій школі. У 1917 р. його прийняли до Львівської академічної гімназії, а у 1926-ому вступив до Львівського політехнічного інституту на дорожнє відділення, яке закінчив 1932 року. У 1928–1929 рр. Шухевича призвали на військову службу до польського війська.

З молодих літ удосконалював себе фізично у пластових гуртках, часто брав участь у спортивних змаганнях. Він також майстерно володів музикою та співом. У 1930 р. Роман Шухевич одружився з Наталкою Березинською. Будучи гімназистом, познайомився з командиром УВО Євгеном Коновальцем і став членом УВО. У 1933 р. Роман Шухевич став бойовим референтом у Проводі ОУН. Він брав безпосередню участь в організації операції з ліквідації міністра внутрішніх справ Польщі Броніслава Перацького, одного із запеклих шовіністів-українофобів, організатора «пацифікації» на західно-українських землях. У цей час поліція проводила масові арешти патріотичної молоді, у тому числі арештували й Романа і відправили його у 1934 році в концтабір Береза Каргузька.

Під час суду на «процесі Степана Бандери» вина Шухевича не була доведена і він отримав 3 роки тюрми.

У січні 1937-го вийшов на волю, але вже у 1938 р. перебрався на Закарпаття, де брав участь у розбудові Карпатської Січі в боротьбі з угорцями за українську землю.

Із падінням Польщі у 1939 р. Роман Шухевич переїхав до Кракова в розпорядження Проводу ОУН. У 1940 р. відбувся розкол ОУН. Роман Шухевич

підтримав позицію Степана Бандери, увійшовши до революційного Проводу ОУН. Під його безпосереднім керівництвом відбувалися військові вишколи і підготовка старшин для майбутньої армії. Він брав участь у II Великому зборі ОУН(б) у квітні 1941 р.

Навесні 1941 р. Провід ОУН домовився з верховним німецьким командуванням про вишкіл українських куренів у складі німецької армії. Було утворено два курені з кодовими назвами: курінь «Нахтігаль» («Соловейко»), який проходив вишкіл у м. Нойгаммер, і курінь «Ролянд» у Відні.

До складу куреня «Нахтігаль» належали 330 стрільців, з яких було сформовано 3 сотні. Комендантом однієї сотні був Роман Шухевич і зі сторони ОУН — відповідальним за увесь курінь. З початком військових дій Німеччини проти СРСР курінь разом з німецькими військами просувався українською територією. Вранці 30 червня «Нахтігаль» вступив у Львів і, розділившись на кілька груп, зайняв у місті ключові позиції: радіостанцію, пошту і газівню. Маючи у Львові підтримку куреня, ОУН(б) 30 червня 1941 року проголосила Акт відновлення української державності. Ця подія через радіостанцію була розповсюджена на увесь світ.

Роман Шухевич пережив у Львові особисту трагедію, бо серед замордованих у тюрмі на вул. Лонцького упізнав рідного брата Юрка. Німецьке командування Львова негативно поставилося до проголошення незалежності України і пропонувало цей захід відкласти на майбутнє. Але бандерівське крило ОУН, зважаючи на антиукраїнську політику німців під час проголошення Карпатської України, вирішило випередити події. Німці у Львові не ризикнули піти на збройний конфлікт, оскільки український курінь став би в обороні незалежності. Зрозуміло, що після такого конфлікту український народ сприймав би німців як агресорів, і тоді Німеччина в поході на Схід не дійшла б до берегів Волги. Між німецьким військовим командуванням і лідерами німецької націонал-соціалістичної партії не було повного порозуміння: лідери націонал-соціалістів керувалися програмою з відомої книги Адольфа Гітлера «Майн кампф», де Україна, Кавказ мали стати колоніями і постачати в Німеччину корисні копалини, зерно і робочу силу, а генерали німецької армії добре розуміли і пам'ятали, що їм власними силами перемогти Росію не вдасться, тому політика військових генералів на початку війни щодо українців була поміркованою і толерантною.

Після п'ятиденного перебування у Львові курінь вирушив з боями на Схід через Тернопіль, Проскурів до Вінниці. З приходом німецької армії до Львова українці пережили великі трагедії: у трьох тюрмах («Бригідки», «Лонцького» і «Замарстинів») були жорстоко замордовані тисячі українських патріотів. Мешканці міста влаштовували громадські поховання і маніфестації. Другого липня гестапо заборонило маніфестації і рекомендувало українцям робити відплатні акції на євреїв. Та чільні діячі ОУН заборонили військовим та цивільним українцям брати будь-яку участь у відплатних акціях. Тоді ж, на початку липня 1941 року, німецька влада заарештувала тимчасовий уряд:

Степана Бандеру, Ярослава Стецька, а також чільних діячів ОУН (р), запропоривши їх у концтабір «Заксенгаузен». Коли Роман Шухевич отримав про це інформацію, він висловив протест німецькій владі, сказавши, що курінь зможе продовжити бої лише в тому випадку, коли звільнять з тюрми українських патріотів. Ситуація стала загрозливою, бо на основі законів воєнного часу німці могли розстріляти бійців куренів, як саботажників. Однак цього не сталося тільки тому, що, складаючи військову присягу, стрільці куреня присягали на вірність Україні, а не Німеччині чи її фюрерові. Після цього курінь роззброїли і відправили у Німеччину, об'єднавши його з куренем «Ролянд», створили новий охоронний батальйон № 201, змусили бійців підписати на рік контракти і відправили у Білорусь для охорони залізниць і боротьби з червоними партизанами.

Після закінчення контракту в січні 1943-го курінь повернувся до Львова. Відчуваючи небезпеку, Роман Шухевич непомітно зник. Він перейшов у підпілля і повністю присвятив себе цій боротьбі. У середині 1943-го на III Надзвичайному великому зборі ОУН його затвердили головою бюро Проводу ОУН(б) та призначили головним командиром УПА. Роман Шухевич був одним з ініціаторів створення Української Головної Визвольної Ради (УГВР) у 1944 році. На цьому зборі за пропозицією Романа Шухевича було прийнято низку демократичних програмних документів. Зокрема, він домігся, аби верховний орган ОУН був не одноособовим, а колективним.

Як мудрий політик, Роман Шухевич виступав проти будь-яких контактів з німцями, бо гітлерівська Німеччина була і залишалася непримиренним ворогом української державності. Того року він ініціював переговори у Львові з представниками польського самостійницького підпілля, аби погасити українсько-польський конфлікт. Основна частина відділів УПА після цілковитого виселення із Закерзоння була переведена в УРСР для продовження боротьби проти окупантів. Як командир УПА Роман Шухевич побував на Тернопільщині: у селах Золота Слобода, Криве, Конюхи, Потік, Бишки, Августівка Козівського району, Улашківці, Заболотівка Чортківського району, Жуків та Рай на Бережанщині.

Роман Шухевич, як досвідчений стратег і керівник військовим та підпільним рухом в Україні, вів безкомпромісну боротьбу протягом семи років (1943 — 1950 рр.). Більшовицька імперія на найвищому державному рівні готувала і створювала оперативні групи для ліквідації головного збройного підпілля, його командира і соратників. Та тільки 5 березня 1950 року на конспіративній квартирі в с. Білогорща під Львовом, оточений і поранений у бою, Роман Шухевич, щоб не потрапити живим до рук ворога, пустив собі кулю у скроню.

У 2009 році Указом Президента України Романові Шухевичу присвоєно звання Героя України (посмертно).

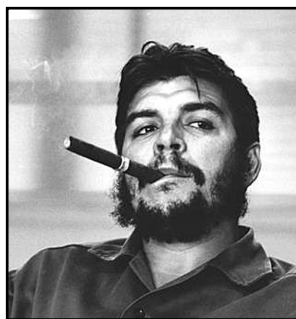
Генерал де Голль

Де Голь, президент Франції

З інтерв'ю Голови Всеукраїнського Братства ОУН-УПА Михайла Зеленчука:

«Варто сказати, що французькі ветерани Руху опору перейняті великою повагою до ОУН і УПА, бо під час одного бою з німцями знайшли «Записки» групенфюрера СС Г.Бергера. Він описав 47 боїв німців з УПА на Волині, які для німців були програшні, коли вони втратили до півтора-двох тисяч чоловік. Із врахуванням цього генерал де Голль сказав наприкінці серпня 1944 р. у Рамбуйє такі слова: **«Якби я мав таку армію, яку має ОУН, німецький чобіт не топтав би французької землі».**»

Le général de Gaulle rendra hommage à l'Armée Insurrectionnelle Ukrainienne en estimant que: «Si l'armée française avait été animée du même esprit que celui de l'UPA, les bottes allemandes n'auraient jamais piétiné le sol français.»

Че Гевара

Че Гевара, революціонер

Яка армія може похвалитися тим, що ще протягом десяти років по закінченні Другої світової війни могла вести бойові дії без підтримки ззовні? Четники Михайловича в Югославії склали зброю через рік після приходу до влади Тіто. «Зелені брати» у Прибалтиці трималися два роки. Армія Крайова у Польщі — також два роки. УПА виявилася найстійкішою».

*Мойсей Фішбейн,
український поет*

Мойсей Фішбейн — поет, перекладач, прозаїк, есеїст. Народився 1946 року в Чернівцях. Освіта вища філологічна. Працював у Головній редакції Української Радянської Енциклопедії. 1979 року (внаслідок відмови від співпраці з КДБ) був змушений емігрувати. 1989 року організував першу поїздку чорнобильських дітей на лікування за кордон — до Держави Ізраїль. 2003 року повернувся в Україну. Лауреат премії імені Василя Стуса. Член Українського Центру Міжнародного ПЕНклубу та Національної спілки письменників України. Нагороджений орденом князя Ярослава Мудрого V ступеня й орденом Святого Рівноапостольного князя Володимира Великого III ступеня.

Мойсей ФІШБЕЙН, український поет

З інтерв'ю Мойсея Фішбейна, газеті «Україна молода», число 220 за 28.11.2007 р.

— І ми зробимо все, щоб була належно пошанована пам'ять загиблих вояків УПА й щоб було визнано: Українська Повстанська армія була єдиною армією, яка воювала за незалежність України. А всі ті провокації, всі ті брехні, буцімто УПА винищувала євреїв... Скажіть мені, як УПА могла винищувати євреїв, коли євреї були в УПА? Я був знайомий з євреями, що служили в УПА. Зокрема, з доктором **Абрагамом Штерцером**, по війні він жив в Ізраїлі. А **Самуель Нойман** (псевдо «Максимович»)? А **Шай Варма** (псевдо «Скрипаль»)? А **Роман Винницький** (псевдо «Сам»)? А інші? А **Стелла Кренцбах**? Народилася в Болехові. Донька рабина, сіоністка, товаришувала з донькою грекокатолицького священника. 1939 року закінчила філософський факультет Львівського університету. Від 1943 року була в УПА. Навесні 1945 року її схопили енкаведисти — на зустрічі із зв'язковим у Рожнятові. Тюрма, катування, смертний вирок. Її визволили вояки УПА. Влітку 1945 року вона перейшла з українськими повстанцями в Карпати. 1 жовтня 1946 року Стелла Кренцбах пробилася до англійської окупаційної зони в Австрії. Відтак дісталася Ізраїлю. Працювала в Міністерстві закордонних справ Єврейської держави. У своїх спогадах Стелла Кренцбах написала: **«Тим, що я сьогодні живу й усі сили моїх 38-ми років віддаю вільному Ізраїлеві, я завдячую, мабуть, тільки Богові й УПА. Членом героїчної УПА я стала 7.11.1943 р. У нашій групі я нарахувала 12 євреїв, з них 8 лікарів...»** Я сподіваюся: Українська держава назве їх усіх поіменно. Я сподіваюся: їх, що, не будиши етнічними українцями, воювали за незалежність України, Українська держава назве своїми героями.

Ви на віддалі намагалися допомогти політв'язням.

— Волав про них у мікрофони, писав у західну пресу, спричинився до двох заяв Держдепартаменту США... 1985 року хлопців почали поступово випускати з таборів. Я мріяв, що й Стуса випустять. Написав статтю про нього для однієї з найвпливовіших і найшановніших у світі газет — швейцарської «Нойс Цюрхер Цайтунг». Обсяг був досить великий. Назва — «Одна українська доля. Муки Василя Стуса». Коли вийшла стаття, пішов на Східний вокзал у Мюнхені, купив кілька примірників газети. Радів, бо знав: її читають і в посольствах, і в спецслужбах. А увечері до мене подзвонили знайомі: «Маєш удома щось для заспокоєння?». Питаю, що сталося. «Василь Стус загинув». Я почав страшно кричати. Тоді подзвонив до Цюріха, до редакції газети й сказав, що Василя Стуса не стало. Так воно збіглося.

Розповідають, що в квартирі на вулиці Чорнобильській, де жив Стус, на полиці, що над його письмовим столом, є томики ваших віршів.

— Так. То остання Стусова оселя в Києві і в Україні. Звідти його забрали вже навіки. Біля того будинку ростуть дерева. Мабуть, це й є київський Сад Гетсиманський... Вулиця Чорнобильська, 13А. Це вельми символічно. Через кілька років після того арешту вибухнув Чорнобиль. **Либонь, Господь не завжди прощає вбивство поетів.**

Віктор СУВОРОВ, історик:

Знаменитий історик, дослідник Другої світової війни, колишній радянський розвідник, що живе зараз у Англії, українець Віктор Суворов (Володимир Різун), автор знаменитих бестселерів «Акваріум», «День М», «Ледокол» «Очищение», «Самоубийство» та інші, які виходять мільйонними тиражами, — заявляє, що він з великою повагою ставиться до генерала УПА Романа Шухевича:

— **Я знімаю капелюха перед Шухевичем. Він боровся проти диявольської системи зла, проти сатанинського режиму.**

Крім того Суворов висловив спантеличення з приводу пам'ятників Леніну в Україні.

- Та ж Ленін Україну просто продав, віддав кайзеру. І йому ще досі стоять пам'ятники?! Послухайте, як це трактувати?! — спитав Суворов.

ЗВ'ЯЗКОВА ГЕНЕРАЛА ШУХЕВИЧА

*17 квітня 2012 року —
100 років з дня народження Галини Дидик*

Доля нашої землячки, уродженки Бережанщини Галини Дидик — скромної жінки, що тихо і непомітно відійшла із земного життя 1979-го року, схожа на світлу героїчну легенду. Вона повинна була вмерти, бо добровільно прийняла отруту, але її силоміць повернули «з того світу», щоб пропустити через усі кола енкаведистських катівень, через тюрми і табори.

Її псевда «Анна» і «Молочарка» були добре знані у советських спецслужбах, а її світлини «прикрашали» міліцейські пости. У кабінетах високопоставлених чиновники КГБ розробляли хитромудрі плани, щоб захопити Галину Дидик — зв'язкову і довірену особу головнокомандувача УПА Романа Шухевича. І зрештою, їм це вдалося.

НАЙМОЛОДША І НАЙВІДВАЖНІША

Галина Дидик була наймолодшою у родині із шести доньок й сина Анни й Тимотея Дидиків. Народилася вона у селі Шибалин на Бережанщині 17 квітня 1912 року. Через рік після її народження помер батько. Томко Дидик свого часу воював у лавах Української Галицької армії, тож, мабуть, дух визвольної боротьби Галинка успадкувала від нього. Далі характер дівчини, яка уже змалечку вирізнялася самостійністю і звикла відповідати за свої вчинки, шліфували школа та «Пласт». Згодом закінчила вчительську семінарію на Львівщині. Працювала у «Просвіті», дитячому садочку, виховувала дітей священика, була вчителькою в рідному селі, потім перейшла на роботу у систему кооперативів і працювала інструктором у Підгайцях, Зборові, Бережанах.

Уже після першої більшовицької окупації комуністичні сатрапи заарештували її «за зв'язок з підпільною ОУН і активну націоналістичну пропаганду серед співробітників Бережанського рибсоюзу» і рік утримували в Бережанській тюрмі, однак за відсутністю доказів відпустили в травні 1940 року. У часи фашистської окупації Галина пішла у підпілля, була одним із організаторів Українського Червоного Хреста на Тернопільщині. Разом з Катериною Зарицькою лікувала хворих і поранених, ходила в розвідку і на зв'язок з різними повстанськими підрозді-

лами. Її вміння перевтілюватись й обдурювати ворогів при виконанні секретних завдань помітили, і Галина стала зв'язковою Центрального проводу ОУН.

Головним перед Галиною Дидик постало завдання налагодити зв'язок між Романом Шухевичем та іншими членами проводу ОУН «Тарасом» (Дмитром Маївським), «Галиною» (Яковом Бусалом) та «Лемішем» (Василем Куком). Окрім того, вона дбала про організацію надійного «схрону» для Шухевича, постачала йому відповідну літературу, інформувала про події, а також піклувалася про його здоров'я.

ПОВЕРНУЛИ З ТОГО СВІТУ, ЩОБ 25 РОКІВ КАТУВАТИ...

Останнє місце перебування головнокомандуючого УПА було організоване у с. Білогорща поблизу Львова. Для Шухевича облаштували криївку, де він мав змогу переховуватися майже півтора року. «Анна» за підробленими документами переселенки з Польщі, проживала легально у цьому будинку, що належав місцевій вчительці Анні Конюшик. За «легендою», Галина Дидик була у неї домробітницею. Вона часто відлучалася, виконуючи доручення Романа Шухевича, дбала про доставку харчів, стежила за станом здоров'я провідника, при потребі сама робила уколи, масажі, добувала необхідні ліки.

5 березня 1950 року сотні солдатів НКВС оточили Білогорщу. За фатальним збігом наступної ночі головнокомандувач мав перебратися на іншу криївку і двоє його особистих охоронців якраз відбули її облаштовувати. Єдина людина УПА, яка була в хаті на ту пору, Галина Дидик. На стук вона відчинила двері і хоча кілька енкавеєсівців відразу ж заламали їй руки, встигла крикнути, що тут нікого чужого немає. Це було сигналом для Шухевича, але втекти він уже не міг — по сходах на другий поверх, де він був, вже підіймалися двоє офіцерів НКВС. Першим пострілом з пістолета Шухевич застрелив першого з них — майора, а другу кулю пустив собі у скроню...

Коли Галина зрозуміла, що вони оточені, вирвалася від двох солдатів, які тримали її за руки, і, як сама згодом згадувала, вибігла до сусідньої кімнати й лягла на підлогу. «Я, лежачи, почала добувати отруту, поклала поміж зуби і почала жувати. Раптом я відчула, що трачу свідомість. Я мала відчуття, немов би якась гума стягнула мене, все пішло до горла. Я повністю втратила свідомість. Що потім зі мною було, я не знаю, бо пробудилася вже в тюрмі на Лонського» (у Львові, — авт.).

Так, Галина розкусила ампулу з ціаністим калієм (до слова, після 1946 року усі провідні члени ОУН згідно з наказом Шухевича повинні були носити отруту і зброю), зашиту в комірць кофтинки, але її «врятували» лікарі, які були під час операції з енкавеєсівцями. Протягом слідства, яке скінчилося тільки 18 жовтня 1951 року, жінка витримала 129 допитів! Деякі з них тривали по 15-16 годин без перерви. Змінювалися тільки слідчі. На перші допити, не очікуючи, поки мине параліч від вжитої отрути, до кабінету слідчого її

тягли на носилках. Галину били гумовими палицями з металевим плетінням, кололи наркотики, вибили зуби...

Про жорстоке слідство Галина Дидик згодом згадувала: «Ніби з моторошної темряви й мрякотиння виходять кати, які втратили людську подобу... Були й інші, непостійні, які приходили познущатись наді мною задля п'яної розваги... Мене врятували від смерті для того, щоб ще в напівнепритомному стані почати мордувати. Мене нещадно били. Перших півроку робили це щодня, удень і вночі, мені не давали спати. Таке слідство тривало понад два роки...».

У сумнозвісному Володимирському централі, що «славився» своїм суворим режимом, вона зустріла своїх товаришок по підпільній роботі — Катерину Зарицьку, Дарину Гусяк, Ольгу Ільків, які також були зв'язковими генерала Шухевича. Її засудили до 25 років концтаборів, але й після того цілих 20 (!) років утримували не в таборі, а в чотирьох стінах тюремної камери. І тільки 1971 року Галину Дидик перевели до табору.

ПРО МИНУЛЕ НІКОЛИ НЕ ШКОДУВАЛА

Після звільнення вона повернулася до рідного села на Тернопільщині, але вже наступного дня її вислала міліція, суворо заборонивши з'являтися в Західній Україні. Трохи жила у знайомих, а потім оселилася у Христинівці на Черкащині.

Племінниця Галини Дидик Євгенія Трусь згадувала, що «тета Галина» була дуже життєрадісною жінкою, вона ніколи не шкодувала про минуле. Дуже любила квіти, мала власний городець. Пані Євгенія у своїх спогадах також зауважує, що Галина Дидик була ефектною жінкою, завжди гарно одягалася та була дуже охайною. Про її особисте життя ніхто нічого не знав. Пліткували про її зв'язок із Шухевичем, або ж що її нареченим був Дмитро Орлик, але чи це правда, чи це здогадки, не знали навіть її найближчі рідні...

Померла Галина Дидик раптово і загадково. Пані Євгенія згадує, що відвідала тітку за місяць до того: «Хворою вона не була, але мала підірване здоров'я. Після цього Галину поклали у відомчу залізничну лікарню. Були люди, які стверджували, що одного вечора до пані Галини прийшов якийсь чоловік, вони довго розмовляли. Після цієї розмови жінка всю ніч проплакала і тоді ж померла. Це було 24 грудня 1979 року. Родичів про смерть повідомили телеграмою. Поховали Галину Дидик у м. Бережани.

У 2007 році у рідному Шибаліні Галині Дидик встановили пам'ятник, на відкриття якого приїжджали її бойові подруги Дарина Гусяк та Ольга Ільків. У місцевій школі на її честь облаштували чудовий музей. Але, на жаль, на державному рівні та, що була поруч з генералом Шухевичем у день його останнього бою, не отримала жодної нагороди. Другу й останню у її житті бойову відзнаку перед строем вояків УПА, вишикуваних на лісовій галявині, їй вручили далекого 1947 року — це був Срібний Хрест Заслуги УПА...

КИНУЛАСЬ В КРИНИЦЮ, ЩОБ НЕ ЗДАТИСЬ ВОРОГАМ

Газета «Вісник Надзбруччя»,

14 листопада 2008 р.

На знімку:

*Софія Восьна-Рогатинська
із дочкою Любою (крайня зліва).*

Нещодавно ми відзначали 66-річницю з часу створення Української повстанської армії. Повсюдно було вишановано тих, хто боровся за волю України, хто віддав життя за самостійну, соборну державу, хто не дожив до нинішніх щасливих днів. Моя розповідь про Софію Восьну, одну із зв'язкових УПА з Яблунова.

...Одного грудневого дня 1945 року в Яблунові була облава. Повстанці казали, що впасти в бою з ворогом гідніше, ніж бути запроданцем, котримось з сільських яничарів (сексотів). Енкаведисти вдерлись в двір багатодітної родини Восьних. Побачивши зі схованки ворогів, дівчина почала тікати по снігу в сад, городами. Вона бігла до хати Ясінських, щоб попередити подругу Настю, але вітер не замів слідів втікачки

— її вистежили та наздогнали озброєні солдати.

— Здавайся! Ми вже давно полюємо за тобою, — горланив старший. Софійка знала: прощення не буде. Москалі недавно вбили брата біля Сокольні. Вона кинулась притьмом в обмерзлу льодом криницю. Подумала: «Краще вмерти, вибрати собі смерть за волю України, ніж тяжкі тортури! Люди кажуть, що в Копичинецькій тюрмі кров не встигає висихати на стінах...» Та батьківський овечий кожух вода так швидко не подужала — зв'язкова не змогла зануритись з головою.

— Братва, брать живою! Она нам нужна только живою! Мы развяжем ей язык!

СССР
МИНИСТЕРСТВО
ВНУТРЕННИХ ДЕЛ

Числ. 2319-567.

Форм. А

ТЕ
СПРАВКА № 053253

Имя София
Фамилия Михайленко
П. Р. 1926 г.

Выдана гражданину(ке) Софии Михайленко
год рождения 1926 национальность украинка
уроженцу(ке) в. Яблоков, Константин
в. Яблоков, Константин (в том, что он(она)
содержался(ась) в местах заключения МВД с 6 марта 1955 г.
по 12 марта 1955 г., откуда освобожден(а)
по определению Президиума Верховного
Суда СССР от 14.03.1955
Следует к месту жительства в. Яблоков, Константин
(город, село,
район, область)

Исполнитель: В. П. Яблоков
(подпись, печать)

Начальник отдела В. П. Яблоков
(подпись)

Я. П. В. П. Яблоков
(подпись)

Довідка про звільнення

Солдати витягнули мокру Софію з колодязя. Під ногами порипував мороз. Офіцер вдарив ногою в обличчя. Гаряча кров зігріла губи, підборіддя. Як вбиту лань, непритомну дівчину потягнули дорогою до сільради. Там знову відливали водою, допитували... Потім повезли вантажівкою в Копичинецьку тюрму. Та тортури не зламали сильної духом яблунівчанки. Вона нікого з односельчан не видала. Етапи, тюрми, пересильні пункти...

Там, на засланні доля звела з земляком Йосипом Рогатинським. Він також відбував покарання — був в УПА пропагандистом. Одружились, після смерті Сталіна молодята переїхали в Східну Україну. Софія народила Йосифату двох діточок. Спочатку довго не приїжджала на батьківщину. Тільки роками снілась та вулиця, котрою енкаведисти тягли до сільради...

с. Яблунів

Ілля ЛЕСИШИН

ІСТОРИЧНА ПРАВДА ПРО УПА

(передмова до спогадів С. Крейнцибах)

14 жовтня 1912 року, на це свято Покрови Пресвятої Богородиці, свято українського козацтва, патріоти України відзначили 70-річний ювілей УПА.

Українська Повстанська Армія боролася проти німецько-фашистських та московсько-більшовицьких окупантів України. Більшовицька червона орда на початку 20-х років XX століття силою знищила УНР, в крові потопила незалежну Неньку-Україну. Патріоти Східної України довго боролись за відновлення своєї державності. Всім тепер відома історія української Холодноярської республіки, а УПА була продовженням героїчної боротьби в нових історичних умовах.

У травні 1944 року президент Франції Шарль де Голь сказав: «Якби в мене була така армія, як УПА, німецький чобіт ніколи не топтав би французької землі».

В УПА були добровольці різних національностей, навіть визволені унівцями з німецьких концтаборів війни Червоної армії, які перебували в тяжкому становищі. Адже відома заява диктатора Сталіна. «В нас нет военнопленных, а только военные предатели».

З архівних даних відомо, що з 1942 по 1950 роки в УПА перебувало понад 300 тисяч бійців. Українські селяни матеріально допомагали унівцям, за що часто піддавались репресіям як з боку фашистів, так і з боку радянців.

Ні ОУН, ні УПА не були прислужниками німецьких фашистів, як про це трубадурять комуністи. Адже за відмову відкликати проголошений 30 червня 1941 року Акт відновлення Української Держави були арештовані Степан Бандера, Ярослав Стецько, Лев Ребет, Микола Лебідь і інші члени ОУН.

Степан Бандера був політв'язнем концтабору «Заксенгаузен» з початку 1942 року по 16 серпня 1944 року, його рідних братів Василя та Олексія в концтаборі Аушвіц замордували поляки-капо.

У Києві в Бабиному Яру було розстріляно поетесу Олену Телігу разом із чоловіком Михайлом та їх однодумцями — всього 621 члена ОУН, переважно мельниківців. 25 травня 1944 року Гестапо заарештувало у Львові українського поета, археолога та політичного діяча, сина Олександра Олеся, Олега Ольжича, на той час керівника ОУН. Ув'язнений у концетраційному таборі Заксенгаузен, він загинув під час чергового допиту в ніч з 9 на 10 червня 1944р., закатований гестапівською трійкою (Вольф, Вірзінг, Шульц).

Унівці ніколи не вбивали євреїв, як про це часто говорять комуністи та українофоби.

Унівці ніколи самі не вступали в бій з фронтовими військами Червоної армії, а лише боролись проти військ НКВД.

Живемо вже 22-й рік у незалежній Україні, а наша незалежність для комуністів і українофобів як кістка в горлі. Недавно, 21 вересня, на передачі «Шустер Live» один нешановний комуніст пошкодував, що «мало вас НКВД в свое время давило, не додавили вас».

Хочу нагадати цьому ординцеві, що розстрілювали не тільки націоналістів. Його НКВД 1 квітня 1941 року в прикордонному лісі біля села Біла Криниця Глибоцького району Чернівецької області розстріляно з кулеметів сотні людей переважно румунської національності, спровокованих іти в Румунію.

Також хочу, щоб знала кровожерна комуністична банда, що при відступі Червоної армії в червні-липні 1941 року НКВД розстріляли понад 26 тисяч українських політв'язнів у містах Умань, Львів, Дрогобич, Станіслав, Коломия, Чернівці, Чортків тощо.

На мою думку, ніхто краще й об'єктивніше не розповів про героїчну УПА, як Стелла Кренцбах, єврейка, яка з 1943 по 1946 рік перебувала в

УПА. Цікавим джерелом відомостей про цю жінку є її спогади «Живу ще завдяки УПА», опубліковані в газеті «Наша мета» (видавалась українською діаспорою) в листопаді-грудні 1954 року.

Стелла КРЕНЦБАХ

ЖИВУ ЩЕ ЗАВДЯКИ УПА

Те, що я сьогодні живу й усю снагу моїх 38-ми літ віддаю вільному Ізраїлю, я завдячую, очевидно, лише богові та УПА. Богові за те, що дав мені такі очі, як волошки українських піль, і золотисте волосся розлогих ланів пшениці, що не нарисував на моєму обличчі відвічного тавра Ізраїлю. І я росла, не уподібнюючись до моїх прапрадідів, Рахілі чи Ревеки, а навпаки, нічим не різнилася від Марусі, Ориси чи Юлі, дівчат української землі. Я не раз дивувалася, чому захотілося Єгови створити мене зовсім не подібною до моєї матері, рудоволосої, зеленоокої Сари, ані до батька чорноволого, із семітським носом та старозаконними пейсами, рабина міста Болехова в Західній Україні, Сьогодні я те розумію. Його Пресвята Воля хотіла, щоб я працювала ще на славу того Ізраїля, за волю якого я молилися ціле життя; тої ще Мойсеевої обітованої землі, якій належить половина мого серця, бо друга половина залишиться до смерті повна любові до тої землі, на якій я народилася, на якій я зросла.

Народилася я таки в тому містечку Болехові, що лежить за 75 кілометрів від Львова. Батька мого шанували в містечку не тільки жиди. Була це надзвичайно чесна людина, що життя своє вела згідно з Божими заповідями, що любила своє, але шанувала й чуже. Не дивно було, що батько мій жив у приятельних стосунках з місцевим греко-католицьким деканом, до якого часто заходив на дискусії про Біблію Старого Заповіту. Донька того ж священика, Оля, була моєю найщирішою товаришкою від першого класу. Після закінчення народної школи віддав мене батько до місцевої гімназії Рідної Школи, хоча в місті була теж польська державна гімназія. Батько казав, що в українській школі я переноситиму менше приниження! Але він дуже помилився, вживаючи слово «менше». За вісім років навчання в українській школі я не зазнала жодного приниження. Товаришки вважали мене рівноправною приятелькою, ставилися до мене, як до українки. У гімназії вивчила я докладно літературну українську мову, пізнала велич духу української літератури. І так з часом я стала ненавидіти ворогів України і любити її приятелів.

Дома виховували мене за старозаконним звичаєм. Говорили ми не діалектом, а чистою гебрейською мовою. Батьки змалку прищеплювали мені любов до Ізраїлю, і такої ж поневоленої Батьківщини, як і Україна. І тоді, коли я вже

почала заглиблюватися в нутро своєї душі, я побачила, що моє серце поділене на дві рівні частини. В одній говорить любов до Ізраїлю, а в другій — до України. Може, комусь видається моє твердження абсурдом, мовляв, велика, могутня любов існує тільки одна. Але, коли я аналізую себе ще раз сьогодні, коли вже є виключена якась хиткість, я можу відверто сказати, що обидві любови були і є однаково великі й однаково сильні!

У 1935 році я здала матуру і хотіла записатися у Львові на медичний факультет. Але моє подання відкинули разом із поданням 38-ми українців. Я була одинока жидівка, якої не прийняли. Тоді я записалася на філософію. Цього року виїхали до Палестини мої батьки, до яких я мала приїхати після закінчення студій. У червні 1939 р. закінчила я студії і одержала докторський титул. 28 вересня мав відплисти до Палестини корабель, на який я мала зарезервованій квиток. Але 1 вересня вибухнула війна, і я не встигла виїхати зі Львова. Нові господарі — більшовики — спочатку ставилися до жидів прихильно. Я відразу одержала працю в середній школі, промовчавши про своє соціальне походження. Але не минуло року, як одного ранку з'явилися в моїй хаті міліціонери і звеліли збирати речі в дорогу. В яку дорогу? — спитала я спокійно, думаючи, що сталася якась помилка. Я показала їм паспорт, усі потрібні довідки. Але все було даремно. Прийшов наказ вивозити жидів на Сибір та й годі. І тоді я почала збирати всі речі, одягнулася в найкраще вбрання і думала піддатися долі. Перед виходом я попросилась до туалету. Мені було дозволено. Там чекав мене порятунок. Я жила в партері, вікно туалету виходило на подвір'я. Я вискочила через вікно і перехідною брамою втекла на іншу вулицю. Увесь час, аж до відходу большевиків, я переховувалася у своєї товаришки Олі, доньки священика з нашого містечка. Оля працювала в харчовому відділі бухгалтером і ледве могла прогодувати нас двох. Вона ділилася зі мною останньою шкоринкою хліба і була наче рідна сестра. Вона ніколи не давала мені відчутти того страху, який пережила через мене, наражаючи своє життя на небезпеку. Але і в неї, як і в мене, не було нікого. Мама не мала змалку, а батька вбили під час війни поляки — так званий легіон смерті, що складався з кримінальних злочинців і був висланий палити українські села та вбивати свідомих українців.

Коли вступили до Львова німці, я була, мабуть, одинокою жидівкою, що раділа їхньому приходові. Я думала, що вони створять Україну, самі підуть проти большевиків. Але як я боліче розчарувалась! Скоро моя радість перетворилася в жах. Те, що почали робити німці з жидами, а потім з українцями, було ніщо інше, як тільки продовження большевицької жорстокості.

Жила я далі з Олею, працювала кравчиною в українських домах. Документи мала на прізвище українське, обличчя моє не було підозріле, але нерви мої не витримували. Кожного дня я бачила великі колони жидів, що покірливо йшли на смерть в супроводі декількох жидівських поліцаїв. Мене брала лютя за ту покірливість. Я затуляла рота, щоб не крикнути їм: «Киньтеся і вбийте тих кількох нелюдів, вас переважаюча більшість, згинете і так,

але як герої, в не як раби!» Я часто розмовляла про те з Олею, вона казала мені, що жиди не здібні на героїчні вчинки. Тоді я погоджувалася з нею.

Ох! Олю, щоб я могла оповісти тобі, як вміють по-геройськи боротися і вмирати сини Ізраїлю, але ти, напевно, сама те бачиш...

Життя у Львові ставало небезпечне і для українців. Упоравшись з жидами, німці почали арештовувати українців. Тюрми заповнилися українською молоддю, інтелігенцією, а згодом — і свідомими селянами. Часті розстріли, арешти і вивіз у Німеччину, в концтабори, були на денному порядку.

Але українці не були покірливі, як жиди, за кров вони відплачували кров'ю, за смерть — смертю. Тоді вже доходили до мене вісті про УПА на Волині. З часом рух цей зріс і поширився по всій «звільненій» німцями Україні. Я здогадувалася, що Оля теж має зв'язки з УПА, бо одного дня з'явилася в нашій хаті машинка, на якій Оля писала всякого роду пропагандивні речі. Часом Оля зникала, все в суботу ввечері, приїжджала в понеділок удосвіта, часто заболочена і втомлена. До нас почали заходити незнайомі мені хлопці і дівчата. Вони довго пересиджували в кімнаті Олі, або приходили тільки за ліками, що їх Оля приносила з аптеки, де працювала лаборанткою.

Двірник нашого дому був поляк. Він зауважив, що до нас заходить багато людей, і почав слідкувати за ними. Якось вибалакалася переді мною його жінка, кажучи, що на нас сусіди мають око. Я розповіла про те Олі, і тоді відвідування до нас дещо припинилися. Але нас вже підозрювали. Я відчувала, що одного дня нас арештують (можливо, була це психоза). Нова хвиля нервового страху опанувала мене. Я вирішала записатися на працю до Німеччини, мені здавалося, що там безпечніше. Про цей свій план я розповіла Олі. Вона відраджувала мене їхати, та я наполягала, мотивуючи тим, що у мене іншого виходу немає. Тоді вона запропонувала мені вступити в ряди Української Повстанської Армії. Пропозиція Олі видалась мені спасінням, і я прийняла її з великою радістю. Вся моя істота була наелектризована ненавистю і жадобою помсти до ворога. А де ж найкраще могла я помститися, як не там? Було це 7 листопада 1943 року.

— Як ти представила мене, Олю, як українку чи жидівку? — питала я, ідучи польовою стежиною до сіножатей біля лісу.

— Будь спокійна, вони про тебе все знають, і між ними можеш бути тим, ким ти є. Вони не ділять людей на раси, тільки на чесних і нечесних.

Я пішла зі спокійним серцем, слова Олі підбадьорили мене. І того дня я стала членом героїчної УПА. До липня 1944 року переховувалися ми в лісних околицях біля Львова. Там я перейшла шестимісячний санітарний курс, який проводило двоє лікарів-жидів і один українець. У нашій групі нараховувала я тоді 12 жидів, з них 8 лікарів.

Коли в липні 1944 року більшовики знову повернулися на Західну Україну, я дістала наказ піти в містечко Рожнятів і працювати в місцевій міліції. Вісім місяців працювала я як секретарка начальника міліції. Начальник був жид, комуніст, завзятий партієць. Я удавала перед ним симпатичку комунізму.

Вигадуючи різні історії про життя в «гетто», я називала большевиків своїми визволителями тощо. Начальник симпатизував мені, навіть робив подружні пропозиції. Я удавала закохану, і йому здавалося, що відносини між мною і ним щирі, приязні. Тим часом я була у постійному зв'язку з повстанцями. Я інформувала їх про все важливе, що вдалося мені дізнатися в міліції.

Але одного дня на умовленому місці зі зв'язковим мене вистежив сам начальник. Він зв'язкового важко поранив і, думаючи, що вбив, залишив на місці, а мене повіз у тюрму. Тим часом зв'язковий, очунявся, рештками сил доповз до своїх і розказав про арешт.

Я сиділа в місцевій тюрмі, яку зроблено з колишніх казарм. Тюрма була заповнена переважно селянами, і то старшого віку. Вся молодь була в УПА. Протягом п'яти тижнів мене допитували 15 разів, мучили і били. В мене на тілі досі знаки — свідки тих катувань. Я увесь час мовчала, ні словом не відзивалася, і мене почали досліджувати якимсь жажливим апаратом, чи я часом не оніміла. Я не могла витримати болю і крикнула. Моєю одинокою відповіддю на всі допити були зойки і стогін. А все-таки одного дня відбувся суд і там я почула ніби мої зізнання. Мене присудили на смерть, і цей вирок прийняла з полегшенням. Мене кинули в камеру смертників. Нас було 25 в кімнатці, яка з трудом могла помістити 12 осіб. Між засудженими були 70-літня бабуся і 12-літня дівчинка. Останню засудили за те, що пасла корову під лісом ніби для того, щоб повстанцям доставляти молоко.

Кожний із засуджених приписували звинувачення, яке було абсурдом. Коли погасили в коридорах світло, жінки вирішили всю ніч провести на молитві, щоб гідно зустріти ранком смерть. Стара бабуся зняла з грудей чорний хрестик, на якому блищало срібне розп'яття Христа. Всі по черзі цілували хрест, а тоді почали шептати молитви. Я молилася з усіма щиро. Релігія моїх батьків учить, що Христос не є Бог, тільки великий пророк, але цієї ночі я переконалася, що Христос — Єдиний Всемогутній Бог.

Не знаю, скільки часу пройшло нам на молитві, раптом почули ми постріли і метушню на коридорах. Стрілянина змагалася, ми не знали, що сталося, але якась надія вступила в наші серця. Через деякий час двері нашої камери відчинилися, а на них стали хлопці, яких я знала з лісу!

Тоді містечко Рожнятів було чотири дні в руках повстанців.

Від дня звільнення з тюрми моє життя тісно пов'язане з життям повстанців. Я переходила з ними з одного місця в друге, коли діставала наказ. Наша група складалася з 70-ти вояків, лікарів, трьох медсестер і ще чотирьох жінок. Літом 1945р. перейшли Карпати, де злучились з двома іншими групами. Спочатку в гори большевики не заходили, і ми жили деякий час спокійно. Але вже пізньої осені почастішали бої, і наш шпиталь поповнився, то ж праці в ньому було дуже багато.

Одного дня, було це 7 січня 1946 року, на саме Різдво, оточили нас боль-

шевики потрійним перснем. Рятунку не було. Командир дав кожному з нас ручну гранату, щоб убили себе в останній хвилині. Бій ішов завзятий, нерівний, ішов і не вгавав. Капелан нашого шпиталю, старенький священик, інвалід, три години молився перед дерев'яним хрестом і увесь час просив: «Поможи їм, Христе, не дай марно погубити наші душі!». Ми молилися усі з ним.

І тоді сталося чудо. На підмогу прийшла з іншого боку Карпат велика група повстанців і, напавши на большевиків ззаду, прорвала оточення. Казав командир тієї групи, що вони нічого не знали про наше становище. Але прийшов до нього молодий юнак із запискою, в якій просилося допомогти. Хто був цей юнак, звідкіль він прийшов та хто його послав, ми ніколи не дізналися. З нашої групи він не міг бути, бо ми оточені. Тоді почали говорити про чудо. Я довго думала над цією подією і, врешті, прийшла до переконання, що, коли Бог творив чуда в часах Старого Заповіту, чому не міг цього зробити в теперішні часи?..

Влітку 1946 року нашу групу розбили дощенту. Большевиків було в десять разів більше від наших. Тоді загинула в бою моя подруга Оля. Наш шпиталь був дуже добре захищений у гірській ущелині і, незважаючи на ретельні розшуки, нас не знайшли.

Врятувалося вісім осіб: шпитальний лікар, старенький священик, двоє інвалідів без одної руки, двоє без ока, один з виламанною щогою і я. Три тижні ніхто до нас не навідувався, ми не знали, що діється довкола, були без зв'язку. Це було ознакою, що про нас ніхто не знає. Харчі почали нам закінчуватися, хоч я розпоряджалася ними дуже ощадно. Одного дня я зі страхом повідомила, що у нашій коморі залишилося всього півмішка борошна. Ще тиждень — і нам загрожувала голодна смерть, а зв'язку не було.

Тоді заявив нам наш отець Володимир, що він піде шукати зв'язку. Ми не затримували його, хоч ніхто з нас не вірив, що цей 77-літній, зі штивною, кульгавою ногою старець дійде до мети. Від його відходу минуло ще два тижні. Бараболя закінчилася, і ми вже два дні нічого не їли. Лікар, що був урожденцем Києва, глузував сам із себе, кажучи, що людина від смерті ніде не може сховатися. Батьки його вмерли від голоду, а він втік у місто і врятувався, але після 13 років ця смерть прийшла за ним аж сюди.

Та цього ж таки полудня не смерть загостила до нас, а — зв'язківець, який приніс нам харчі, гроші й наказ іти на Захід. Отець Володимир таки дібрався до якоїсь групи і вислав нам поміч. Зараз наступного ранку ми вибралися в дорогу. Ми пройшли були шматок дороги, як я пригадала собі щось і повернулася. Лікар сердився на мене, казав: не поведеться нам у дорозі. Але нам повелося напрочуд добре. А те, за чим я вернулася, був дерев'яний хрест, який стільки разів урятував наш шпиталь. Хтозна, чи без цього хреста пройшли б ми три кордони, на той час уже добре облаштовані.

1 жовтня 1946 р. опинилися ми в англійській зоні в Австрії. Там я розпорошлася зі своїми товаришами. Як я дісталася до Палестини, це вже не належить до теми моїх спогадів. Ще мушу згадати про зустріч з моїм стареньким

батьком, який, вислухавши моїх оповідань, запитав тремтячим голосом:

- Чи ти, може, вихрестилася?

З цього питання я добре зрозуміла, що мій старозаконний батько легше переніс би вістку про мою смерть, як зміну релігії. А все ж і я часто роздумую над Христовою релігією, і з мого серця я не можу вигнати Христа, але я теж не маю сили бути вбивцею мого батька.

Опинившись у новій Батьківщині, я пообіцяла собі поінформувати світ про українців та їхню геройську УПА. Нагода, однак, довго не траплялася, я була сірою людиною, а таких світ нерado вислуховує. Але тепер, коли я стала працювати в міністерстві і мій підпис відомий не одному дипломатові, я виконую свій обов'язок. Закінчуючи ці короткі мої спогади, я звертаюся до свободолюбного світу й застерігаю його, щоб не легковажив собі українського питання, щоб не ставив його на другорядний план. Бо тільки вільна Українська Держава буде запорукою і доказом справедливого миру в світі.

СПІВПРАЦІ З ФАШИСТАМИ І КОМУНІСТАМИ НЕ БУЛО

Д. Яневський видав нову книгу
«Ніхто не може звинувачувати УПА у співпраці з німцями»

25 жовтня 2012 р. в Національній Парламентській бібліотеці України доктор історичних наук, відомий телеведучий та журналіст **Данило Яневський** презентував свою нову книгу **«Проект України: Жертва УПА, місія Романа Шухевича»**.

Популярність автора й тематики забезпечила на зустрічі повний аншлаг.

Модератором був відомий письменник Андрій Курков.

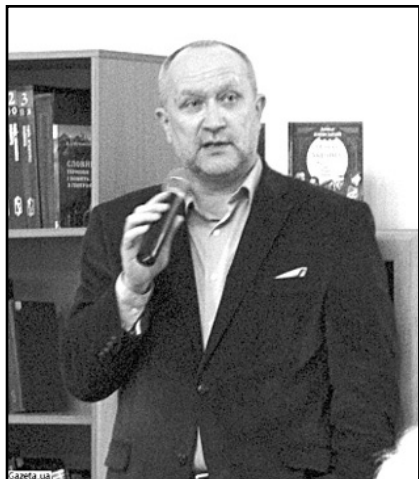
Сам Яневський, говорячи про новацію своєї книги, висловився так: «Ця книжка — історія про людей. Наприклад, маю питання: скільки ви можете протриматися взимку в лісі без води, харчів, одягу і медичної допомоги? Один з командирів УПА пише у спогадах про зиму 1946 — 1947-го: «Нарешті будемо зимувати у людських умовах — ми собі встигли зробити бункер». 2 х 3 х 6 метрів на 28 людей, здорових мужиків, де вони жили 5 місяців!»

Написати нову працю його підштовхнуло перебування у Чикаго, де він взявся упорядкувати місцевий архів ОУН.

«Вбивають чоловіка, дітей, один якимось чудом рятується. Були відомості, що матір зв'язкова УПА чи ОУН. Її виводять до лісу, катують по-звірячому, потім вбивають. А за тим настає групове гвалтування трупа. Читати це неможливо! І моє питання, яке я ставлю сам собі і питаю вас: якби це зробили з вашою сім'єю, то що ви робили б? Я б воював у складі УПА. Ось і вся історія УПА!», — емоційно презентує свою працю Яневський, кілька разів від хвилювання в нього зринається голос.

Працюючи з новими джерелами, Яневський відкрив для себе, що у відомій на сьогодні історії ОУН багато чого «не сходиться».

«Українська повстанська армія як вертикальна структура ніколи не існу-

Д. Яневський.

вала з огляду на воєнний час. Цього не давали зробити ні німці, ні комуністи. Ніхто не може звинувачувати УПА у співробітництві з німцями. А не було його тому, що німці заважали створювати УПА», — вважає Яневський.

«На Західній Україні закінчилася історія збройного спротиву лише тому, що закінчилися мужчини, які могли тримати зброю. На 8 мільйонів людей населення окупаційний комуністичний режим ввів Четвертий український фронт у повному складі (500 тисяч вояків із важким озброєнням), 31-у армію (100 тисяч осіб із важким озброєнням), 6 каральних професійних дивізій НКВС. Це не рахуючи підрозділів СМЕРШу і територіальних

відділів НКВС», — підкреслив Яневський.

Боротьбу УПА історик вписує у серію ключових явищ в історії України.

«За тридцять років — між 1921 і 1949 — фізично було знищено 20 мільйонів людей. Це найбільша демографічна катастрофа в історії Європи за тисячу років. Нічого подібного жоден народ у світі не переживав. Це знищення відбувалося у два етапи. Перший — в підрадянській Україні у звірачий спосіб. На сучасній західній Україні людей рубали так, як комбайн рубає жнива. Комбінація українців і греко-католик — це був смертельний набір».

Оцінюючи роль історії в сучасній Україні, і зокрема історії УПА, Яневський додав:

«Українці — це народ зі стертою пам'яттю. Залишилися окремі шматки... Українському народу переписали історичну пам'ять і тепер він потребує тільки одного — щоб його залишили в спокої, щоб йому не говорили: ось це правда, а це ні».

Олекса РІЗНИКІВ

40 ЛІТ ТОМУ...

«Щорік строкатіла Одеса строкатістю вишиванок...»

Ось такі були ми, одеські колядники, у шістдесятих роках.. Зліва — Андрусяк Анатолій, Олекса Різників, Володимир Барсуківський, за ним — Олексій Притика...

4-19 травня 1972 року в Одесі відбулося судилище над трьома українцями — Строкатою Ніною, Різниковим Олексою і Притикою Олексієм. Судили за читання і поширення самвидаву, створення самодіяльного хору (до сотні учасників було!), за щорічні колядування, за листи на захист української мови, за організацію поетичних вечорів Василя Симоненка, Миколи Вінграновського, Василя Стуса, за бажання незалежності України, за любов до своєї мови, зрештою, за те, що ми були українцями. На шостому місяці ув'язнення, за два місяці до суду, в камері КДБ я написав:

СОН

...А він рубав урочисто і гнівно
і погляд його втіхою сіяв:
«ТИ ВИНЕН ТИМ УЖЕ, ЩО УКРАЇНЕЦЬ
І ЦЯ ВИНА З НАРОДЖЕННЯ — ТВОЯ».

Йому я не повірю до загины,
що ми злочинці — мій народ і я;
що є антирадянською Україна,
зростаюча республіка моя.

**Із камерного зошита. Вірш 157.
02.05.72 р.**

Так, тоді ми були не проти Рад, бо ж Україна мала у 1918-20 роках Центральну Раду, а ще раніше, у князівські часи, збиралося віче, та ж сама всенародна рада. Ми були **проти диктатури компартії, проти імперії**. Але судді не займалися грою слів, у них чітко було записано *антирадянщини*. Ми обстоювали свободу людини і свободу нації. А це дуже і дуже схоже на головне, центральне гасло ОУН і УПА. Так, нині всім зрозуміло, що усі дисиденти, шістдесятники, в'язні сумління були спадкоємцями, продовжувачами справи оунівців, і хотіли незалежності України. Ось чому органи так боялися нас, ось чому так багато концтабірних років нараховували. Нині Антонівні дали 4 роки, мені п'ять з половиною (щоб разом із тими, що я відбув у 1959-1961 роках, було 7). Притиці дали 2 роки.

І ось минуло уже 40 літ від того дня 19 травня 1972 року, коли –

Ім'ям республіки моєї
мене засуджено тепер
лиш за любов мою до неї,
до Української СР.
Така іронія глибинна,
що навіть дна не дістаєш!
Невже любов до України
антирадянщиною є?!

А я люблю!
Нащо таїти
цей гріх (якщо це справді гріх)?
Люблю поля її і квіти,
ліси і гори, плюскіт рік.

І не лише за миску повну,
що на моїм столі стоїть,
люблю також і за духовні
нетлінні цінності її —

за Котляревського й Патона,
за Симиренку й Гончара,
за те, що витурила з трону
самодержавного царя...

Чи ж є любов моя злочинна?!
Так, так! Злочинна є, товчуть,
мою любов до України
антирадянщиною звуть!

Брехня нікчемна!
Є на світі
одна Вкраїнська РСР,
яку не можна НЕ любити!
яку є злочин НЕ любити,
Яку люблю — хоча б і вмер!

18.06.1972 р.

Із камерного зошита. Вірш 533.

У кращі світи відійшли уже від нас Ніна Строката-Караванська (1926-1998 рр), Олексій Притика ще раніше (1927 — 1978 рр.).

Ніна Антонівна ще встигла 20 літ знаменито і самовіддано боротися за справу визволення України у США, куди їх зі Святославом Йосиповичем було депортовано у 1979 р. Незважаючи на хвороби, вона, як член-засновник Гельсинської Групи, багато писала про в'язнів сумління до журналу «ВІРА», організовувала допомогу побратимам, їздила по світу з антикомуністичними акціями, виступала у сенаті США зі свідченнями про Голодомори, організовані комуністами Росії як плату українцям за непокірність, за ворохобництво, за волелюбство...

1999 року я написав присвячену Ніні Строкатій і Святославу Караванському поему «Промінь з Одеси», надруковану тоді ж у одеській газеті «Чорноморські новини». Видав книгу «Промінь з Одеси» (2000 р.), потім «Донька Одеси» (2005 р.). Статті і дисертації про це славне подружжя родом з Одеси часто з'являються у газетах і журналах України та світу. С.Караванський (після концтабірних 30 років!!) став уже знаменитий і своїми книгами та словниками, які і зараз, на 92-му році життя пише і видає, і вони широко відомі і використовуються в Україні вчителями, письменниками і студентами.

Оскільки подружжя Караванських ще у часи окупації були підпільниками і, як члени ОУН, виконували антифашистські акції в Одесі, та оскільки роковини суду над нами співпали з 70-тирічним ювілеєм УПА, наведу кілька уривків із поеми «Промінь з Одеси».

1942 Р.

Залита ворогом Одеса,
як плавні річки навесні,
нагадувала тихе плесо,
але — нуртуюче при дні.

Рибачку Соню, дядю Жору,
кому Одеса дорога,
поймав не тільки гнів — ще й сором,
що цей... такий... нікчемний ворог,
якому треба підлягать.
Здавалось, соромно й каштанам,
Що порядкують тут «цигани».

Ну а для Ніни стала стресом —
душі тендітної її —
румунізація Одеси,
суперзавдання хазяїв.
Навальна, дика, безсоромна,
вона мостилась на постій
і в очі лізла, як скоромне,
у піст поставлене на стіл.
Така принизлива, аж страшно,
вона наблизилась впритул
і увиразнила вчорашню
русифікацію оту,
уже, як ніби рідну й звичну,
але таку ж, як ця, цинічну.

Ні! Тільки вільна і соборна
повинна бути земля моя!
Держава горда і незборна
у мріях Ніниних сія.

Не піддаватися Берліну,
ні Бухаресту, ні Москві!
Ми, Ніна думас, повинні
бути самостійними — і квіт!

1942 р.

ЛИСТІВКИ ВІД ОУН

*А я, як завжди, тільки в бій!
С.Караванський. 1969, Київ.*

Страшніше куль для людолова,
страшніше мін оці листки,
бо це — огонь на крилах слова,
бо це — думки.

Коли примусять говорити
не те, що мислиш — навпаки,
листівка висловить відкрито
найсокровенніші думки.

Коли немає чим вразити,
листівка — ніж, картеч і меч,
спроможна зброю замінити,
що так дошкулює бандиту,
як ніби голова із плеч!

Коли заброда і насильник
зухвало хвалить сам себе, —
листок з мереживом чорнильним
його до тями приведе!

Без них прикинутися можна,
що віриш сам своїй брехні,
що третій райх непереможний,
а світ упав йому до ніг.

Листівки німість дужча крику,
вона сама язик і рот.
Це привселюдний ляпас в пику
для протверезення заброд!

1942 - 1943 рр.

ЗУСТРІЧ НІНИ І СВЯТОСЛАВА

*Каштан в цвіту нагадує про час,
коли були ми зовсім молодими.*

С. Караванський. 1971 р.

Владимирська тюрма

Свічки каштанів допоможуть
усіх розглянути навкруг
і в теміні, суціль ворожій,
напевне взнати — хто є друг.

Зате яка то радість справжня —
кохану душу віднайти
і з нею все життя відважно
по Правді йти!

Війни горнило згуртувало,
загартувало Вас обох.
Студентів Ніну й Святослава
З'єднав сам Бог.
А там — гулажна одісея
на тридцять років почалась.
Але ні раз душа з душею
не розвелась.

1942 - 1945 рр.

*Орієнтуйся в лісі, хто завзятий!
С. Караванський. 1976, Сосновка.*

Карпатський краю! Отам, за обрієм
ти нас вичікуєш, ти нас зовеш!
Там хлопці мужні, борці хоробрі є,
і наше місце — у горах теж.

Карпатський лісе!
Ти наш притулок,
як птахам — гнізда,
як бджолам — вулик.
Карпатський лісе,
вирій омріяний,
наскрізь прочесаний,
наскрізь простріляний!
Сто раз термошений —
і все ж нескошений!
і все ж нескорений,
і все ж із коренем!
Не раз сполошений і кров'ю рошений —
не розпотрошений, не розпорошений,
ліс нашорошений, весь найжачений,
ліс насторожений, ліс покозачений,
покармалючений, подовбушачений,
украї розлючений, вогнем означений,
непередбачено
для зайти втрачений!

Ой лісе-лісоньку,
брате-товаришу,
одвічний спільнику,
збою-підпільнику...
Чекай нас, лісоньку,
Душею в тобі ми!

Коли ж ми,
хлопчики,
в Карпати
спробуєм?!

СОРОКОВІ-П'ЯТДЕСЯТІ — АНТИІМПЕРСЬКА БОРОТЬБА УПА

*І почувши грізну борню волі,
І вкриється кров'ю битий шлях,
Будуть хлопці йти суворочолі
В сіруватих, наче ліс, рядах.
Повстанська пісня.*

Двадцять перший, Тридцять третій,
Сорок шостий — ціль одна:
на очах у світу вперто,
методично і відверто
наближає нас до смерти
сатана.
Окупація бісовсько-
більшовицько-муравйовсько-
джугашвільсько-кагановська
люду зменшила на-пів.
Обдирають нас, як липку,
і, в обійми взявши чіпко,
нас висмикують, як ріпку,
зі степів.

Окупація фашистсько-
антонеско-муссолінська
нас послала у піке.
Дідьком творена потала
відсікала-відтинала
все козацьке, що з металу, —
залишаючи хлипке.

І, коли уже здавалось,
що нічого не лишалось,
скрізь уже зафіксували
мертвоту —
Стало полум'ям шибати —
піднялась У П А в Карпатах
за Україну воювати
за святу.

Вояків лягло чимало,
їх стріляли, розпинали,
катували, висилали,
їх згодовували крукам.

А по світу дипломати,
президенти, бюрократи
умивали,
як Пілати,
совість, руки.

ЦИКЛІЧНІСТЬ НИЩЕННЯ

Цей вірш написано за місяць до суду, коли всі почуття були напружені до щемо, коли уся картина нищення України стояла перед очима, як жива.

Коли потяте на шматки
до купи знов зібратись хоче,
плазує палець до руки,
в орбіті втискуються очі,
коли вправляється кишка
і мозком звивини проходять,
все місця власного шука,
аж стогне, а таки знаходить,
коли із горем пополам
усе порубане збереться,
коли із неба кілька грам
води живої десь проліється,
і груди, хлипнувши, вдихнуть,
і серце вдарить, як на сполох —

тоді прочунює від сну
протверезілий раптом ворог,
чатує погляд, стогін, рух,
ще несвідомий і невмілий,
бере сокиру знов до рук
і нахиляється над тілом,
і знов, як перше, як колись,
не даючи прочунять, хекне,
сокира шваргоне униз
і череп, ніби диня, репне,
і знов, як перше, як завжди
дрібненько тіло порубає,
в чотири кінці, що куди,
порозкидає,
і з матюками витре кров,
і з матом ляже подрімати,
поки шматки зростуться знов,
щоб знову встати і —
рубати.

**Із камерного зошита. Вірш 195.
05.4.1972 р.**

1972 р., 18 ТРАВНЯ.

ОСТАННЄ СЛОВО НА СУДІ НІНИ СТРОКАТОЇ

*Умій суддю свого жаліти,
Тяжкі гріхи йому прости.
Іван Світличний.*

Ви сиділи, Ніно, на престолі.
Не на лаві суджених, о ні!
Метушились знічено, мов голі,
підданці і вірні сатани.

Напинались, силувались, дулись,
Щоб значиміш чи бундючніш статъ
(так Христа, напевне, розіпнули
і пішли провину запивать).

Зверненням до них «Високий суде!»
ви пігмеям дарували шанс
стати вище, стати врівень з людом,
навіть стати лицарем на час.

Але кожне знає-відчуває,
що назавжди у халепу влип —
через Вас їх світ запам'ятає,
ви їх у історію ввели!

Як їм душі курячі злиняли,
як очиці кліпали, коли
ви спокійно-царственно сказали,
навіть не сказали — прорекли:

«Знаю ваші дикі постулати,
знаю, чий сповняється наказ,
тому прошу — якнайбільше дати
і заслати якнайдалі нас!»

Врешті, що вони могли змінити?
З них Система правила своє:
вліво-вправо спробуй крок ступити —
то вона, як зеків, їх уб'є.

1972 р.

СВЯТЕ АПОСТОЛЬСТВО СВОБОДИ — У ТАБОРАХ ПЕРМІЩИНИ

О тридцять п'ятий, шостий, сьомий...
Це ж треба так, щоб не роки,
А прісно-пам'ятні, знайомі
Концтабори! Концентраки.

В потопі лісу, іншомов'я,
Оскотеніння, лжі та зла —
По волі Бога віднайшов я
Святої людяності сплав:

Сюди імперія сплавляла
Все, чужорodne сатані,
Все, що сідало, осідало,
Не розчиняючися в ній.

Після «зачистки» і «прополки»
Свято-українських Карпат
Тут сіли золоті осколки
Козацьких відділів УПА,

Народу падала невинність,
Одвічна праведність селян,
Левка Лу'яненка левиність,
Сталевість Стуса Василя,
Невловна Чорновола ртутність,
Крицевість віри Сверстюка,
Руденка й Тихого могутність,
Сокульського і Пронюка.
Горіння Гориня розлоге,
Жар Горбала, Мельничука
І Марченка, і Лісового,
Крута Красівського краса,
Світличних світлість, що від Бога,
І Калинці — всі йшли в *осад*.

Сюди — Осадчий, Овсієнко,
Гриньків, Здоровий, Попадюк,
Мотрук і Ребрик, і Гайдук,
Два Мармуси, Калениченко,
Мороз і Бондар, Антонюк,

Чупрій, Демидів, Сергієнко,
Сеньків, Гірчак і Мельничук,
І Чорномаз, і Берничук...

Усіх міцних, стійких — на випроб!
На гарт — за грати і на сніг!
Тупа імперія, не хитра,
Собі убивць кувала з них.

Під тиском товщі каламуті
У них крицевіли серця,
І вибуховість, і могуття,
Щоб їй наблизити кінця.

За вампіризм, який народи
Навкруг знекровлює, в'ялить, —
Святе апостольство Свободи
її намірене звалить!

1979 Р., 30 ЛИСТОПАДА Обох Караванських — літаком у Відень

*Прощай, немытая Россия,
страна рабов, страна господ,
и вы, мундиры голубые,
и ты, послушный им народ.
М. Лермонтов*

Прощай, невмивана Росіє!
Нарешті ми з тобою квит!
Нам тільки б прах твій обтрусити —
й геть від Таруси і Москви!

Геть від підступного полону,
в який ти любиш красти-брать
Максима Грека із Афону,
Павла Грабовського з Дніпра,
а нас — на тридцять літ з Одеси,
з дитинства, з юності, з життя!

Та, нерозчавлені під пресом
твоїх катюг, твоїх чортят,
ми робим крок не «влєва-вправа»!
а, як годиться, — вгору злет!

Ще променітимем на славу
грядущих літ і гідних мет,

бо ми удвох, як жар, займисті,
бо ми народжені вогнем.
Не нам тебе скоблить і чистить, —
але Україну відінем!

Нам ще сіять і іскри сіять...
«Прощай, немытая Россия»!

ЕПЛОГ

ЗИМОВИЙ РОЗДУМ

День і ніч над Одесою хуга мете,
Ніби натяк прозорий, аж білий, на те,
Що не зможеш, Одесо, во віки віків
Утекти від гулапв, снігів, соловків,
Від зубчатих кремлів, білокам'яних веж,
Степова утікачко, — ти не утечеш!
Ти саванами сниш? — Маєш саван оцей!
Мариш літеплом? — На ось вітрище в лице!
Знерухомить тебе, спелена, ляже на
Карки твоїх атлантів страшна, крижана,
Невблаганна заляклість, ота мерзлота,
Що нехай вона тричі буде золота, —
Але ж то — мертвота, зомбота, наркота!
Вітер з півночі свище, мете, просяка
через тіло у душу: ти бранка! Зека!
Скільки твоїх синів в крижанім бурштині
повмерзало, Одесо, у ладозькім дні, —
та любили усе ж тисячі їхніх вдів
карлуватість, картавість чужинських вождів...
Мабуть, справді не зможеш во віки віків
утекти від вілюйських снігів, соловків,
вони сковують рух твій і втечу твою
до свободи, до волі, до моря!
Молю,
о Одесо, свою Одісею поквап —
Попереду — свобода!
Позаду — Москва!

1998 р.

Петро ФРАНКО

ПАТРІАРХ ЙОСИФ СЛІПІЙ

*Патріарх Йосиф
кардинал Сліпий*

До 120-річчя з дня народження Патріарха Йосифа Кардинала Сліпого (1892 — 1984 рр.)

«Любов до Христа, любов до Святої Церкви, любов до рідної Української Церкви, любов до рідного Українського народу визначили мій життєвий шлях, моє думання і мою працю на волі і в неволі...»

Християнська Родина і Рідна Українська Школа — це передумови здорового виховання прийдешніх поколінь!»

(із заповіту Блаженнішого Патріарха Української Греко-Католицької церкви Йосифа Кардинала Сліпого)

Йосиф Сліпий народився 17 лютого 1892 р. у заможній, глибоко віруючій родині Івана Коберницького-Сліпого та Анастасії Дичковської в селі Заздрість Тербовлянського району Тернопільської області. У рідному селі закінчив народну школу, а відтак у 1911 р. — з відзнакою гімназію у Тернополі.

Дитинство — це час, у який ми повертаємося у спогадах, коли нам погано на душі. Після важких 18-річних випробувань засланням і каторгою, перебуваючи в Римі, Патріарх Йосиф згадував своє дитинство...

У спогадах він переносився до чудових краєвидів подільської рівнини навколо рідного села Заздрість. Села, яке лежить між річками Серетом і Стрипою, а на схід, північ і південь тягнеться аж до Стрипи степ. Перед очима Патріарха поставав шлях, що вів від Заздрості до сусіднього села Пентелихи. Навесні та восени він був болотистим і непрохідним. У час цвітіння степ переливався всіма кольорами веселки. А літніми

*Обійстя Сліпих
у с. Заздрість.*

вечорами там линули мелодії і спів — то пастухи переганяли худобу. Хата — простора, бо родина була багатодітна, але заможна. «Мій батько Іван походив із заможної родини. Його прізвисько було Коберницький... А Сліпим мали прозвати когось із прадідів задля високого росту і надвислих над очима брів. Інші виводять мій рід від осліпленого мазепинця, що втік, осліплений поляками в Теробовлі, з синами до Заздрості», — так писав Патріарх у своїх спогадах.

Батько Йосифа був добрим господарем, шанованою людиною в селі, й тому вибирали його війтом протягом 20-ти років.

Йосиф серед синів був наймолодшим. Крім нього, було ще чотири сини і три доньки. Родина була релігійна, і всі біди, які приходили, сприймала з християнською стійкістю. Традиційною в родині була спільна молитва, тоді й малий Йосиф клякав разом зі всіма та старанно повторював за братами і сестрами слова. Коли брати ходили колядувати, то брали зі собою і малого, несучи його на руках.

Перше знайомство з букварем відбулося десь у п'ятирічному віці. Строгий учитель — брат Роман — показував букви, Йосиф охоче повторював і через рік уже читав. Школа була недалеко від дому, і там розпочалася справжня наука. Справедливі вчителі намагались прищепити дітям любов до навчання. Катехизм викладав парох Струсова о. Теодозій Цегельський, а згодом о. Левицький, який був дуже інтелігентною, тактовною й національно свідомою людиною. Під їх впливом формувався духовний світ малого Йосифа і зростало бажання бути подібним до них і, можливо, в майбутньому стати священником. Старші брати й сестри добре вчилися, і Йосиф брав із них приклад та старанно готував уроки. В 5 класі уже мав «Кобзаря» і знав напам'ять «Думи...». Добре розмовляв і читав польською. Любив читати книжки, добру літературу брав у бібліотеці й у вчителів. У ті роки в Йосифа з'явилася мрія стати науковцем. Коли Йосиф захворів, застудившись, і довго не було надії на одужання, мама йшла пішки на прощу до Зарваниці й несла на плечах сина. Поруч їхав віз, та вона не сідала на нього. Весь шлях жертвувала за здоров'я Йосифа. Коли він одужав, то захотів стати лікарем. «Я з великою вдячністю мушу згадати моїх батьків, що настоювали на тому, щоби я виростав скромним і побожним і щоби щодня відмовляв молитву, щоби пильно вчився і не попадав під злі впливи». Після закінчення четвертого класу народної школи Йосиф отримав свідоцтво з найвищими оцінками. Батьки гордилися ним і вирішили, що йому треба вчитися в гімназії в Тернополі. На вступних іспитах були диктанти з української та латинської мов та письмовий екзамен з математики. Перші іспити Йосиф написав на «відмінно», і його прийняли поза конкурсом, без усних екзаменів. У гімназії вчителями були випускники теології, а катехитом — о. Бородайко, дуже побожний священник. Він заохочував гімназистів вступати до Братства Серця Христового. Записався і Йосиф. Членом братства був аж до 1939 року, щодня відмовляючи приписані 10 «Отче наш» і 10 «Богородице Діво». У неділі і свята гімназисти ходили на Службу Божу до парафіяльної церкви. Парох о. Громницький був дуже ревним священником.

У Тернополі серед гімназистів були популярні національні й атеїстично-ліберальні погляди. Катехит о. Микола Конрад влаштовував для гімназистів диспути на різні теми, дозволяючи висловлювати молодечі вільнодумства вголос. Його вміння провадити диспути і пояснювати різні події утверджувало гімназистів у вірі та розвіювало поверхові атеїстичні аргументи соціалістів і дарвіністів. Крім того, він був дуже добрим сповідником.

Через багато років, у день урочистостей з нагоди свого 80-ліття Патріарх Йосиф Сліпий звернувся до всіх, нагадуючи про значення домашнього релігійного виховання і вплив його на подальше життя людини: «Не раз батько і мати, виправляючи мене з дому до школи чи гімназії, дуже наказували, щоби завжди тямив про опіку Матері Божої, щоби не забував молитви і не приступав з поганим товариством... Ще як ректор у Духовній Семінарії я зараз бачив, чи питомець вийшов з релігійного дому, чи ні. Дитина релігійно вихована, навіть як звихнеться, то пізніше відізнється в ній совість і він, як дорослий, опам'ятається. Важче з нерелігійною родиною».

Коли 1911 року Йосиф здавав матуру, то на іспиті з української мови говорив про пролог до «Мойсея» Івана Франка, а на іспиті з латинської — про переслідування християн. Чи міг він собі тоді уявити, що життя принесе такі випробування, переслідування і важкий обов'язок провадити народ, пережити переслідування Церкви?

Під час гімназійних студій всерйоз роздумував над вибором життєвого шляху. Стояв перед дилемою: теолог чи філософ. «Я боявся, що душпастирство стане мені на перепоні здобути найвищі знання і благородність стати професором університету — «аристократом духа». Та дивна рука Господня провадила мене ціле життя понад життєвими пропастями, провела мене вільно і без примусу до священства», — скаже він згодом. Була ще одна проблема — жонатим чи безженним священником бути? Родина вважала трагедією безженний стан, але мати і наймолодша сестра Євгенія підтримали Йосифа і заспокоїли інших. Що священник може бути науковцем, уже розумів, бо мав приклад о. Омеляна Огоновського, якого глибоко шанував.

Рекомендацію до Митрополичого ординаріату про вступ до Духовної Семінарії подав парох о. Теодор Цегельський. Співбесіда відбувалася в залі засідань капітульного будинку. На столі горіли свічки, за столом сиділи Митрополит Андрей Шептицький та кілька крилошан. Викликав отець віце-ректор, а представляв сам ректор — о.Йосиф Боцян. Йосиф не відчував невпевненості, переступивши поріг залу. Підійшов до Митрополита і поцілував йому руку. Митрополит Андрей почав розпитувати про священників із Заздрості, а опісля, як колись давно, ще в час своєї візитації в Заздрості, запитав, як малого школяра: «Що таке спільнота святих?» А ректор о. Боцян казав відмовити 50-й псалом. І все. Митрополит промовив: «Ну добре, будеш прийнятий».

Спільнота святих — правда віри, якою захоплювався Митрополит, не давала Патріархові відчувати себе самотнім серед в'язнів, серед вічних снігів, відірваності від цивілізованого життя і каторжної праці. Тоді перепліталися

молитви в'язня з молитвами попередників, мучеників, і небесні хори підтримували їх, доносячи до Престолу Божого.

Він вибрав свою дорогу, а далі його провадив Господь, десницю Якого Патріарх відчував на кожному кроці³. Відчувши покликання до духовного життя, продовжив освіту в Греко-Католицькій Духовній Семінарії у Львові. Помітивши неабиякі здібності молодого семінариста, Митрополит Андрей Шептицький у 1912 р. послав його вивчати теологію до єзуїтського університету в Інсбруку в Австрії. Тут Йосиф Сліпий захистив докторат з теології і габілітувався, написавши працю «Вчення візантійського патріарха Фотія про «Пресвяту Трійцю».

30 вересня 1917 р. прийняв ієрейські свячення з рук Галицького Митрополита Андрея графа Шептицького, згодом продовжив філософсько-богословські студії в Інсбруку, а відтак — у Римі в університетах Грегоріанум і Анджелікум, Орієнтальному інституті. Й.Сліпий — студент на основі виконаної габілітаційної праці «Про внутрішнє діяння о Пресвятій Трійці» одержав титул — «магістр Агрегагус (приватний доцент)». Під час зарубіжних студій Йосиф Сліпий не обмежувався вивченням теологічних наук. Він ретельно вивчав ще й філософію, мистецтво, класичні та сучасні

мови. Повернувшись у 1922 р. після закінчення зарубіжних студій до Львова, Йосиф Сліпий одержав від Митрополита Андрея Шептицького призначення викладачем догматики Духовної Семінарії. Українська греко-католицька Духовна Семінарія, заснована у Львові ще в 1783 р., відігравала важливу роль у житті українців не тільки Галичини, але й Закарпаття та Буковини, її вихованці стали не лише священиками, але й провідниками серед свого народу в усіх сферах духовного, суспільно-політичного та культурного життя.

Отець Йосиф Сліпий, будучи видатним богословом-науковцем новітніх часів, розумів, що Українській Греко-Католицькій Церкві потрібна власна богословська наука. З тією метою у 1923 р. він стає співзасновником Богословського наукового товариства, а також редактором наукового журналу «Богословіє», який був одним із найповажніших видань такого типу в Європі. Отець Йосиф Сліпий особисто написав чимало богословських праць і розвідок, доповідей і репортажів, які друкували «Богословія» та інші журнали. Все це стало виявом прориву із застою кількох століть і показало, що Українська Греко-Католицька Церква старанно працює в усіх ділянках свого життя.

У 1925 р. Митрополит Андрей Шептицький призначив о. Йосифа Сліпого ректором Духовної Семінарії і водночас деканом богословського факультету.

---

³Див.: Коломиєць І. Дитинство і юність Патріарха // Арка. — Львів, 2007. — лютий.

На цій посаді отець-ректор доклав багато старань, щоби Духовна Семінарія не тільки формувала своїх вихованців як майбутніх священиків, але й виховувала їх як громадських діячів — патріотів України.

Історичною подією у житті Української Греко-Католицької Церкви став день 6 жовтня 1929 р. — день урочистого відкриття у Львові, за участю Галицького Митрополита Андрея Шептицького, Богословської Академії. Це було доказом того, що Українська Греко-Католицька Церква веде свій народ шляхом власних церковно-історичних традицій і створює передумови для незалежності українського народу як у духовному, так і національному житті. Академія мала богословський, а з 1932 року ще й філософський факультети. Вихованці її вивчали богословську науку християнського Сходу та Заходу, причини церковного поділу та проблеми єднання церков. Великою заслугою отця-ректора було те, що він дбав, щоб на міжнародних унійних конференціях у Велеграді та в Пінську, на яких обговорювалися справи єднання католицького Заходу та православного Сходу, були представники Української Церкви. Зaslугою о. Йосифа Сліпого було також проведення у Львові в 1936 р. Унійного з'їзду, присвяченого 300-річчю від дня смерті Київського Митрополита Й. Рутського, поборника церковного єднання в Україні.

Довгі роки отець-ректор Йосиф Сліпий був одним із найближчих співпрацівників Митрополита Андрея Шептицького. 6 травня 1935 року під час святої церемонії у храмі св. Юра Митрополит Шептицький підніс отця ректора Йосифа Сліпого до гідності крилошанина, архидиякона Капітули, надаючи йому гідність митрата. У 1939 р., після встановлення на наших теренах комуністичного режиму, діяльність Богословської Академії, Духовної Семінарії і Богословського наукового товариства було заборонено. 29 листопада 1939 р. Святий престол іменував Йосифа Сліпого архієпископом-коад'ютором із правами наслідства, а 22 грудня 1939 р. Галицький Митрополит Андрей Шептицький разом із єпископами Микитою Будкою та Миколаєм Чарнецьким таємно провели його хіротонію — таїнство висвячення. Не обминула оперативна розробка енкаведистами під засекреченою назвою «Ходячие»⁴ і архієпископа-коад'ютора Йосифа Сліпого. Чекісти відверто говорили про те,

---

⁴ Ліквідація УГКЦ (1939-1946 рр.). Документи радянських органів державної безпеки. — Т.1. — Київ, 2006. — С. 7-8.

Наприкінці грудня 1939 р. УНКВС у Львівській області завело оперативну розробку «Ходячие», до кола об'єктів якої потрапили керівники Греко-Католицької Церкви Галичини — Митрополит Андрей Шептицький, єпископи Іван Бучко, Микита Будка, прелати Леонтій Куницький і Олександр Ковальський, канонік Василь Лаба, а дещо пізніше Архимандрит монастирів ордену «Студитів» Клементій Шептицький, Архієпископ Йосиф Сліпий та багато інших священиків (загалом — близько 50 осіб). Причиною уваги чекістів до них стало те, що керівники УГКЦ нібито проводили антирадянську діяльність, використовуючи при цьому релігію, а у пізніших документах органів держбезпеки їм приписували вороже ставлення до возз'єднання західноукраїнських земель з УРСР.

що він вороже ставиться до воз'єднання західноукраїнських земель з УРСР. Це підтвердилось тим, що під час відступу зі Львова швидко Червоної армії 22 червня 1941 р. енкаведисти пам'ятали про духовенство УГКЦ, яке було занесено у їхній таємний документ «Ходячие». Цей документ вони обов'язково хотіли втілити у життя, а саме, знищити неугодних їм священнослужителів. Вони прийшли у Митрополичу палату, забрали з неї Архiepіскопа Йосифа Сліпого, вивели під стіну Собору св. Юра, на владіці роздерли рясу, приготувались до розстрілу. Але Господь не допустив до трагедії. З приходом у червні 1941 р. других «визволителів» — нацистської Німеччини ситуація на Святоюрській горі була дуже складна. До Митрополита Андрея часто навідувались непрошені гості, представники Рейху, які старались нашу Церкву підім'яти під себе. Творили різні провокації між двома гілками ОУН, прикриваючись авторитетом Митрополита Андрея Шептицького. Це був надзвичайно складний час. Попри те наша Церква твердо стояла в обороні нації та рідної землі. Надзвичайно колосальну роль відіграло Послання Митрополита Андрея з нагоди Акту підтвердження незалежності України 30 червня 1941 р., яке побачило світ 1 липня 1941 р. Доповненням до нього було послання про рідну Хату — Батьківщину. Не стояв осторонь і Архiepіскоп-коад'ютор Йосиф Сліпий. Він брав безпосередню участь у цьому історичному зборі на пл. Ринок, 10. Ось як він згадував прихід німців в Україну: «Після втечі большевиків прийшли німці. Українці сподівались на створення Української Держави, навіть ОУН проголосила її 30 червня 1941 р., але німці прийшли як загарбники, а не для того, щоб створити Українську Державу. Все-таки для Української Греко-Католицької Церкви час німецької окупації був свого роду затишшям».⁵ Архiepіскоп Йосиф Сліпий мав на увазі те, що при німцях відновив Богословську Академію, Малу Семінарію та навіть видав одне число «Богословія». У липні 1944 р. на Захід України вдруге прийшли московські окупанти.

А 1 листопада 1944 року на Святоюрській горі відходить у царство небесне Галицький Митрополит Андрей граф Шептицький. Архiepіскоп Йосиф Сліпий на основі даного йому Святим престолом у 1939 році права наслідника Митрополита Андрея стає на Галицький Митрополичий престол у Львові. Але не судилося Митрополиту Йосифу продовжувати невтомну працю на захист Української Греко-Католицької Церкви від комуністичної чуми. Почалось активне переслідування Української Греко-Католицької Церкви в Галичині. 11 квітня 1945 року енкаведисти заарештовують Галицького Митрополита Йосифа Сліпого, а з ним і весь український греко-католицький єпископат. Так почався вісімнадцятилітній мученицький шлях владики в гулагах. У березні 1946 року в Києві військовий трибунал засудив Митрополита «За ворожу діяльність проти УРСР і співпрацю з німецькими фашистами» на

---

⁵ Лендик В. Визначні постаті Української Церкви: Митрополит Андрей Шептицький і Патріарх Йосиф Сліпий. — Львів: Свічадо, 2001. — с. — 363.

вісім років каторги в концентраційних таборах. А у Львові під керівництвом НКВС у цей самий час розроблено сценарій «возз'єднання» Української Греко-Католицької Церкви з московським прокомуністичним православ'ям. У той час засудженого Галицького Митрополита Йосифа Сліпого відправляють із Києва до Кірова, а згодом етапом у Маріїнськ під Новосибірськом. Далі — Печора, Інта та знову етап до Потьми (Мордовія), де навесні 1953 року Митрополит закінчив перший термін ув'язнення. У грудні 1950 р. великим етапом привезли до Мордовії політичних в'язнів із західних областей України, яких на вузловій залізничній станції Потьма розподіляли по лагпунктах. Приблизно біля двохсот осіб скерували у 5-й лагпункт. У цій групі в'язнів був і автор цієї праці. Спочатку конвой на вахті передав нас табірній адміністрації, яка нас завела у карантинний барак, у якому роздягнула догола і провела ганебний персональний шмон. Після цієї принизливої «процедури» загнали у баню. А з бані провели у відгороджений парканом, який був сплетений з колючого дроту, барак. Відрізнявся він від в'язниці тим, що за лагерником не стояв конвойний, не супроводжував наглядач і не контролював кожен його крок та не віддавав команди: «Руки за спину! Лицом к стене!» Хоча наш барак був огорожений колючим дротом, його територією можна було ходити безперешкодно. А до колючого дроту підходили «старожили» концтабору і намагалися знайти своїх земляків або родичів.

Пам'ятаю, як впритул до загороди підійшов один із каторжан, мужчина похилого вже віку (як пізніше з'ясувалось, це був Йосиф Стадник — відомий львівський актор, режисер і театральний діяч). Він запитав, чи є хтось зі Львова. Я підійшов ближче і відповів, що я зі Львова. А далі поспішались запитання: хто я такий, коли і за що заарештований, де у Львові мешкав, що робив? Я йому чомусь повірив, певно його інтелігентний шляхетний вигляд вселяв довіру, а може тому, що за довгий час ув'язнення я перший раз мав змогу вільно поспілкуватися. А розповів я йому, між іншим, що часто бував на території Собору св. Юра, що був обізнаний з життям православної митрополичої канцелярії. Увечері цього ж дня до нас в карантин прийшов в'язень, який розшукав мене, провів попід колючі дроти і запровадив до сусіднього барака. Тут підійшов до мене високого зросту мужчина, назвався доктором Федаком зі Львова і сказав, що заведе мене зараз до Митрополита Йосифа Сліпого. Як я тоді зрозумів, інформація про розмову Й.Стадника зі мною дійшла до Митрополита, і він хотів почути новини про релігійне життя Львова. Я дуже зрадів цьому, бо у Львові бачив Владику лише здалека на Архиєрейській Службі Божій в Соборі св. Юра. Митрополита Андрея графа Шептицького я бачив частіше, ще коли був у дитячому садочку, а потім у школі ім. о. М. Шашкевича. Його привозили до нас, він з нами спілкувався й давав подарунки. Від Митрополита Андрея я дістав книжку «Божа наука», кролячий капюшон та ще книжечку «Мамлюк». Правда, в ті далекі часи я думав, що до нас привозять Святого Миколая, і лише в 1944 році, під час похорону Митрополита, я усвідомив, що вже більше його не побачу.

Тому з великим душевним хвилюванням я підійшов до Владики. Він поблагословив мене, а я поцілував його руку. Владика сів на нижні нари, вказавши на табуретку. Нарі з двох боків були закриті простирадлами. На перший погляд виглядало так, що ми з Владикою були вдвох в одній келії. Митрополит запитав мене: «Дитино, скільки тобі років?» Я відповів: «Шістнадцять». — «А з якого часу ти в ув'язненні?» Я відповів, що із жовтня 1949 року. Митрополит промовив: «О, Господи! Що роблять з моїм народом!» і пригорнув мене. В цю мить я відчув щось особливе: близьке, лагідне, тепле, батьківське, — чого я не мав уже сім років, бо був півсиротою. А далі були питання й питання. Адже на той час Митрополит Йосиф Сліпий був глибоко ізольований від Галицької Митрополії. Я розповів, що бував у православної митрополічій канцелярії, що знав священників: о. А. Білевича, о. В. Дрелиха, о. І. Клюса, о. А. Крижанівського, о. П. Козицького, о. М. Крутяка, о. Я. Мостюка, о. Р. Телішевського, о. П. Швидкого, о. С. Юрика, дияконів: А. Деревича, А. Ковальчука, Л. Старицького та багатьох з деканатів області, котрі часто відвідували єпископа Макарія Оксіюка.

До нас підійшов в'язень, вибачився і сказав, що мені час іти, бо вже б'ють біля вахти в рейку, починається «повірка». «Добре, — відповів Митрополит, — тобі пора, сину». Поблагословив мене, а я знову поцілував його в руку і вийшов із цієї імпровізованої келії. На мене чекав уже цей самий в'язень, відвів до барака й на прощання подав мені руку.

Цілу ніч я не спав, душило в горлі, безупинно по щоках текли сльози. Цей стан об'єднав у єдине несподіванку й нервові потрясіння — адже я був на аудієнції в самого глави Української Греко-Католицької Церкви! І тільки вдо-світа я заснув. А потім мене не покидали думки, чи відбудеться ще бодай одна зустріч із Митрополитом.

Згодом відбулася моя друга зустріч із Митрополитом. Хотів якнайкраще повести себе перед такою великою людиною. Не знаю, яке враження справив на Митрополита, але при зустрічі він усміхнувся й мені здавалося, що мав він піднесений настрій. На цей раз розповів Владиці, що на Лонцького в шістнадцятій камері я сидів разом з Яричівським деканом о. Миколою Землинським та о. Редемптористом Степаном Потерейком, а в Бригідках — з о. Богданом Репетилом; і в пересильній тюрмі № 25 у Львові, яка на той час була найбільшою тюрмою в Україні, я перебував з о. М. Гулєєм, о. В. Давидовичем, о. І. Каспруком, о. М. Хмельовським, о. Є. Юриком. Крім цього, розказав також про те, що в березні 1950 року до нас в камеру привели Романа Хробака, тітка котрого переховувала генерала Романа Шухевича. Від нього ж довідалися про трагічну загибель Головнокомандуючого УПА.

Через якийсь тиждень почув від санітара, що Митрополита забрали на етап, а куди — ніхто не знав...

В липні 1952 року й мене перевели із табору № 3 в пересильний табір № 18. Спочатку працював на будівництві школи, а потім ми заготовляли лід для Москви. Навесні 1953 року з політв'язнів терміново сформували бригаду, в

яку включили й мене. Нас возили очищати великі складові бетонні ями, що знаходилися в густому лісі й були огорожені в два ряди колючим дротом під струмом.

Через декілька днів на цьому складі я зустрівся з о. Миколою Землинським і ми привіталися. Цей момент зауважив начальник конвою, накричав на нас, що не працюємо й без дозволу вештаємося в робочій зоні. Ми пішли на свої місця. Десь хвилин через десять до мене підійшов о.М.Землинський і сказав, що мене хоче бачити Митрополит! Я не повірив і ще раз перепитав. Адже в нас у 18 таборі сидів Одеський православний Митрополит Сахаров, ув'язнений ще в 1920 році, сидів без терміну. З ним ми зустрічалися часто, бо він був комірником наших «домашніх» речей і видавав нам листи з дому. А виявилось, що це Митрополит Йосиф Сліпий хоче бачити мене. Я взяв ноші, поклав на них мішки та разом ще з одним в'язнем заніс їх на склад, де о. М.Землинський працював обліковцем. На цьому ж складі Владика латав та складав ці мішки. Що цікаво, що Митрополит не мав голки для латання мішків, а напівкруглу риб'ячу кість, у якій було висвердлено дірку для затягування мотузки у цю рибну кість.

І ось переді мною стоїть Владика з протягненими до мене руками. Я підбіг до нього, вхопив його за руки й почав цілувати, ридаючи. Владика пригорнув мене. Ми сиділи за великою купою наскладаних у штабелі мішків і мовчали. Владика усміхався, а потім запитав, де я зараз перебуваю, що роблю. Я розповів коротко йому про свою табірну долю.

А вона, ця доля, в усіх була майже однаковою. Тяжка праця, клятї перевірки, шмони-обшуки, а за найменшу провину (на погляд наглядачів і конвоїрів) — карцер або штрафний барак, у якому ніхто із в'язнів не витримував більше року. Ось такою була Мордовія у 40-х — початку 50-х років. Під час цієї зустрічі хотілося багато розповісти, а ще більше розпитати Митрополита, але я прислухався до кожного слова, адже хотів якнайбільше почути від Митрополита, бо його особа була для всіх нас святою. Та незважаючи на це, блатний світ дивився на цей факт через призму атеїзму, що підтвердилось його діями проти політичних в'язнів. Їх грабували, принижували на кожному кроці, обзивали фашистами. Це згряя рецидивістів, блатняків, бандитів і сук, які під дахом табірної начальства робили що хотіли. На кожному кроці зну-

Особова справа Й. Сліпого

щались над політичними в'язнями, з них знімали добру одежу, взуття, відбирали посылки, які присилали родичі з рідного краю. Навіть відбирали табірну пайку хліба. А найстрашніше було те, що ця злочинна банда грала у карти на життя політв'язнів. Не було кому поскаржитись. Це було пекло на землі. Цей жах, знущання і великі муки пережив Галицький Митрополит, Богослов, науковець і вчений від кремлівських сатрапів.

Австрієць Франц Гросбауер, який сидів в одній камері з Митрополитом Йосифом Сліпим у Києві, розповів про інцидент з урками, які напали на Владика Сліпого, щоб пограбувати його. Це закінчилось тим, що Князь Церкви лежав на підлозі, з його уст і носа сочилася кров. Мені особисто Митрополит Йосиф розказав також про те, як на нього напали блатняки в пересильній тюрмі у Новосибірську в 1946 році. Там йому зламали праву руку. Він сказав, що не знає чим би це все скінчилось, якби за нього не заступились політичні в'язні з Галичини. Слід відзначити, що до 1950 року в таборах були разом битовики з політичними в'язнями. Це був Содом і Гоморра.

Це був надзвичайно важкий час. Хочу більш детально розповісти, що собою являли комуно-московські в'язниці чи концтабори у сорокових і п'ятдесятих роках минулого століття.

Перше: це адміністрація тюрми чи табору, в яку входили начальник-офіцер, не нижче капітана, бездушний, зухвалий, суворий і кар'єрист, кум (оперуповноважений) шантажист, лицемір, провокатор. Начальник режиму міг бути у званні старшини. Наприклад, у Мордовії на 7 лагпункті був мордвин — старшина Галузін, а на 3 лагпункті грузин — старший сержант Корнелі, обидва тупуваті крикуни і рукоприкладники. Наглядачі, а це вже особлива категорія піддонів, безграмотні висулжники і мучителі, бо від них залежало все, що стосувалося нещасного, беззахисного, безправного політичного в'язня.

Друге: медицина. Можна сказати — це були садисти в білих халатах, під якими були офіцерські погони, на жаль, з емблемою медицини, на якій було зображено чашу, яку обвиває змія. Цей символ дуже змістовний, але цим виродкам треба було носити емблему, яка б показувала їхню дійсну роботу. Думаю, не помилюсь, якщо б їм на погони причепили труп'ячий череп з упопек перехрещеними кістками, а точніше, емблему нацистських есесівців.

Третє: конвой. Це були вишколені емгебістами юнаки, які обов'язково мали бути членами комсомолу і мати бездоганну біографію своїх батьків і дідів, які «будували» радянську владу. Коли вони супроводжували колону в'язнів, то треба було бути обережним, бо не дай Бог комусь спіткнутися і на крок вийти з колони — конвой стріляв у нього без попередження. Або ці ж славні сталінські синки хотіли познущатися над в'язнями під час ходьби на роботу чи з роботи. Влітку могли колону підвести до місця, де найбільше болота, і примусити в'язнів лягти у ці калюжі, а взимку примушували лягати на сніг. Якщо в'язні не виконували наказу конвоїрів, останні відкривали стрілянину з автоматів над головою поки не поклали всіх. Через деякий час лунала команда начальника конвою: «Подъем». В'язні вставали обмерзлі або

вимазані болотом, а червонопогонники вили, мов дикі звірі.

Хтось собі уявляє, що вісімнадцять років каторги то це вісімнадцять років. Ні! Це не так, бо навіть комуністичний режим один день, відбутий там, прирівнював до трьох днів стажу роботи. Так що Патріарх Йосиф відбув гірких 54 роки ув'язнення в цьому садистському, смердючому московському багні.

Я був тоді ще не сформованим юнаком, якому потрібна була батьківська опіка й ласка, відповідне виховання й освіта, а тут від мене все забрали, навіть моє прізвище та ім'я табірні кати замінили на номер «Ц-117», який мусив носити на штанині, куфайці, піджаку і шапці. Донині не знаю, хто доповів начальству про цю мою зустріч із Митрополитом, але відтоді я вже більше не був поза зоною на роботі в допоміжному господарстві. Вечері того ж дня мене викликав «кум» (оперуповноважений), назвався капітаном Шевченком і вимагав від мене пояснення щодо цієї зустрічі, якого я не дав. Він вдарив кулаком по столі та закричав: «Марш, бандите, в карцер!» Я відсидів п'ять діб, після чого мене відвезли на сьомий «табірний пункт». Там я зустрів багато друзів, з якими був у таборі для малолітніх політв'язнів: Миколу Арабського, Володимира Гуцуляка, Зеновія Грицину, Ярослава Куйбиду, Степана Ковбасу, Михайла Левицького, Володимира Петрика, Ярослава Рожковича, Богдана Слюзара, Романа Кулика, Василя Сабадоша, Григорія Ляха й багатьох інших.

Саме десь у цей час сконав «батько» Сталін. Адміністрація табору заметушилася. Наглядачі попередили нас, що під час похорону «великого вождя» з бараків заборонено виходити. 8 березня 1953 року, коли червоні кати ховали свого «вождя» і скрізь був великий траур, ми у зачинених бараках не могли приховати своєї радості.

І знову потяглися табірні будні. Тільки десь у квітні 1953 року нам оголосили, що 27 березня підписано Указ Президії Верховної Ради СРСР про амністію малолітніх політичних в'язнів, яких почали потрохи звільняти. Звільнили і мене в червні 1953 року.

Ми приїхали до Львова, а нас не прописують, викликають в міліцію, погрожують. Виявилось, що й на волі нам далі не дають спокою. Так продовжувалося до 1956 року, до часу, коли нам видали нові паспорти і прописали. Але вчитися не дозволяли, ми знаходилися під пильним наглядом «вихованців» Дзержинського. Були часті розмови в їхніх кабінетах, різні провокації тощо.

Після повернення з неволі мені доводилось зустрічатися з священниками-спів'язнями — о. Миколою Землинським, о. Богданом Репетилем та о. Степаном Потерейком, які розказували про пересуди і нові фабриковані справи проти Митрополита. Його знову засудили на невизначений термін. Більшовицькі кати не зупинилися на цьому. Вони знову та знову збирають компромати та фабрикують нові звинувачення владиці, везуть його до «матушки Москви», пропонують написати історію Нашої Церкви, але за умови відмовитися від Апостольської церкви. Владика не йде на зраду, і у 1957 році його засуджено ще на 7 років каторги.

І знову Маклаково в Красноярському краї, поселення, де він відбував

декілька років під суворим наглядом. Там влади́ка написав два томи «Історії Вселенської Церкви на Україні». Навесні 1959 року київський полковник МДБ Пивоварець із представником Красноярського краю відвезли Митрополита до Києва, де комуністичні верховоди чинять над ним черговий пересуд і засуджують його повторно ще на сім років каторги. 17 лютого 1961 року Митрополит Йосиф Сліпий писав листа до першого секретаря КПУ М.Підгорного з настійливою вимогою: «Припиніть Переслідування Української Греко-Католицької Церкви і нівечення релігії взагалі: безумовно, що тоді відносини покращають. Подумайте тільки, що ця Церква на території України існує вже 1900 років. А ви — тільки 44, навіть не півстоліття. Вона ще до вас заступалася за бідних і всіх тих, що були скривджені, але це робила вагою своєї духовної сили, а не зброєю... Ми, греко-католики, є громадянами України, так як і ви, але через те Папа не повинен бути нашим ворогом... Ви знаєте добре, що я був арештований вночі і вночі перевезений до Києва, так щоб ніхто не знав, куди я подівся. Усе-таки вірні були готові дати мільйон рублів, щоб ви мене випустили на волю. Тим часом мене засудили вночі, при закритих дверях, недалеко вашого теперішнього кабінету, без жодного адвоката...»⁶

На цей раз Митрополита везуть на Камчатку, а звідти — у Тайшетлаг. З гіркотою сприймалися ці повідомлення, але Бог ласкавий, і сталося це, про що ми мріяли. Тут, за залізною завісою, довідались через радіо «Свобода», що визначних і впливових політичних діячів, в тому числі Митрополита Йосифа Сліпого було звільнено і вислано з Радянського Союзу на Захід. У 1963 році завдяки старанням Папи Івана XXIII та посередництву Президента США Джона Кеннеді, Королеви Англії Єлизавети II Микита Хрущов, який був тоді при владі в Москві, Митрополита Йосифа Сліпого звільнили з ув'язнення. А було це 12 лютого 1963 р. Він не хотів виїжджати з СРСР, пояснюючи, що хотів би і мав залишитись зі своєю паствою, але Митрополита вдалось переконати. Звичайно, вплинув на нього лист Папи Івана XXIII, у якому говорилось: «Сину, щасливої Тобі дороги. Нехай Тебе Бог береже і приведе до мене. Нехай Його Ангел Вам товаришить». Перша зустріч з Папою була надзвичайно зворушливою: «Він зовсім як батько... Він взяв мене в обійми і плакав»⁷, — писав Митрополит Йосиф. Слід відзначити, що Митрополит до кінця свого життя не відмовився від радянського паспорта, тим самим підтвердивши, що залишився громадянином тієї держави, де перебувала більшість його вірних. Але приїхавши до Риму він, не гаючи й хвилини, включився в життя Української Греко-Католицької Церкви. На II Ватиканському соборі в присутності 2400 священників Собору Галицький Митрополит Йосиф Сліпий вніс пропозицію піднести Києво-Галицьку Митрополію до гідності Патріархату.

---

⁶ Шлях перемоги – Київ-Лондон-Мюнхен-Нью-Йорк-Торонто. 2012. – Ч. 8. – С. 2-22 лютого.

⁷ За вільну Україну плюс – Львів, 2012. – Ч. 10. – С. 8-15 березня.

Уже 23 грудня 1963 р. Апостольська столиця визнала за Галицьким Митрополитом і Архiepісkопом статус Верховного Архiepісkопа, що, згідно з Конституцією про східні церкви, рівняється патріаршим правом без самого титулу Патріарха.

Папа Павло VI номінував Патріарха Йосифа Сліпого (2 лютого 1965 р.) кардиналом Римської Церкви, а 9 вересня 1965 р. Папа номінував кардинала Йосифа членом правної Кодифікаційної комісії для Східних церков. Протягом п'яти років Патріарх Йосиф Сліпий відвідав країни Європи, Північної і Південної Америки та Австралії, де провів велику роботу щодо утвердження, захисту і об'єднання Української Греко-Католицької Церкви та українського народу.

11 жовтня 1963 р. у Римі Патріарх заснував Український Католицький Університет і науковий осередок у ньому, освятив Собор Св. Софії у Римі, збудований за його ініціативою, відновив Церкву Жировицької Матері Божої при парафії Сергія та Вакха, де заснував український музей, готель і відновив видання журналу «Богословія». Складає вікопомний для Української Церкви та народу Заповіт.

На прохання Українського єпископського синоду в квітні 1975 р. Верховний Архiepісkоп Йосиф Кардинал Сліпий прийняв титул Патріарха. Ще в 1963 р. після приїзду Митрополита Йосифа Сліпого з радянської каторги до Риму, коли він заснував Український Католицький Університет у Римі, о. доктор Іван Гриньох став його професором і одночасно був одним із близьких співробітників Патріарха Йосифа Сліпого. Слід зазначити, що отець Іван від самого початку і до останніх днів свого життя був відданий ідеалам Блаженнішого Патріарха Йосифа Сліпого за піднесення нашої Помісної Української Греко-Католицької Церкви до гідності Патріархату. Отець Іван був тим, хто у ювілейному 1975 році у базиліці св. Петра у Римі при головному престолі на гробі св. Апостола Петра, сповнивши бажання широких кіл священства і мирян, офіційно вперше виголосив слово про Патріарха Києво-Галицького та всієї Руси-України Блаженнішого Йосифа. А ось як описує цю величаву урочисту історичну подію проголошення Патріархату Степан Ільницький (Торонто, Канада):

«У статті «Обнова чи омана» («Патріархат» ч. 3, 2008) передано в скороченні частину доповіді Патріаршого Мітрата, д-ра Івана Гриньоха, яку він виголосив 10 листопада 1973 року в Новому Йорку. Радше не пов'язано з доповіддю, в одному реченні згадано подію, переважливу в історії Української Католицької Церкви — урочисте проголошення Патріархату. Я цитую:

«Отець д-р Іван Гриньох вперше проголосив титул «патріярх» під час Літургії в церкві Святої Софії в Римі». «Проголошення» — це формальна дія, яка дійсно мала місце, але не в Соборі св. Софії, а в базиліці св. Петра. Я мав щастя бути не далше десяти метрів від престолу, коли це сталося, і вважаю моїм обов'язком передати це, що бачив і чув, грядучим поколінням.

З уваги на важливість встановлення Патріярхату Української Католицької Церкви не тільки для українців-католиків, а й для нашого народу в цілому, дозволяю собі розповісти про цю подію, починаючи від загальновідомого факту. Ісповідник Віри, Митрополит Йосиф у своїй промові на II-му Ватиканському Соборі видвинув домагання признати автокефалію Української Католицької Церкви через встановлення Патріярхату. Отці Церкви відповіли оплесками, що за традицією Вселенської Церкви означало апробату. На жаль, в пособоровому періоді провід Римської Церкви «призабув» про рішення Отців Церкви, що привело до боротьби Святішого Отця Йосифа Сліпого з Ватиканом. Його домагання на синодальних парадах Патріярх Римської Церкви Павло VI чути не хотів. Натомість «чув» він споминання Ісповідника Віри Йосифа «патріярхом» на св. Літургіях у двох українських церквах Риму — Соборі св. Софії й церкві Жировицької Матері Божої. Це спонукало його звернутись у 1975 році з листом до Святішого Отця Йосифа Сліпого з апелем «не ранили Христового серця», приймаючи титул «патріярха». Мабуть, причиною листа була Архирейська Служба Божа українських владик у базиліці св. Петра, призначена на неділю, 25 травня 1975 Святого Року. Саме на цій Архирейській Святій Літургії патріярший митрат д-р Іван Гриньох «зранив Христове Серце» й святочно споминув «отця Йосифа, Патріярха Києво-Галицького і всієї Руси». Завдяки мікрофону, який клірик приставив на довгому дручку до губ патріяршого митрата Івана, акт проголошення потужно пролунав по всій базиліці. Тоді клірик приставив мікрофон до уст Митрополита Максима Германюка, першого за рангою по Святішим Патріярсі Йосифові, для повторення акту встановлення Патріярхії Української Католицької Церкви. На жаль, для Митр. Германюка, поза тим доброго українця, лояльність до Ватикану все стояла на першому місці. Нехтуючи, рухом голови він відмовився співдіяти й цим провалив намір святочного проголошення Патріярхату кожним із п'ятнадцяти владик, які співслужили зі Святішим Патріярхом. Рухом руки Святіший Патріярх наказав клірикові відійти. Так ще раз в історії нашого народу анархізм одиниці не дав завершити велике діло. Наступного ранку Митр. Германюк почув від обурених мирян оцінку свого вчинку.

Вшанування Святого Року членами Української Католицької Церкви закінчили вечором у понеділок концертом у залі Павла VI. Присутніми на концерті було чотирнадцять кардиналів Римської Церкви. Концерт відкрив Владика Іван Прашко словами «Мій Наддорожчий Патріярше». За це Преосвященний Іван наступного дня був покликаний до Ватикану «на килим».

P.S. Собор Св. Софії, встановлений Святішим Патріярхом Йосифом у

Римі, був названий у статті помилково «церквою». Цей храм, який є зменшеною копією київського Собору Св. Софії, є символом єдності Української Церкви-Дочері в Розсіянні з Українською Церквою-Матір'ю в Батьківщині й тому теж названий собором»⁸.

У 1981 році його обрано членом Папської Академії Святого Томи в Римі. 7 вересня 1984 року перестало битися стомлене переслідуваннями та репресіями серце велетня нашої Церкви Блаженнішого Патріарха Йосифа Кардинала Сліпого. Його поховали у крипті Собору Св. Софії у Римі. Все його життя — це суцільна жертва для Української Церкви й українського народу, тому такою пошаною та любов'ю він користувався ще за життя, і пам'ять про нього назавжди збереже український народ як про одного з найбільш заслужених ієрархів церкви та відданого сина народу. 27 серпня 1992 року тілні останки Патріарха Йосифа Кардинала Сліпого перенесено з Рима до Львова. У крипті катедрального Собору св. Юра у Львові відбулося перепоховання тілних останків Патріарха Йосифа Кардинала Сліпого. Під час перепоховання Патріарха належну шану йому віддали політичні в'язні комуністичних особливих концтаборів, які ділили гірку і тяжку виснажливу годину, днину і роки з Митрополитом. Керувати почесною вартою політв'язнів біля домовини Патріарха у Соборі св. Юра оргкомітет доручив автору цієї праці. Патріарх у своєму Заповіті писав:

«Поховайте мене в нашому Патріаршому Соборі Св. Софії, а як воплотиться наше ведіння та встане на волі наша Свята Церква та наш український народ, занесіть мою домовину, в якій спочину, на рідну українську землю та покладіть її у храмі св. Юра у Львові, біля гробниці Слуги Божого Андрея. Вмираю та відходжу з цього світу, як той, кого він, Слуга Божий Митрополит Андрей, Глава нашої Церкви, властю своєю покликав на Екзарха Великої України. Якщо такою буде воля Божя, бажання Українського Божого люду, складіть мою домовину в підземеллях оновленого Собору Св. Софії. У підземеллях київської тюрми мене довгими роками мучили, коли я був живим, у підземельній гробниці оновленого Собору Св. Софії Київської спокійно спочив би я, бувши плоттю вмерлим!»

Незважаючи на короткі зустрічі з Митрополитом, які відбувалися під час жорстокого переслідування комуністичним режимом, я отримав Господню ласку, великий незламний дух і заряд до життя, хоч воно здавалося безнадійним. Після кожної зустрічі я відчував унікальний імпульс віри, стійкості і готовності до боротьби з сатанинським режимом, не дивлячись на мій юний вік. Запам'ятались мені на все життя важливі повчання Великого отця, його щирі і доступні слова: «Бог і Україна — понад усе», якими неможливо було знехтувати, якщо ти — Українець.

Після перепоховання Патріарха Йосифа Сліпого впродовж декількох ро-

---

⁸ Див.: Ільницький С. Урочисте проголошення патріархату // Патріархат. – Львів, 2008. – липень-серпень.

ків мене не покидала думка щодо гідного увічнення пам'яті про цього великого душпастира, мученика-каторжника, ісповідника Христової віри. Забігаючи вперед скажу, що 21 вересня 1997 р. на вул. Коперніка, 36 у Львові було освячено бронзову стелу Патріархові Йосифу Сліпому п'ятьма єпископами, а саме: Єпископом Любомиром Гузаром, Єпископом Іваном Хомою, Єпископом Юліаном Вороновським, Єпископом Василем Медвідем, Єпископом Юліаном Гбуром. 146 років у цьому будинку була Духовна Семінарія, а з 1929 р. — Богословська Академія. У 1944 році комуністичний окупаційний режим знищив під корінь ці два духовні заклади. Викладацький склад заарештував, а семінаристів примусово забрав до армії «освободітелей» і послав на фронт. Під час підготовки фасадної стіни на вул. Коперніка, 36 для встановлення стели я зайшов зі сторони вулиці Дорошенка в учбовий корпус. У цьому корпусі на сьогоднішній день є географічний факультет університету ім. Івана Франка. Оглядаючи приміщення, я вийшов у коридор, який веде до виходу з цього корпусу на вулицю Коперніка. В коридорі я звернув увагу на пілястри, на яких у верхній частині є півкапітелі, на яких є цікаві зображення, а саме: над півкапітеллю першого пілястру є рівносторонній хрест. Під хрестом у колі є підкова каблук догори, до її правого зовнішнього боку прилягає стріла, яка вістряй йде трохи скісно вправо. Це один із різновидів герба Митрополита Андрея Шептицького. Над півкапітеллю другого пілястру у колі є буква «М», а у колі самої пів-капітелі зображено лева. Думається, що це присвячено Галицькому Митрополитові Михайлові Левицькому (1774 — 1858), який розгорнув широку релігійну і суспільну діяльність у народі. Він закладав парафіальні українські школи з вживанням у них народної мови. Крім цього, він був першим Кардиналом-українцем (1856 р.). На третьому пілястрі над півкапітеллю у колі є дві букви «А» і «Ш», а у колі самої півкапітелі — Святий Дух. Напевно, це присвячено Князеві Української Греко-Католицької Церкви Митрополитові Андрею графу Шептицькому (1865 — 1944). Про його святі діяння для української нації можна розповідати безкінечно. В 1919 р. Митрополит Андрей відкрив у Духовній Семінарії факультет, який перетворив у 1929 р. на Богословську Греко-Католицьку Академію з двома факультетами: філософським і теологічним. А у 1939 р. мав відкрити ще правничий. Таким чином був би створений Український Католицький Університет, але на перешкоді став початок Другої світової війни. На четвертому пілястрі над півкапітеллю у колі є дві букви «ЙС», а у колі самої півкапітелі Герб України — Тризуб! На мою думку, це присвячено ректору Духовної Семінарії і Богословської Академії о. д-ру Йосифу Сліпому (1892-1984). У самих півкапітелях використані деталі мініатюр зі стародруків, а також народної гуцульської різьби.

Я не буду знову перераховувати заслуги Патріарха Йосифа Сліпого, який був третім Українським Кардиналом і Першим Патріархом Української Греко-Католицької Церкви. Але хочеться зупинитись на біографії цього апостола Української Греко-Католицької Церкви, який вірно служив Ісусові Христові,

Його Церкві. На рівні служіння Христовій Церкві і народу Патріарх Йосиф І Української Греко-Католицької Церкви не уявляв собі життя без української нації. Це доказано наочно тим фактом, що він віддавав себе сторицею, віддавав свої знання майбутнім священикам. Але коли дивишся на цю півкапітель, отримуєш надзвичайний заряд духу і стійкість патріотизму, бо уявляєш собі двадцять роки минулого століття, коли Польща гнобила наш народ, переслідувала духовенство. Польські студенти і щельци неодноразово вибивали вікна у приміщенні цих двох храмів Божої науки, нищили все українське під час сумнозвісної пацифікації. А тут ініціали Нашого Великого вчителя і керівника щоденно нагадують тим, хто проходить до аудиторії: «Будь гордий з того, що Ти є спадкоємцем боротьби за славу Володимирового Тризуба» (Декалог).

У червні 1996 р. на прохання Львівського обласного товариства політичних в'язнів і репресованих було отримано Благословення Патріарха Мирослава Івана Кардинала Любачівського на виготовлення і встановлення художньо-меморіальної таблиці Патріархові Йосифу Кардиналу Сліпому у Львові. Розпорядженням голови Львівської обласної державної адміністрації від 22 серпня 1996 р. № 804 наше Товариство було визначено замовником виготовлення і встановлення художньо-меморіальної таблиці Патріархові Йосифу Сліпому на фасаді будинку № 36 на вул. Коперніка у Львові, де багато років він був ректором Духовної Семінарії та Богословської Академії.

На превеликий жаль, львівські «демократи» і художня рада довго крутили нам голову, аж поки не закінчилась їхня каденція, і лише у 2001 році бронзова художньо-меморіальна таблиця була взята на облік. Авторами стели є скульптор Юліан Савко та архітектор Юрій Кичма. Для координації та виконання робіт із виготовлення, встановлення й відкриття стели було утворено організаційно-виконавчий комітет, у який увійшли представники духовенства, міської та обласної влади, діячі науки та культури. Очолив організаційно-виконавчий комітет голова Львівського обласного товариства політичних в'язнів і репресованих Петро Франко.

Аж через п'ять років Розпорядженням Львівської обласної адміністрації від 11 березня 2001 року № 236 художньо-меморіальну таблицю Патріархові Йосифу Кардиналу Сліпому було взято під охорону держави.

Якось у розмові з професором Степаном Стойком я довідався, приблизно, що десь у 1959 р. Патріарх Йосиф Сліпий, перебуваючи на засланні у Сибіру, вислав до Львова експонати ссавців і птахів. Виявилось, що ці експонати були вислані у підпільний монастир св. Вінцентія у Львові. В свою чергу сестри-служебниці передали вищевказані експонати природознавчому музею у Львові. Я звернувся до директора цього музею п. Юрія Чабана. Цей добродушний інтелігент привітно зустрів мене і уважно вислухав та пояснив, що Патріарх вислав музеєві експонати ссавців і птахів. Але в даний час їх неможливо побачити, тому що музей уже декілька років на капітальному ремонті і ті експонати, про які іде мова, поки що не виставлялись на огляд, а зберігаються у підвальних приміщеннях. Але розуміючи один одного і знаючи,

що затягувати час не варто, пан Чабан сказав мені, щоб я навідався до нього через три дні. Коли я прийшов у домовлений час, він завів мене у невелику кімнату. На двох столах стояли експонати. Я попросив його дозволити мені сфотографувати їх. Звичайно, заперечень не було. Я уважно оглянув ці експонати. На превеликий жаль, підписів на підставках не було, а список їх назв та інвентарні номери лежали переді мною на столі. І все-таки за допомоги лупи в нижній частині підставки соболя вдалося прочитати власноручний підпис Галицького Митрополита Йосифа Сліпого: «Соболь. Сибір. Подарунок доктора Богословія Й. Сліпого 22 IV 1958 р. НВ927, с. 1958 р.». Не дивлячись на тяжкі умови, Митрополит намагався надавати якнайбільше інформації у пізнанні природи далеких країв, а відтак і поповнювати багаж науки і знань свого рідного краю. Ми бачимо, що Митрополит Йосиф Сліпий був не тільки високоосвіченим душпастирем, але всебічно освіченим науковцем, який бачив необхідність заповнити по можливості прогалини й білі плями світських наук, які століттями були під великим пресом завзятої цензури окупаційних режимів в Україні.

А у Харкові відбулись сумні і неприємні події навколо меморіальної таблиці Патріархові Йосифу Сліпому. За клопотанням громадських організацій м. Харкова та Світового Конгресу Українців Розпорядженням міського голови від 14 липня 2005 р. № 1630 було дано дозвіл на встановлення меморіальної таблиці Патріарха Йосифа Сліпого у м. Харкові на вул. Малиновського, 5. У цьому будинку під час комуністичної окупації (1920-1991 рр.) була пересильна тюрма (у народі її називали «Тюремний замок»), у якій в 1961 р. Патріарх Йосиф Сліпий мучився декілька тижнів. Напередодні проведення у Харкові Міжнародного Конгресу Українців і була встановлена меморіальна таблиця. Проте вже 23 червня 2008 р. біля 19 год. гурт «Немолодиків» підійшов до меморіальної таблиці і став її швидко та організовано знімати зі стіни, після чого розбив її на шматки. З часом таблицю було відновлено завдяки місцевим патріотам та діаспорі. Здавалось би, що все стало на свої місця. Та ні, новоспечений міський голова м. Харкова Геннадій Кернес, очевидно, віддаючи борги сателітним структурам, які підтримували його на виборах, наказав працівникам «Житлокомунсервісу» демонтувати меморіальну таблицю. Цими діями він фактично розпочав війну на національному та міжетнічному ґрунті. Бо таблицю вдруге розбили. Але Блаженніший Патріарх Любомир Кардинал Гузар, громадські організації України, США, Канади, Австралії звернулись із відкритими листами до Президента України та Харківської обласної державної адміністрації про відновлення цього пам'ятного знака на колишній пересильній тюрмі у Харкові. З часом ці вимоги були виконані. Але слід відзначити, що якби не керівництво Львівської міської ради, то сумніваюсь, чи на даний час таблиця була б відновлена. Вона взяла на себе зобов'язання виготовити і привезти до Харкова меморіальну таблицю, яка, в свою чергу, була встановлена на тому самому місці, де дві попередні таблиці. До речі, наше Всеукраїнське товариство політичних в'язнів і ре-

пресованих 10 грудня 2010 року звернулось з відкритим листом до міського голови м. Харкова Г.Кернеса і депутатів Харківської міської ради щодо наруги над світлою пам'яттю Патріарха Йосифа Кардинала Сліпого. А 15 грудня 2010 р. Всеукраїнське товариство політичних в'язнів і репресованих звернулось до міського голови м. Львова А.Садового і депутатського корпусу Львівської міської Ради з проханням прийняти рішення про проголошення Харківського міського голови Геннадія Кернеса персоною «*non grata*» для міста Львова.

Ми повинні постійно пам'ятати Заповіт Патріарха Йосифа Кардинала Сліпого, який поки що не виконано до кінця. Тепер залишилось його тлінні останки перенести в підземелля гробниці оновленого Собору Святої Софії у Києві. Впродовж останніх 20 років свого життя не на рідній землі він об'єднав усю українську діаспору земної кулі. З нагоди 120-річчя з дня народження апостола Христової Церкви побожний український народ виявив належну шану нашому Патріархові Йосифу Кардиналу Сліпому.

За стійкість, незламність, муки і оборону Української Греко-Католицької Церкви й Українського народу ім'я Патріарха Йосифа Кардинала Сліпого викарбовано золотими буквами на скрижалях Хрестової Церкви й українського народу на віки.

ПОСТАНОВА ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ «ПРО ВІДЗНАЧЕННЯ 120-РІЧЧЯ З ДНЯ НАРОДЖЕННЯ ПАТРІАРХА ЙОСИФА СЛІПОГО»

Враховуючи визначний внесок Патріарха Йосифа Сліпого (Йосифа Коберницького-Дичковського) у розвиток національної ідентичності та духовності українського народу, Верховна Рада України постановляє:

1. Протягом 2012 року урочисто відзначити на державному рівні 120-річчя з дня народження Патріарха Йосифа Сліпого (Йосифа Коберницького-Дичковського).

2. Рекомендувати Кабінету Міністрів України:

— утворити організаційний комітет з підготовки та проведення заходів щодо відзначення на державному рівні 120-річчя з дня народження Патріарха Йосифа Сліпого і здійснити заходи щодо вшанування його пам'яті, із залученням до складу організаційного комітету представників зацікавлених релігійних громад;

— після утворення організаційного комітету розробити і затвердити план заходів щодо відзначення на державному рівні 120-річчя з дня народження Патріарха Йосифа Сліпого, враховуючи у ньому пропозиції зацікавлених релігійних громад;

— сприяти виданню праць Патріарха Йосифа Сліпого;

*Поштова марка
з портретом Й. Сліпого.*

України організувати тематичні теле- і радіопередачі, присвячені життю і діяльності Патріарха Йосифа Сліпого, та забезпечити висвітлення в засобах масової інформації заходів, що проводитимуться у зв'язку з відзначенням 120-річчя з дня його народження.

4. Рекомендувати Національному банку України виготовити і ввести в обіг ювілейну монету, присвячену 120-річчю з дня народження Патріарха Йосифа Сліпого.

5. Запропонувати Українському державному підприємству поштового зв'язку «Укрпошта» видати серію поштових конвертів та здійснити випуск та спецпогашення марок з портретом Патріарха Йосифа Сліпого.

6. Контроль за виконанням цієї Постанови покласти на Комітет Верховної Ради України з питань культури і духовності.

7. Ця Постанова набирає чинності з дня її прийняття.

**Голова Верховної Ради України,
В. Литвин**

*м. Київ 22 березня 2012 року
№ 4608-VI.*

— організувати проведення у місті Києві науково-практичної конференції на тему: «Роль Патріарха Йосифа Сліпого в державотворенні України та формуванні національної ідентичності українського народу»;

— ініціювати питання щодо здійснення заходів із збереження та реставрації об'єктів, пов'язаних з діяльністю Патріарха Йосифа Сліпого, встановлення на них пам'ятних дощок;

— сприяти проведенню у навчальних закладах України заходів, а також тематичних конференцій, круглих столів, присвячених життю та діяльності Патріарха Йосифа Сліпого.

3. Рекомендувати Державному комітету телебачення і радіомовлення

ЖИТТЯ НАШОГО ТОВАРИСТВА

ТУТ НАРОДИВСЯ ПАТРІАРХ ЙОСИП СЛІПІЙ

На фото (зліва направо):

1. Лев Глухівський, 1-й заступник голови ВТППІР; а наступних четверо чоловік відбували заслання разом з патріархом Й. Сліпим;
  2. Олекса Різників — головний редактор часопису «Зона»;
  3. Іван Мічус — член Львівської обласної організації ВТППІР;
  4. Володимир Гнідько — голова Полтавської обласної організації ВТППІР;
  5. Петро Франко — голова ВТППІР;
- реши́та на фото: чорни́ця — сестра Зіновія Душина, екскурсовод, Олександр Стасюк — заступник голови Івано-Франківської обласної організації ВТППІР, Ю. Дяк — заступник голови Закарпатської обласної організації ВТППІР.

11 листопада 2012 року учасники координаційної ради розширеного провуду ВТППІР, що збиралася у Львові, здійснили поїздку пошани на батьківщину Блаженнішого Патріарха Йосипа Кардинала Сліпого — у село Заздрість Тернопільської області. Голова Товариства Петро Франко замовив великий, комфортабельний автобус. Погода видалась гарною, сприятливою. Кілька годін поїздки — і ми у селі Заздрість.

Посередині села на обійсті Сліпих зараз функціонує прекрасний музей, збережено хату, де народився і виростав майбутній Патріарх, господарські будівлі. Перед музеєм встановлено величний пам'ятник видатному земляку. Видно, що односілчани шанують і пишаються Й.Сліпим.

Ми поклали пишний, красивий вінок до його пам'ятника, сфотографувалися.

*Олекса Різників вручає екскурсоводу
сестрі Зеновії Душній часопис «Зона № 26»*

З благоговінням розглядали ми у музеї багаті стенди і експонати, слухали оповідь екскурсовода про юні літа і цікаві подробиці з життя Патріарха. 18 років провів Йосип Сліпий у комуністичних концтаборах, і дехто з нас бачили його там, згадували про його незламну, повну гідності поведінку у тих не-людських умовах.

Серед нас того дня було четверо політв'язнів із тих, які перебували у таборах з Кардиналом Йосипом.

Політв'язні подарували багато книжок, виданих нашим Тавориством, і самі придбали пам'ятні листівки і книги про нашого знаменитогоземляка, випили води з криниці.

МЕЖА ЛЮБОВІ

Василь Макух

Цього року відзначають 85 років від дня народження крайнина дніпропетровців Василя Макуха, колишнього вояка УПА, громадсько-го діяча, першого українця, який, протестуючи проти русифікаторської політики радянської влади, вчинив акт самоспалення. На його могилі в Дніпропетровську, на Клочківському цвинтарі, громадські активісти провели жалобні заходи, а в церкві неподалік організували літературний вечір.

Макух народився 1927 року на Львівщині у селянській національно свідомій родині. Юнаком підтримував зв'язок із членами «Просвіти» та ОУН, а під час Другої світової війни вступив до лав УПА, був розвідником. 1946 року під час сутички між упівцями та радянськими військами був поранений і опинився в руках спецслужб. Його засудили на 10 років каторжних робіт, покарання відбував у концтаборах Мордовії та Сибіру.

На засланні Макух познайомився зі своєю майбутньою дружиною, дніпропетровчанкою Лідією Запарою. Вони відбули покарання й переїхали до Дніпропетровська.

У Дніпропетровську Лідія працювала кухарем, а Василь – робітником на заводі. Його спроба вступити на навчання до університету не вдалась – «через біографію». Краєзнавці кажуть: його засмучувало, що в козацькому краї не чути української мови.

Він не сприймав радянської влади і не приховував своїх поглядів. За родиною було встановлено «негласний нагляд».

Усе свідоме життя Василя Макуха було присвячено одній ідеї, одній меті – здобуттю Свободи для свого народу.

У 17 років він присягнув:

«Я, воїн Української Повстанчої Армії, взявши в руки зброю, урочисто клянусь своєю честю і совістю перед Великим Народом Українським, перед Святою Землею Українською, перед пролитою кров'ю усіх найкращих Синів України та перед Найвищим Політичним Проводом Народу Українського:

1. Боротися за повне визволення всіх українських земель і українського народу від загарбників та здобути Українську Самостійну Соборну Державу.

2. В цій боротьбі не пожалію ні крові, ні життя і буду битись до останнього віддиху і остаточної перемоги над усіма ворогами України.

Василь Макух в колі сім'ї, 1964 р.

3. Буду мужнім, відважним і хоробрим у бою та нещадним до ворогів землі української.

4. Буду чесним, дисциплінованим і революційно-пильним воїном.

5. Буду виконувати всі накази зверхників.

6. Суворо зберігатиму військову і державну таємницю.

7. Буду гідним побратимом у бою та в бойовому житті всім своїм товаришам по зброї.

8. Коли я порушу, або відступлю від цієї Присяги, то хай мене покарає суворий закон Української Національної Революції і спаде на мене зневага Українського Народу».

А потім, усе життя — в Мордовських таборах, на поселенні та «волі», — не маючи змоги зі зброєю відстоювати права українців, Василь Макух дотримався 10-и правил (Декалогу) Українського націоналіста:

«Я дух одвічної стихії, що зберіг Тебе від татарської потопа й поставив на грані двох світів творити нове життя:

1. Здобудеш Українську Державу або загинеш у боротьбі за Неї.

2. Не дозволиш нікому плямити слави, ні чести Твоїї Нації.

3. Пам'ятай про великі дні наших Визвольних змагань.

4. Будь гордий з того, що ти є спадкоємцем боротьби за славу Володимирогого Тризуба.

5. Помсти смерть Великих Лицарів.

6. Про справу не говори з тим, з ким можна, а з тим, з ким треба.

7. Не заважаєшся виконати найнебезпечнішого чину, якщо цього вимагатиме добро справи.

8. Ненавистю і безоглядною боротьбою прийматимеш ворогів Твоїї Нації.

9. Ні просьби, ні грозьби, ні тортури, ані смерть не приневолять Тебе вижити тайни.

10. Змагатимеш до поширення сили, слави, багатства й простору Української Держави»

Саме в цих документах визначена межа любові до України: «Здобудеш Українську Державу або загинеш у боротьбі за Неї», «В цій боротьбі не пожалію ні крові, ні життя і буду битись до останнього віддиху і остаточної перемоги над усіма ворогами України».

Чи не суперечить це постулатам християнської моралі? Адже Василь був віруючою людиною, залишався за будь-яких умов практикуючим християнином. В Євангелії від Івана знаходимо відповідь: «Ніхто більшої любові не має над ту, як хто свою душу поклав би за друзів своїх» (Ів. 15:13).

В УПА-Закарзоння розвідники з групи «Завірюхи» називали Василя «Микола», а він себе — «Микола Христосла-венко». Може, тому Бог зберіг йому життя тоді, коли, маючи сім ран, зламану ногу, без належного лікування, пройшов шлях багатолітнього в'язня сталінських тюрем і таборів. Та, скоріше за все, Всевишній призначив йому долю СМОЛОСКИПА.

5 листопада 1968 року на Хрещатику в Києві Василь Макух спалахнув живим смолоскипом «... на знак протесту проти Радянської влади і того, що на Україні <...> відсутня справедливість і рівноправ'я між українцями і росіянами. Із цього приводу він надіслав лист до Центрального Комітету Комуністичної партії України», — повідомив КДБ у листі до ЦК КПУ⁹.

У наступному листі КДБ запевнив ЦК КПУ, що «Комітетом держбезпеки при РМ УРСР спільно з органами міліції приймаються заходи по відвертанню поширення відомостей про факт самоспалення Макуха, змісту залишеного ним листа, недопущення використання того, що сталося, антирадянським елементом у ворожих цілях, а також попередження можливих небажаних ексцесів під час похорону Макуха»¹⁰.

«Смолоскипи з людей... Живі смолоскипи спалахнули на планеті. Сайгон, Токіо, Москва, Київ, Прага, Любляна... Страхітливо звичними вже стали ці події, причина яких — насильство. Світ одразу дізнався про ці події, крім київської. Президент, уряд ЧРСР, ЦК КПЧ віддали належне пам'яті Яна Палаха. Жалобні то були дні для чехів і словаків.

Та не те, що в наші дні, а навіть 1897 року царські сатрапи не могли приховати від народу подвиг ув'язненої української революціонерки Марії Вітрової, яка в Петропавлівці облила себе гасом і згоріла живцем.

5 листопада 1968 року в Києві, на Хрещатику палав живцем українець Василь Макух. Та народ і сьогодні нічого про це не знає.»¹¹

Але суспільство існує за законами Природи, а в Ній діє закон збереження: ніщо не зникає без сліду. Якщо мав місце подвиг, то завжди знайдеться людина, яка про нього колись розповість, як би не намагалися його приховати.

Через сорок років від дня самоспалення Василя Макуха 5 листопада 2008 року в Донецьку відкрився музей «Смолоскип», присвячений Василю Ма-

⁹ Архів СБУ Оп.2 (1971) № 5 арк. 24-25

¹⁰ Архів СБУ Оп.1 (1971) № 10 арк. 43

¹¹ УСБУ у Львівській обл. Архівна кримінальна справа №П-28461 с.102

куху та Олексі Гірнику. Всеукраїнська громадська організація інвалідів «Чорнобиль-Допомога» (далі — ВГОІ) розмістила його у своєму головному офісі.

Засновник музею — голова ВГОІ Віктор Тупілко в минулому шахтар, ліквідатор аварії на ЧАЕС, учасник бойових дій, — добре знав, що таке небезпека, і як це бути під загрозою втрати життя. Він розумів, що В. Макух і О.Гірник мали надзвичайні причини для самоспалення, бо людина завжди намагається врятувати своє життя.

Віктор Тупілко шукав відповідь за тисячі кілометрів від Донецька — на заході та півдні України. Його цікавили не лише епізоди з життя В. Макуха і О. Гірника, а й маловідомі сторінки історії українців. Наочно він побачив те, про що тільки здогадувався: «Я пересвідчився, що багато поколінь молоді нашого народу виховували на брехні, з метою знищити українців, переробивши їх на мутантів з викривленою нелюдською свідомістю і хибною уявою про загальнолюдські цінності. Москва майже повністю винищила українців на сході України, а в центрі і заході країни українці ще залишилися і вони — неупереджені свідки правди».

Після кожної експедиції В. Тупілکا архів музею поповнювався новими документами та особистими речами Василя Макуха і Олексі Гірника.

Читаючи протоколи допитів, доповідні записки, акти, складені слідчими, згадується розповідь Петра Григоренка: «Я досить ковтнув застінків КГБ. Я знаю, як тії напівграмотні слідчі вчать мислити в'язнів за допомогою неграмотних, але маючих міцні кулаки тюремщиків»¹².

«Грамотність» слідчих не приховався. Дії ж міцних кулаків у протоколах, звичайно, не фіксувалися. Проте відчувається, що були позапротокольні події. Несподівано називається справжнє прізвище Василя, і він починає давати про себе правдиву інформацію: ім'я, прізвище, звідки родом, про втечу з військкомату та свою зброю. Але жодного імені він не назвав.

На жаль, нам поки що не вдалося знайти документи, пов'язані з діяльністю Василя Макуха після звільнення і повернення в Україну. Але й того, що є в архіві музею «Смолоскип», достатньо, щоб зрозуміти: Василь Макух — Людина, якій було тісно у своєму часі. Він сягав думками далі.

На початку 1968 українська національна справа була актуальною темою на сторінках західної преси. Причина цього — опір наших молодих діячів культури на батьківщині, книги В.Чорновола («Лихо з розуму») і І.Дзюби («Інтернаціоналізм чи русифікація?») та інші матеріали, що прийшли з України і були відомі на Заході. Згодом цьому сприяли відомості про роль П.Шелеста¹³ у справі Чехословаччини: П.Шелест домагався репресій проти чехів і словаків, боючися, що залишення чехословацького експерименту «безкарним» заохотить українців піти за їхнім прикладом. Однак інші, для Заходу важливіші події, відсунули в тінь те, що діялося в Україні.

¹² Григоренко Петро. «Ще одне каяття в Советському Союзі...» // Свобода. - 1978. - 15 квітня.

¹³ Шелест Петро — Перший секретар ЦК КП України (1963–1972).

Кульмінаційним пунктом «бурхливого» 1968 року стала окупація Чехословаччини з усіма її наслідками — московською загрозою для Румунії, Югославії і Західної Німеччини.

Москва вважала, що СРСР може втручатися у внутрішні справи країн Варшавського Договору, що її сфера впливу є «табу» для Заходу, але сфера впливу останнього може бути предметом експансії, хоч би у випадку так званих «визвольних воєн».

У той час серед політиків був поширеним погляд, що Заходові нічого іншого не лишається, як іти на домовленість з СРСР. Але якою ціною? Якщо ціною узаконення «поділу світу» на сфери впливу, то це був би величезний удар по всіх поневолених Москвою народах! **Україна також опинилася б у цій уже не фактичній, а визнаній Заходом, російській сфері впливу...**

Василь Макух передбачав такий перебіг подій і не помилюся. 11-16 листопада 1968 року на 5-му з'їзді Об'єднаної польської робочої партії у Варшаві Леонід Брежнєв саме так обгрунтував уведення в серпні військ країн Варшавського договору в Чехословаччину. Цю заяву західні політики і громадські діячі назвали Доктриною обмеженого суверенітету («доктриною Брежнєва»).

Нажахані подіями в Чехословаччині комуністи схаменулися, в Україні почалися репресії і люди замкнулися в собі, не обмінювалися навіть натяками. Для В.Макуха мовчання в цій ситуації означало зраду. Єдиним засобом привернути увагу народів світу до загрози узаконення поневолення, голосно, на весь світ виголосити протест він обрав самоспалення у столиці, коли там зберуться представники багатьох країн з нагоди визволення Києва 6-го листопада 1943 року та чергової річниці Жовтневої революції.

Останніми словами Василя Макуха була відповідь на питання лікаря: «Навіщо ви це зробили? Адже ніхто так і не дізнається про вас!»

— Зате мій син знає і буде гордитися своїм батьком! Я — не мовчав!...»¹⁴

Так! Він — не мовчав.

м. Донецьк.

---

¹⁴ Леонид Плющ. На карнавалі истории. - London: Вид-во: Overseas Publications Interchange, 1979. - с. 289

Василь Овсієнко

ПОМ'ЯНИМО ЖЕРТВИ ВЕЛИКОГО ТЕРОРУ

Нагадуємо суспільству, що 5 серпня 1937 року за наказом НКВД СРСР № 00447 вступила в дію постанова Політбюро ЦК ВКП(б) від 2 липня 1937 року П 51/94 «Про антирадянські елементи». Розпочалася наймасовіша за всю совєцьку епоху «чистка» суспільства від елементів, які не годилися для будівництва комунізму. Її теоретично обґрунтував новий нарком НКВД Ніколай Єжов і зредагував сам Сталін.

ЦК ВКП(б) запропонував подати в ЦК склади позасудових органів — «трійок», а також кількість осіб, що підлягають розстрілу та висланню.

У кожную республіку, область, район спускалися ліміти на репресування за I і II категоріями (I — розстріл, II — ув'язнення, співвідношення 3 до 1). «Знизу» полетіли звіти про перевиконання лімітів, розгорнулося соціалістичне змагання за їх перевиконання, прохання й вимоги збільшити їх, особливо за I категорією, висувалися «зустрічні плани». Так, нарком внутрішніх справ УРСР Ізраїль Мойсєвич Леплевський тричі звертався за таким збільшенням. Призначений після його розстрілу в січні 1938 року в.о. наркома Александр Успенський — двічі. І Москва їх задовольняла.

Дія «трійок» поширювалася на всі категорії населення. Під репресії потрапили «куркулі», «кримінальники», «контрреволюціонери» різних відтінків, «повстанці», «церковники», «шпигуни», «троцькісти», «диверсанти», «шкідники», «буржуазні націоналісти», тобто й українська інтелігенція, яка, за визначенням Сталіна, «не заслуговувала довір'я». Безперечно, репресії зачепили всі народи, що мали нещастя залишитися в російській імперії під новою назвою СРСР. Та все ж чи не найбільше постраждав український народ, бо він, з його глибокою релігійністю, волелюбність, потягом до самостійного господарювання, увесь не годився для будівництва комунізму і його слід було замінити нововиведеним «совєтським народом»...

«Трійки» поєднували в собі слідство, обвинувачення, суд і виконавця вироків. На все слідство відводилося 10 діб. Участь захисника, прокурора, а часом і самого звинуваченого, оскарження вироку та клопотання про помилування не передбачалися, а вирок виконувався негайно після його винесення. Ціком у душі настанови творця радянської держави В.І.Леніна, який

учив: «Будьте зразково нещадними... Розстрілювати, нікого не питаючи і не допускаючи ідіотської тяганини» (*В.И. Ленин, ПСС, Москва, Политиздат, 1981 г., т. 50, с. 165*). І відповідно до настанови «любимця партії і народу» С.М. Кірова, який учив «Карати по-справжньому, щоб на тому світі був помітний приріст населення, завдяки діяльності нашого ГПУ» (*Прмова з нагоди 15-річчя ГПУ, цит. за кн.: Сергій Шевченко. Архіпелаг особливого призначення. — К.: Фенікс, 2006. — С. 21.*)

На виконання згаданої Постанови «чистка» відбулася і в концтаборах. Так, начальник Соловецької тюрми особливого призначення (СТОН) Іван Апелтер одержав наказ скласти список на розстріл 1825 в'язнів. Одна група, 507 в'язнів, була розстріляна під Ленінградом 8 грудня 1937 року, 200 (насправді 198) — на Соловках 14 лютого 1938 року. Доля так званого «Соловецького етапу» (1111 осіб) стала відомою щойно в 1997 році: капітан Матвєєв з помічниками розстріляв його 27 жовтня, 1, 2, 3 і 4 листопада в урочищі Сандармох на півдні Карелії. Серед 290 українців — Микола Зеров, Лесь Курбас, Микола Куліш, Валер'ян Підмогильний, троє Крушельницьких...

1937 рік — це гігантський масштаб репресій, що охопили всі регіони й усі без винятку верстви суспільства, від найвищого керівництва країни до далеких від політики селян і робітників. Це колосальні фальсифікації звинувачень. Це безпрецедентна плановість терористичних «спецоперацій»: «чистки» не міг уникнути ніхто. За 15 місяців кампанії за політичними звинуваченнями в СРСР було заарештовано більше 1,7 млн. (одного мільйона семисот тисяч!) осіб. А разом із жертвами депортацій і засудженими так званими «соціально шкідливими елементами» кількість репресованих перевищує два мільйони (*Тези Міжнародного товариства «Меморіал», 2007*). Усього під час Велико-го Терору до розстрілу з політичних мотивів були приречені 681.692 (шіст-сот вісімдесят одна тисяча шістсот дев'яносто дві!) особи. (*Борис Соколов. Наркомы страха. Ягода. Ежов. Берия. Абакумов. — М.: АСТ-ПРЕСС КНИГА, 2001. — С. 130*).

«Чистка» тривала понад 15 місяців і була офіційно припинена за постановою Політбюро ЦК ВКП(б) 15 листопада 1938 року, хоча репресії тривали й далі.

Ії результат — девальвація цінності людського життя і свободи, зруйнування громадянського суспільства — громадських і політичних організацій, громад, церков, навіть сім'ї. Кожна людина залишалася сам-на-сам з молохом терористичної держави.

Кількість жертв репресій, депортацій і голоду в Україні за часи совєцької влади не піддається підрахунку. Це приблизно третина українського народу. Американський дослідник української трагедії Джеймс Мейс писав, що нинішня Україна — це соціологічно випалена земля. Нинішній період історії України він визначав як «постгеноцидний». На його думку, процесу інтелектуального і морального занепаду українського суспільства та подальшого ро-сійщення не змогло зупинити навіть проголошення незалежності.

Усі наші сучасні біди — це наслідок сатанинської селекції, під час якої була фізично знищена найкраща частина українського народу, а решта — деморалізована.

Починаючи з 2007 року річниця початку Великого Терору (5 серпня) і день пам'яті Соловецького етапу (27 жовтня) відзначалися в Україні на державному рівні. Адже 21 травня 2007 року Президент України Віктор Ющенко підписав Указ № 431/2007 «Про заходи у зв'язку з 70-ми роковинами Великого терору — масових політичних репресій 1937–1938 років». Цей Указ, зокрема, покладав на Український Інститут національної пам'яті обов'язок щороку споряджати на початку серпня експедицію в урочище Сандармох та на Соловецькі острови. 2011 року новий директор Інституту комуніст Солдатенко радо умив руки від цієї справи, бо новий Президент Янукович перепрофілював Інститут з центрального органу виконавчої влади на звичайний науково-дослідний інститут. Однак голові Київського товариства політ'язнів Григорію Куценку вдалося торік домовитися з Міністерством культури про спорядження експедиції. Сього ж року експедиція поїхала коштом добродіїв (спонсорів)... Отже, 75-а річниця Великого Терору — це вже не державна справа. Бо владарюють в Україні ідейні та фізичні нащадки організаторів і виконавців Великого Терору.

Чуємо з Інтернету, що на кордоні з Білоруссю в Новій Гуті (це одночасно й кордон з Росією), прикордонники зсадили з автобуса Сергія Шевченка — дослідника репресій, автора кількох книжок про Соловки й Сандармох. Так діє слово президента, а нині прем'єра Медведева від 9.07.2010 р. про взаємне з Україною скасування «чорних списків» на в'їзд-виїзд.

Сподіваємося, що решта української експедиції, у складі якої нащадки загиблих, колишні політ'язні, дослідники, журналісти, священик, таки доберуться до пам'ятника в Сандармосі з написом «Убієнним синам України» і 5 серпня разом з паломниками з кількох країн проведуть жалобний мітинг і панахиду. А 7 серпня візьмуть участь у Днях пам'яті жертв Великого Терору на Соловецьких островах.

КРУГЛИЙ СТІЛ

Всеукраїнське товариство політичних в'язнів і репресованих та Київська міська організація Товариства «Меморіал» ім. Василя Стуса 5-6 жовтня 2012 р. провели **Круглий стіл** на тему «**Репресовані комуністичним тоталітарним режимом українські науковці**».

Місце проведення Круглого столу:

Київська міська організація Товариства «Меморіал»
вул. Стельмаха, 6а (ст. метро «Голосіївська»).

Доповідачі і теми доповідей:

1. Галина Сита. Страдницька життєва дорога українського науковця Михайла Кравчука.

2. Іван Патриляк. Репресовані вчені-історики Київського університету: людські долі на тлі епохи.

3. Сергій Білоконь. Краєзнавець і патріот гетьманщини Василь Різниченко.

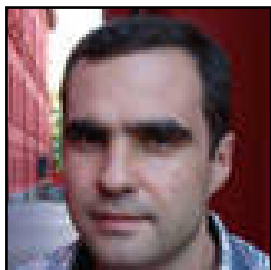
4 Роман Круцик. Арешти та репресії української інтелігенції через «українізацію».

5. Василь Шендеровський. Репресії видатних українських вчених.

6. Юрій Зайцев. Репресований академік (до 130-річчя від дня смерті Михайла Слабченка).

Деякі з доповідей ми друкуємо у цьому числі часопису «Зона» Всеукраїнського товариства політичних в'язнів і репресованих.

РЕПРЕСОВАНІ ВЧЕНІ-ІСТОРИКИ КИЇВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ: ЛЮДСЬКІ ДОЛІ НА ТЛІ ЕПОХИ

Перша світова війна поклала початок новій, надзвичайно складній епосі в історії Київського університету. Важка евакуація до Саратова в 1915 р. у зв'язку із загрозою захоплення Києва німецькими та австро-угорськими військами. Реевакуація в 1916 — 1917 рр., яка майже цілковито дезорганізувала навчальний процес і матеріальну базу навчального закладу. Початок революційних подій від березня 1917 р., боротьба за державність, спроби реорганізувати університет і українізувати його, полегли студенти-крутняни — це лише основні події із того шаленого калейдоскопу, в якому опинився університет. У 1921 р., коли більшовицька влада остаточно закріпилася в стародавній українській столиці, університет зазнав колосальних реорганізацій, які майже цілковито знищили класичну університетську освіту, викинули на маргінеси життя десятки вчених, частина з яких змушена була втікати до Європи, або переїжджати на роботу до російських університетів, котрі не піддавалися таким радикальним освітнім експериментам.

Лише жакливого 1933 р. більшовики припинили відверте знущання над вищою освітою в УРСР й повернулися до ідеї відновлення класичних університетів (звісно із радянською специфікою). Так було створено Київський державний університет, який поступово почав повертати собі роль одного із провідних освітніх центрів України. Проте, всі ці процеси — реорганізації та контрреорганізації університету — відбувалися на тлі згорання українізаційних процесів і наростання репресивної хвилі проти інтелігенції, яка почала заливати українські землі з кінця 1920-х рр. Видатні вчені — математик М.Кравчук, геолог і петрограф М. Безбородько, філологи та літератори М. Зеров, А. Кримський, М. Русанівський, Б. Шевелів та десятки інших постатей світового масштабу загинули в жорнах репресій. Серед замордованих, розстріляних, заляканих були й українські історики: Й. Гермайзе, Н. Мірза-Авак'янц, К. Штеппа, О. Оглоблин, В. Романовський, В. Базилевич. Їхні переслідування співпали з часом «великого перелому», коли було зламано хребет українського селянства й настала черга знищити інтелігенцію. Один зі слідчих на горезвісному процесі СВУ, за яким судили відомого університетського історика Й. Гермайзе, С.Брук наголошував: «Нам треба українську інтелігенцію поставити на коліна, це наше завдання — і воно буде виконане; кого не

поставимо — перестріляємо!».

26 липня 1929 р. співробітники ДПУ арештували Йосипа Юрійовича Гермайзе, професора Київського інституту народної освіти (так від 1921 до 1933 р. називався університет), видатного дослідника громадсько-політичних рухів та соціально-економічного життя в Україні, історика права, археографа. Вченому закидали участь у міфічній СВУ, звинувачували в надмірній глорифікації українського минулого, захопленні козацтвом і гайдамацькими рухами. Як одного з «активних діячів СВУ», що своїми творами, на думку слідчих ДПУ, надихав послідовників до боротьби проти радянської влади за створення «буржуазної української державності», єврею Й. Гермайзе за «українську націоналістичну діяльність» у 1930 р. винесли вирок, який позбавляв його волі на п'ять років і на два роки обмежував у громадянських правах. Боячись повернення історика до Києва, енкаведисти у 1937 р. «додали» Йосипу Юрійовичу ще п'ять років ув'язнення та 2 роки заслання. З вичерпанням цього терміну в 1944 р. «живучого» науковця засудили втретє — цього разу вже на десять років таборів і п'ять років заслання. Відбувши повний термін ув'язнення Й. Гермайзе рік не дожив до закінчення заслання, помер уже в часи хрущовської «відлиги», після знаменитого XX з'їзду КПСС, який жодним чином не вплинув на його долю. Тільки через три десятиліття, наприкінці свого існування режим наважився визнати, що університетський професор Йосип Гермайзе був незаконно засуджений, його реабілітували в 1989 р., разом з іншими діячами СВУ у зв'язку «з відсутністю складу злочину».

Через рік після арешту Й. Гермайзе, співробітники ДПУ затримали ще одного професора Київського інституту народної освіти, першого у вітчизняній історії доктора історичних наук (захистив дисертацію влітку 1926 р., щойно таке вчене звання було запроваджене), видатного дослідника епохи козацтва Олександра Оглоблина. Науковця звинувачували в «буржуазному репродукуванні схеми історії України». Понад рік Олександра Петровича утримували в київському ДПУ, вимагаючи признатися у причетності до «контрреволюційної діяльності». Коли вченого не вдалося зламати фізичним примусом проти нього було вирішено застосувати моральний терор. Випустивши його на свободу, Оглоблина позбавили всіх наукових ступенів і вчених звань, звільнили з роботи в університеті та центральному архіві давніх актів. З трудом ученому вдалося влаштуватися до Інституту історії матеріальної культури Академії наук в 1935 р., але й звідти його «викинули», звинувативши у «саботажі». Фактично, до початку німецько-радянської війни в 1941 р. О. Оглоблін «перебивався» тимчасовими підробітками в Інституті історії, університеті, педагогічному інституті тощо. Із зайняттям німцями Києва О. Оглоблін став активним учасником громадського життя міста, але в 1943 р., не випробовуючи долю вдруге, напередодні повернення сталінської влади в столицю, виїхав до Львова, звідки згодом емігрував на Захід.

Набагато трагічніше, ніж в О. Оглоблина, склалася доля Наталії Юстинівни Мірзи-Авак'янц (до заміжжя — Дворянської), українського історика,

археографа, джерелознавця, завідувачки кафедри історії України Київського державного університету (1934 — 1938 рр.). Вчена, яка однією з перших в українській історичній науці зробила спроби детально вивчити місце та роль жінки в українському суспільстві козацької доби; намагалася схилити студентів до вивчення подій у контексті епохи, відтворюючи побутові, правові, моральні погляди, уявлення про мистецтво різних історичних періодів; зробила першу спробу подати вітчизняну історію крізь призму загальноєвропейського історичного процесу (книга «Історія України у зв'язку з історією Західної Європи»), зазнала жакливо трагічної долі. Заарештована НКВД 12 червня 1938 р. і звинувачена у «буржуазно-націоналістичній і терористичній діяльності» п'ятдесятирічна професорка «зламалась» на слідстві, визнавши 27 серпня 1938 р. існування в університеті «терористичної, контрреволюційної організації» та свою причетність до неї. 16 березня 1939 р. Н.Ю. Мірза-Авак'янц була засуджена до 10 років ув'язнення. Свій термін відбувала у Лук'янівській в'язниці (до жовтня 1939 р.). Про подальшу долю вченої дослідниці досі не мають точних відомостей. За одними даними, її розстріляли в січні 1940 р. у Києві, за іншими — у липні 1941 р. (в момент підходу до міста військ вермахту). Відомий дослідник репресій Сергій Білокінь стверджує, що Наталію Юстинівну розстріляли у 1942 р. на території Росії.

У 1935 р. на п'ять років таборів був засуджений, звинувачений у «антирадянській контрреволюційній діяльності» професор Київського і Харківського університетів, видатний історик, археограф і архівіст Віктор Олександрович Романовський, дослідник історії середньовічної та ранньомодерної України. Після «відсидки», фізично і морально знищений учений не міг повернутися в УРСР (у зв'язку із забороною), а тому аж до смерті в 1947 р. працював на Ставропольщині, викладаючи в місцевому університеті.

Унікальною була трагічна доля викладача Київського інституту народної освіти та Київського університету Василя Митрофановича Базилевича. Близький український історик, літературознавець, музеєзнавець, археограф, дослідник суспільно-політичних рухів в Україні та Росії в XIX столітті, один з організаторів вітчизняних музеїв у 1920-х рр. вперше був заарештований у 1923 р. за процесом «Центру дій» (за яким репресували видатного професора, колишнього міністра освіти в уряді гетьмана П.Скоропадського М.Василенка). Після майже року ув'язнення В.М. Базилевич був звільнений, як необґрунтовано звинувачений. Проте його особа залишилася «на прицілі» ДПУ. В 1932 р. — другий арешт, виснажливі допити, звинувачення в націоналізмі. Однак моральна стійкість вдруге дозволила вченому вийти на волю. Лише під час третього арешту в 1935 р., коли в ході обшуку слідчі знищили унікальну бібліотеку науковця, вченого «дотиснули» і змусили підписати зізнання в контрреволюційній діяльності, які коштували йому п'ять років ув'язнення в таборах Біробіджану та Іркутська. Після звільнення в 1940 р. Василя Митрофановича не пустили жити до Києва і місцем поселення для нього енкаведисти визначили провінційний Таганрог у Росії, де науковцю до-

зволили очолити місцевий краєзнавчий музей. 4 вересня 1942 р. український історик, закинений долею до російського міста, став на захист археологічних скарбів, які співробітники гестапо намагалися забрати з краєзнавчого музею Таганрога. За спротив службовцям таємної державної поліції В.М. Базилевич був розстріляний гітлерівцями.

Яскравим прикладом безглузвих звинувачень, морального знищення істориків університету була доля відомого вченого Костя Тодосьовича Штеппи, завідувача кафедри історії стародавнього світу і середніх віків, відомого медієвіста й візантолога, талановитого науковця. Після першого арешту 1927 р. Кость Штеппа погодився співробітничати з «органами» як таємний агент, проте це не врятувало його від подальших переслідувань. У лютому 1938 р. К. Штеппу арештовують і майже рік тримають у в'язниці без висунення звинувачень. Невдовзі після арешту дружина Костя Тодосьовича народила доньку, яка померла від голоду, через те, що родина була без засобів для існування. Згодом про обставини арешту К. Штеппи Роберт Конквест у книзі «Великий терор» писав: «Фахівець з історії стародавнього світу й середніх віків, професор Кость Штеппа, потрапив до немилості після того, як назвав Жанну д'Арк нервовою та екзальтованою особою. До середини 1930-х рр. якщо про неї згадували в СРСР, то робили це з ворожих позицій, однак після появи Народного фронту у Франції вона несподівано стала «героїнею спротиву». Тому зауваження професора вступали в протиріччя з генеральною лінією партії. Після цього почалися серйозні неприємності: спочатку Штеппу звинуватили в тому, що він у невірному контексті згадував царя Мідаса, а потім, ведучи мову про древню та християнську демонологію, відзначав, що сільське населення завжди є начебто більш відсталим. На жаль, поряд з ним цю думку також висловив і Троцький. І, нарешті, пишучи про один із соціальних рухів у Північній Африці в часи Римської імперії, Штеппа заявив, що він був не просто селянським повстанням, а мав також певне національне забарвлення. За це його оголосили буржуазним націоналістом. У цей час, в 1937 — 1938 рр., багато його, друзів уже перебували під арештом. Як згадували люди, які особисто знали К. Штеппу, він на це казав: «Звісно, мені було шкода моїх друзів. Але я відчував по відношенню до них не тільки жалість, але й страх. Я їх боявся. Вони могли послатися на якісь наші розмови, в яких не завжди висловлювалася офіційна точка зору. У цих розмовах, не було нічого злочинного чи антирадянського. Але дрібні критичні зауваження чи скарги, висловлення невдоволення чи розчарування, які прориваються в будь-якій розмові, заставляли кожную радянську людину почувати себе винною»... Після суворого допиту, який вели 13 слідчих протягом 50 днів, К. Штеппу оголосили одним із змовників, які готували замах на С. Косіора. Після падіння та арешту Косіора, це звинувачення було зняте і замінено ... шпигунством на користь Японії. Нова версія базувалася на тому, що професор Штеппа деякий час очолював комітет візантології ВУАН. Згодом цю назву визнали реакційною і перейменували комітет на комітет з вивчення Близького Сходу. Будь-який

зв'язок зі «Сходом» автоматично викликав підозри у симпатіях до Японії або шпигунства на її користь». Слідчі вправно «довели», що коли К. Штеппа читав лекції офіцерам Червоної армії про Олександра Македонського, він намагався завербувати їх для виконання шпигунських завдань на користь японців. Сам же професор К. Штеппа буцімто був завербований японською розвідкою через відомого чеського професора Б. Грозного, з яким зустрічався на конгресі візантологів, а також одним з одеських професорів, який був знайомий з японським консулом в цьому місті. Чекісти навіть «встановили», що Штеппа відправляв до Токіо «повідомлення» в яких йшлося про морально-психологічний клімат у Червоній армії.

Повністю «зламаний» професор Штеппа погодився з усіма звинуваченнями, а також підтвердив існування «контрреволюційної організації», до якої «записав» Катерину Грушевську, Агатангела Кримського, Наталю Полонську-Василенко, Корчак-Чепурківську, Марію Новицьку, Олександра Грушевського та інших. На суді в березні 1939 р. К. Штеппа заявив про те, що він давній агент НКВС і створював контрреволюційні організації за завданням спецслужб для викриття справжніх «буржуазних націоналістів». Суд прийняв «аргументи» і Штеппу випустили. Уже через два роки НКВС залишили Штеппу для «роботи» в окупованому Києві.

Як бачимо із викладених вище коротеньких біографічних заміток про долю найбільш відомих професорів-істориків Київського університету, які зазнали репресій, їхні долі були багато в чому подібні. Людей ламали фізично, декого морально — примушували свідчити на колег, ставати агентами НКВС, нищили як вчених. Можна лише умовно припускати яким колосальним був їхній нереалізований потенціал. Якби цим людям довелося жити і працювати в нормальних умовах, очевидно, що ми б сьогодні могли вести мову про значно більший науковий доробок цих учених, які через зовнішні обставини не змогли цілком розкритися як фахівці.

Галина СИТА,
кандидат фізико-математичних наук.
Національний педагогічний університет
ім. М.П. Драгоманова.

МИХАЙЛО ПИЛИПОВИЧ КРАВЧУК - ВЧЕНИЙ І ПАТРІОТ

*До 120-річчя
з дня народження*

Михайло Пилипович Кравчук (1892 — 1942) - видатний вчений-математик, академік ВУАН¹⁵, один із найбільш авторитетних представників української науки 20 — 30-х років ХХ ст., громадський діяч, без участі якого, - писалося в роки його активної діяльності, - не проходило «жодне явище у створенні математичної науки на Україні»... У трагічні роки терору Михайло Кравчук був арештований органами НКВС і зрештою загинув у ГУЛАГ'у в березні 1942 року.

Народився Михайло Кравчук 27 вересня 1892 року в селі Човниці на Волині (нині Ківерцівський район Волинської області). Батько його за фахом землемір, син селянина-шевця, незважаючи на скрутні матеріальні умови, закінчив Петровсько-Розумовську академію (тепер Сільськогосподарська академія ім. Тімірязєва). Мати в молоді роки деякий час працювала гувернанткою, знала мови, велику увагу приділяла вихованню дітей. 1901 року сім'я Кравчуків переїхала до Луцька, де Михайло вступив до гімназії, яку закінчив у 1910 році із золотою медаллю. Восени того ж року він став студентом математичного відділення фізико-математичного факультету Київського університету Св. Володимира. Майже одночасно з Кравчуком тут навчалися такі в майбутньому відомі вчені як Б. Делоне, О. Шмідт, М. Чеботарьов, О.Островський. Всі вони гуртувалися навколо професора Д. Граве (згодом - академіка ВУАН), були членами його алгебраїчного семінару. Один з товаришів М.Кравчука, М.Чеботарьов, згадуючи цей період життя, писав:

"Я знаю Михаила Филипповича Кравчука со студенческой скамьи: он был моим старшим товарищем по школе академика Граве. Он, обладая прекрасными способностями, вместе с тем отличался большой тщательностью в проработке научного материала, так что, по общему мнению киевских

---

¹⁵ Всеукраїнська Академія наук так називалася Академія наук України з 1921 по 1936 рр.

профессоров, лучше всех учеников академика Граве выдержал магистерские (кандидатские) экзамены» (уринок з листа, якого М.Чеботарьов, професор Казанського університету, заслужений діяч науки РРФСР, член-кореспондент АН СРСР, надіслав до НКВС, намагаючись сприяти полегшенню участі свого старшого друга).

У 1914 році М.Кравчук закінчив курс наук з дипломом 1-го ступеня і був залишений при університеті для підготовки до наукової та викладацької роботи. Коли, в зв'язку з війною, університет було евакуйовано до Саратова, Кравчук на зимовий період 1915 — 1916 років переїхав до Москви, де познайомився з науковими напрямками, що їх розвивали московські математики. Зберігся звіт про його наукову роботу у Москві, який переконливо засвідчує, що його автор - цілком сформований вчений зі своїм оригінальним мисленням, вільно володіє багатьма математичними методами.

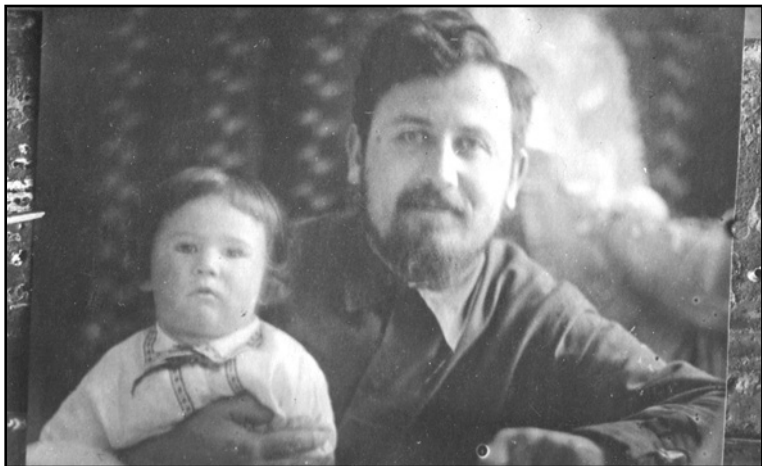
Повернувшись до Києва, М.Кравчук поряд із науковою роботою почав викладати в Київському університеті.

Ще з юнацьких років небайдужий до громадського життя, вихований у національно свідомому дусі, він брав активну участь у діяльності студентських українських громад. З приходом до влади Центральної Ради (березень 1917 року) перед Кравчуком відкрилась можливість прислужитись українській культурі, її національному відродженню. Він почав викладати українською мовою, брав участь в організації Українського народного університету, викладав в 1-й та 2-й українських гімназіях, працював над виробленням української математичної термінології, видрукував у видавництві Товариства шкільної освіти проекти алгебраїчної та геометричної термінології, видав літографським способом «Курс лекцій з геометрії в Українському народному університеті», переклав українською мовою підручник «Геометрії» Кисельова.

У спогадах учнів та сучасників М.Кравчук постає перед нами людиною глибоко порядною, з великими духовними запитами і розумінням потреб національної культури, народної освіти. Він чудово володів українською літературною мовою, вирізнявся своєю високою культурою, вільним володінням кількома іноземними мовами, лагідною вдачею, ввічливістю, делікатністю, відсутністю якоїсь національної зарозумілості, легкістю та приємністю у спілкуванні. Серед друзів і однодумців Михайла Пилиповича ми бачимо поетів Миколу Зерова та Дмитра Загула, вченого-філолога, людину енциклопедичних знань Агатангела Кримського, відомого історика Дмитра Яворницького. «Це була людина цільна і незаперечно благородна. Для мене він був своєрідним ідеалом педагога та вченого», — згадував професор М.Ф.Казанський, який наприкінці 20-х років протягом недовгого часу разом із Кравчуком викладав в Інституті промкооперації.

У важкі роки громадянської війни, 1920 — 1922, Кравчук разом із молодю дружиною виїхав в село Саварку (нині Богуславського району Київської області), де обоє працювали у місцевій школі. Сюди ж до них рятуватись від голоду і розрухи приїхав поет Дмитро Загул. Серед учнів саварської шко-

ли М.Кравчук звернув увагу на здібного хлопця Архипа Люлька, пробудив у нього цікавість до знань, до творчості. Згодом Архип Люлька переїхав до Кравчука у Київ, став студентом політехнічного інституту. В майбутньому академік Архип Люлька став відомим конструктором літальних апаратів. До речі, нині в школі села Саварка є меморіальна кімната, присвячена подіям тих років. В ній переповідають легенду про те, що Архип Люлька, будучи запрошений за свій видатний внесок в оборону країни під час війни до Кремля, на запитання, чи є у нього якесь особисте прохання, відповів: «Так, дуже просив би звільнити мого улюбленого вчителя Михайла Пилиповича Кравчука»...

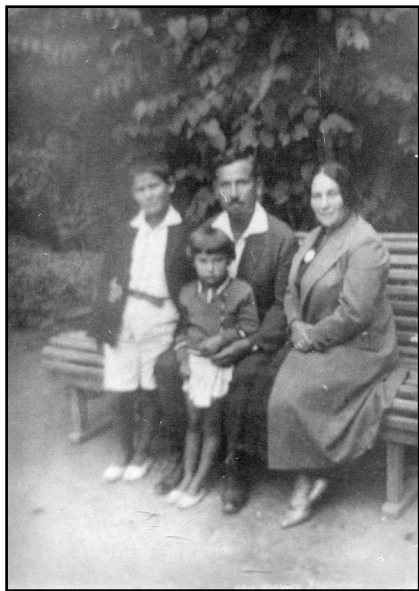

М. Кравчук із дочкою

З поверненням до роботи у Києві, Кравчук на посаді штатного професора у різні роки викладав у Київському інституті народної освіти (таку назву мав реорганізований в ті роки Київський університет), Київському індустріальному інституті (так тоді називався Київський політехнічний інститут), Сільськогосподарському інституті, Київському ветеринарно-зоотехнічному інституті. Одночасно провадив велику організаційну роботу: в перші роки існування Сільськогосподарського інституту був членом управи цього інституту, згодом - членом управи Київського інституту народної освіти, деканом факультету професійної освіти, заснував і очолив кафедру математики в політехнічному інституті.

Педагогічна робота стимулювала його до писання підручників. Висока організованість та самодисципліна давали змогу Кравчуку, при всій його зайнятості на педагогічній і громадській роботі, активно займатися науковою діяльністю. Спочатку він досліджував головним чином алгебраїчні проблеми, одержав ряд глибоких результатів теорії матриць, теорії білінійних форм та лінійних пере-

творень. Ці дослідження лягли в основу його докторської дисертації, яку він оборонив у 1924 році. В той же період він займався питаннями узагальненої інтерполяції, результати цих досліджень були представлені на VII Міжнародному математичному конгресі у Торонто 1924 року. Далі наукові інтереси вченого розширилися, він почав працювати над багатьма іншими проблемами тогочасної математики. Свої наукові розробки Кравчук друкував в наукових виданнях України, а також за кордоном, в найавторитетніших наукових журналах - Доповідах Французької Академії наук, Бюлетені Математичного товариства Італії, Бюлетені Математичного товариства Франції та ін. Свідченням міжнародного визнання наукового доробку Кравчука є обрання його членом Наукового товариства ім. Тараса Шевченка у Львові, членом математичних товариств Франції, Німеччини, Палермо (Італія). Кравчук стає фундатором Київського математичного товариства і деякий час очолює його. Його запрошують до роботи в Академії, де він очолює комісію математичної статистики, входить до комісії математичної термінології при Інституті наукової мови, обіймає посаду вченого секретаря Президії ВУАН.

М. Кравчук у колі сім'ї

При цьому Михайло Кравчук залишався товариською людиною, простою і доброзичливою у спілкуванні. Згідно з родинною легендою (яку мені в свій час розповіла невістка Кравчука — Валерія Михайлівна (дружина його сина Євгенія), Михайло Пилипович мав знайомого, який умів робити човни-довбанки. Той чоловік жив десь вгору по Дніпру, здається на березі Десни. Кожного літа Кравчук замовляв йому таку довбанку і сам спускався на ній по Дніпру до самого гирла (навіть через пороги!). Одного разу, коли він зупинився на ніч, до нього підійшли двоє і попросилися в компанію повечеряти біля вогнища. Під час вечері вони спитали, хто він такий. Йому було незручно казати, що він вчений, професор, тому він у відповідь сказав: «учитель». Коли полягали спати, він

почув розмову своїх нових знайомих: «Як ти думаєш? Він справді учитель? Я певен, що такий самий волоцюга, як і ми».

Наукова і громадська діяльність М. Кравчука була високо оцінена його колегами: «...Побіжний огляд деяких праць М.Кравчука виявляє його видатний математичний талант, велику ерудицію та широкі наукові інтереси. Він

розв'язує задачі, що їх не раз не могли подужати видатні фахівці, він своїми дослідженнями не лише розв'язує, але й ставить проблеми та з'ясовує перспективи дальшої роботи для себе та для своїх учнів. Особливо це стосується тих двох царин, де він найбільше працює тепер: лінійних диференціальних рівнянь та математичної статистики. Оригінальні приступи до задач та щасливі повороти думки, зіставлення далеких і, здавалось би, ніяк не зв'язаних обсягів, видатна здібність до взагалень - все це дало М. Кравчукові великі математичні набутки й обіцяє ще дати не менші». Його кандидатуру було висунуто на звання дійсного члена ВУАН у 1929 році.

Академік Д. Граве також написав відгук, в якому, зокрема, говориться: «Несмотря на молодость, Кравчук имеет 71 строго научную работу, не считая педагогических и других работ. Количество работ напоминает деятельность перворазрядных математиков. Что касается его работ по сути, то можно коротко сказать - Кравчук является представителем новой, современной математики и достиг в ней крупных и выдающихся результатов».

29 червня 1929 року М.Кравчука одноголосно було обрано дійсним членом ВУАН. Разом з ним академіками ВУАН стали Д. Яворницький, Ф. Колесса, П. Тичина, М. Холодний, Я. Купала, О. Богомолець, О. Палладін, М. Вавілов, Є. Патон, О. Соколовський, С. Семковський, В. Затонський, О. Шліхтер, С. Рудницький, В. Юринець та ін. Більшість з них в недалекому майбутньому будуть заарештовані органами НКВС.

Восени цього ж року почалися арешти у справі СВУ [СВУ — «Спілка визволення України», — вигадана у 1929 році органами Державного політичного управління УРСР контрреволюційна організація, яка нібито ставила за мету повалення радянської влади за допомогою іноземних держав і створення самостійної України]. Серед арештованих було багато знайомих Кравчука, людей, з якими він мав наукові і товариські зв'язки. Під час процесу СВУ Кравчуку пропонують виступити в ролі обвинувача, проте він, пославшись на хворобу, відмовляється.

Приєм, що був використаний по відношенню до Михайла Пилиповича, досить типовий для тодішньої інквізиції — запламувати підсудних за допомогою їх же побратима. Кравчук був добре знайомий з багатьма звинуваченими у справі СВУ: з Й.Ю. Гермайзе (вони заприятелювали ще в студентські роки, згодом Гермайзе був секретарем історичної секції ВУАН, керівником Археологічної комісії, секретарем Словника живої мови), не раз перетиналися його шляхи із Г.Г. Холодним (математиком за фахом, науковим співробітником Інституту наукової мови ВУАН), із Г.М. Іваницею (вченим секретарем науково-педагогічної комісії при Історико-філологічному відділенні ВУАН, з яким разом входили до редколегії журналу «Записки КІНО»), із В.Ф. Дурдівським (директором школи №1 ім Т.Г.Шевченка, у якій в свій час викладав також і Кравчук)... Як тепер відомо із архівно-слідчої справи М.П. Кравчука, прізвище його як активного учасника СВУ згадується в зізнаннях (що були сфабриковані слідчими НКВС) усіх цих підсудних. Така неординарна, грома-

дянськи активна людина, як Михайло Кравчук, не могла бути не поміченою каральними органами. Він був приречений на знищення, але поки що залишався в «запасниках».

Ось як описує цю подію професор М.Ф. Казанський: «Пригадую вже пізніші часи, коли назрівав процес СВУ. Одного разу я почув по радіо інтерв'ю прокурора, в якому було сказано, що громадським обвинувачем на процесі буде виступати академік Кравчук. Я був збентежений. Знав Михайла Пилиповича як людину чесну, принципову, порядну. Сказав у себе на кафедрі, що цього не буде. Раптом за 2-3 дні до початку процесу читаю об'яву в газеті, що у зв'язку з хворобою Кравчука громадським обвинувачем виступить інший. Ми всі зрозуміли, що цим фактом кінчиться вся його кар'єра».

В цей час Кравчук активно спілкується з іноземними вченими, зокрема, з математиками Львова, скажімо, з В.Левицьким - головою Товариства ім. Т. Шевченка у Львові, математику М. Чайковському, який прагнув переїхати до Радянської України, 1929 року допомагає влаштуватись на роботу в Одесі. Чайковський (підозрілий вже тим, що приїхав із Західної України) 1933 року був арештований за сфабрикованою справою УВО («Українська військова організація») та ув'язнений на десять років. Все це згодом стане приводом для звинувачення і засудження Кравчука...

У країні панує обстановка підозрілості і пошуків ворогів. Арешти тривали, серед арештованих опинилися поети Микола Зеров та Дмитро Загул. В годину тяжких випробувань для сім'ї Зерових Кравчук підтримував їх, наскільки міг. Про це дізнаємось з одного із його свідчень: «Во время тяжелой болезни Софьи Зеровой и ее единственного сына, в результате которой ребенок умер, я, как мог, поддерживал ее морально и материально. После ареста ее мужа я слышал от нее нареkania на следователей, так как она была уверена в невинности мужа».

Кравчук, як і раніше, читає лекції, зачаровує слухачів своєю бездоганною українською мовою. Крім того, вчений продовжує розробляти свої наукові ідеї. На початку 30-х років ВУАН поділяється на окремі інститути. У 1934 році організовано Інститут математики, в якому Кравчук очолює один із трьох відділів - математичної статистики (двома іншими керували академіки Д. Граве та Г. Пфейфер). Саме в цей період Кравчук створює важливий математичний об'єкт, що зараз у світовому обігу має назву «многочлени Кравчука», а молоді співробітники його відділу - С. Кулик та О. Смогоржевський, - вивчають властивості цих многочленів, друкують цікаві результати своїх досліджень. Михайло Пилипович мріє за допомогою своїх многочленів створити в майбутньому апарат для вивчення дискретних випадкових процесів...

Неприємності почалися ще з кінця 1936 року.

В Індустріальному інституті¹⁶ Кравчук очолював кафедру математики.

Висока вимогливість до студентів, а також і до викладачів викликала

---

¹⁶ Нині Київський політехнічний інститут.

незадоволення адміністрації, бо він не хотів штучно завищувати показники успішності. З приводу цього конфлікту Кравчук звертався до наркома освіти В.Затонського. Згодом це буде використано слідчими як «доказ» того, що

Кравчук отримував від Затонського (в той час вже заарештованого) керівні вказівки для своєї ворожої діяльності...

Почалися арешти і в Інституті математики. У травні 1937 року було арештовано наукового співробітника В.І.Можара, а в жовтні його засуджено до розстрілу. З Можаром у Кравчука були спільні наукові роботи. Це стало

Із справи М. Кравчука.

приводом для того, щоб розпочати галасливу кампанію осуду Кравчука «громадськістю» Інституту математики, університету, Президією АН УРСР за його нібито зв'язки з ворогами народу. Кравчука було звільнено з посади керівника відділу, але поки що залишено співробітником Інституту. Проте, 21 лютого 1938 року Михайла Пилиповича Кравчука було заарештовано на підставі звинувачення в участі у «контрреволюційній націоналістичній організації» та у «підозрі у шпигунстві». У вересні 1938 року М.Кравчук був засуджений на 20 років тюремного ув'язнення, його відправлено на Колиму, в бухту Ногаєво, звідки мало кому пощастило вибратися живим. В архівно-слідчій справі є окремий аркушик, на якому невідомим почерком великими літерами виведено: «Академик Кравчук Михаил Филиппович находится в ДВК Ногаево Берелеха Мальдяк на физической работе»... Серце вченого не витримало важких умов праці і 9 березня 1942 року Михайла Пилиповича не стало...

Не будемо переповідати деталі цієї історії, сумної і ганебної для тих, хто піддався страху або навіть скористався нагодою, щоб позбутися людини, неприємної для себе з міркувань наукових або просто людських стосунків. Нехай це залишиться на їх совісті, правда про ці події поступово відкривається і майбутні дослідники, яким будуть доступні матеріали так званої «оперативної інформації» складуть справжню картину цієї трагедії.

Для нас суттєвою обставиною є те, що зовсім не всі перелякано відмовчувалися, незважаючи на ті гнітючі обставини, що тяжіли над ними. За звільнення Михайла Пилиповича Кравчука боролася його дружина Есфір Йосипівна, його колеги і друзі. Певні в його невинності, вони писали листи до НКВС, навіть пропонували в разі потреби надати додаткові усні пояснення. В архівно-слідчій справі М.П. Кравчука є короткий відгук про

його наукові праці, зроблений членом-кореспондентом АН УРСР Ю.Д. Соколовим, схвальні відгуки про наукову, педагогічну роботу М.Кравчука, написані його колегами і учнями: членом-кореспондентом АН СРСР М. Чеботарьовим, професором О. Смогоржевським, доцентом Й. Погребиським, аспірантом Б. Коренблюмом, науковим консультантом Інституту вдосконалення викладачів Е. Кобелевою, доцентом Я. Гольдбаумом. Це був дуже сміливий вчинок для тих часів. На жаль, при висвітленні сучасників тих днів є свідчення про надостойну поведінку деяких його колег. Ось як описує цю трагічну подію Олександр Смогоржевський, один з учнів Кравчука:

«Багато горя приносять втрати людей, близьких по крові або по духу, — навіть тоді, коли смерть є наслідком природних причин (як це було з моїми батьками) або настає при обороні батьківщини (як це було з моїм молодшим сином).

Та набагато сумніша доля Михайла Пилиповича, якому я так багато зобов'язаний. Гіркота цієї втрати досі пече моє серце вогнем і час не може загасити його. Адже цю виключно обдаровану, надзвичайно чесну людину, що була в розквіті творчих сил, зацькували, облили брудом, загубили. Не можна цього забути. Ганьба ворогам Михайла Пилиповича, що бачили в його особі небезпечного конкурента і всіма правдами і неправдами прагнули усунути його. Ганьба і тим, хто потурав їм, вигадуючи, в припадку якоїсь божевільної вакханалії, нові і нові наклепи на нього. Мир його світлій пам'яті.

О. Смогоржевський, 5.XI. 1968».

Нещодавно Олег Олександрович Горошко, заслужений професор Київського національного університету імені Тараса Шевченка, доктор фізико-математичних наук, у своїх спогадах про роки свого становлення як науковця, повідомив ще деякі важливі деталі справи засудження і реабілітації Михайла Кравчука:

«У 1958 р. я був аспірантом Інституту математики АН УРСР. Якраз тоді надійшло повідомлення про реабілітацію академіка Михайла Пилиповича Кравчука.

У 1938 р. після арешту М.П. Кравчука Інститут математики отримав жорстке розпорядження: знищити всі наукові роботи М.П. Кравчука в бібліотеці Інституту. На той час бібліотекарем був Д.М. Коцюбинський — потомок письменника Коцюбинського, високоінтелегентна людина тоді вже похилого віку. Дмитро Миколайович по-своєму виконав розпорядження: заховав усі наукові матеріали, пов'язані з роботами М.П. Кравчука. Інститут математики під час війни був евакуйований у місто Уфу. І в евакуації Дмитро Миколайович зумів зберегти матеріали М.П. Кравчука і в 1958 році зробив у бібліотеці Інституту виставку його робіт. Я був тоді одним

з перших читачів монографії М.П. Кравчука, присвяченій дослідженням з застосувань методу моментів у розв'язанні прикладних задач.

М.П. Кравчук був патріотом України і всі свої роботи друкував українською і французькою мовами (на той час це була крамола).

Зі слів нині покійного академіка М.О. Кільчевського, який вважав М.П.Кравчука своїм учителем: звання академіка по статуту могли зняти загальні збори академіків таємним голосуванням. НКВД перетворило цю акцію в фарс. Зібрали загальні збори всіх працівників Інституту математики, включаючи технічний персонал і прибиральниць. В останніх рядах в залі сиділи енкаведисти в військових мундирах. Пропозицію лишити М.П.Кравчука звання академіка підтримали простим голосуванням. На запитання «Хто утримався?» підняв руку Й.Б. Погребиський. Це вважалося героїчним вчинком. Йосип Бенедиктович міг стати черговою жертвою терору. Проте все обійшлося.

У шістдесяті роки я часто спілкувався з Йосипом Бенедиктовичем, відвідував гурток з вивчення англійської мови, яким керував Йосип Бенедиктович.

Саме спілкування з такими людьми відновлює душу, робить життя змістовним, цілеспрямованим, використаним на добрі справи.»

Отже, для сучасників Михайла Пилиповича настав момент істини, коли кожен з них мав можливість проявити свою внутрішню сутність. Серед колег і учнів його були достойні люди, які не зрадили його, розуміли всю підступність звинувачень проти нього і стали на його захист. Саме на таких - порядних і сміливих людях тримається добро на землі.

Двадцять років тому, в рік 100-ї річниці з дня народження Михайла Кравчука, його ім'я було внесено Комісією ЮНЕСКО до календаря визначних подій на 1992-1993 роки, що їх відзначає міжнародна громадськість. Цього року Постановою Верховної Раді України від 8 лютого 120-річний ювілей вченого відзначається на державному рівні.

Сергій БЛОКІНЬ,
лауреат Національної премії України
ім. Т.Шевченка, доктор історичних наук.

НА МАРГІНЕСІ АРХІВНО-СЛІДЧОЇ СПРАВИ ВАСИЛЯ РІЗНИЧЕНКА

В українській історіографії показний, ледве що не головний внесок у дослідження й популяризацію історії Гетьманщини XVII — XVIII ст. — гетьмансько-старшинської державності, її найвидатніших діячів, минувшини, її столиці Батурина та її околиць, зробив тамтешній краєзнавець Василь Федорович Різниченко (16 — 28 січня 1892, Конотоп — 17 липня 1938, Київ).

Література про нього самого невелика. Складається вона по суті лише з рецензій. Втім, відгукувались на його видання, аналізуючи його праці, такі видатні вчені, як Дмитро Дорошенко, Вадим Модзалевський, Наталя Мірза-Авак'янц, Віктор Романовський, В'ячеслав Прокопович.

Василь Різниченко — літературний псевдонім краєзнавця. За документами, він Різников, російською мовою — Резников, до большевиків — через «ять». Цікаво, що два ранні свої листи до Михайла Грушевського (1911-12) він підписав ще як Василь Різников, а пізніші два (1927) — вже як Василь Різниченко.

Походження його добре документоване. Василь Федорович народився 16 — 28 січня 1892 року в Конотопі у заможній православній родині. Його батько Федір Пилипович Різников був особистий дворянин, служив фельдшером, щоправда, лишаючись в одному з найменших чинів — колезького секретаря. Мав будинок у Конотопі, оцінений у 2 000 карб. Матір звали Олександра Михайлівна. Метричного запису про народження й хрещення ще ніхто не шукав, принаймні не оголошував.

Загалом освіту В. Ф. здобув добре. Навчався в Київському Політехнічному інституті, 1918 року закінчив Київський комерційний інститут. Його свідоцтво про освіту підписав ректор інституту, згодом академік УАН Костянтин Воблій. Але цим справа не обмежилась, — здавалось, Різниченко постійно прагнув до нових і нових знань. Наприкінці української державності він став знову студентом — на той раз Київського археологічного інституту. Цю установу, що завжди дотримувалась засад академічної автономії, засновано було за гетьмана — 3 листопада 1918 року. Тут викладали всі видатні українські гуманітарії тих часів — академік Орест Левицький, Іван Каманін, удова Володимира Боніфатійовича Антоновича Катерина Миколаївна, Олександр Грушевський, великий генеалог Вадим Модзалевський та кілька десятків інших, а навчалися в інституті представники т. зв. освічених класів. На світлинах, що збереглися у фонді професора КАІ Федора Ернста, видно, як «не по-совєтськи» вони виглядали й одягались. Вони слухали всі тради-

*Книга В Різниченка.
«Пилип Орлик — гетьман
України».*

бліографа Федора Пилиповича Максименка, він навіть назви періодичних видань, у яких друкувався. Це «Засів», «Звенигородська зоря», «Згода», «Народна воля», «Нова рада», «Промінь» (Київ), «Рада», «Рілля», «Слово», «Сніп», «Червоний прапор» (УКП), «Українське пасішництво», «Шлях», «Громадське слово», «Пасішник», «Вістник пасішництва», «Кооперативний кредит», «Рада» (1919 р.), «Голось пчеловода», «Киевская почта», «Киевские в(е)сти», «Черниговская земская газета» (недельн.), «Южная коп(е)йка», «Діло», «Ілюстрована Україна», «Народне слово», «Нове слово», «Прапор» (Коломия), «Український пасішник» (Тарнопіль), «Українське пасішництво» (Львів), «Народний голос» (Чернівці), «Свобода» (Америка), «Украинская жизнь», «Пчеловодное дело», «Опытная пасака», «Сборник Общества изучения русской усадьбы» тощо. Він користувався численними псевдонімами.

Починаючи з 1915 року, виходили доволі численні Різниченкові брошури з краєзнавства та історії Гетьманщини. Напередодні 1917 року і в роки самостійності (1917 — 1921) він видав кілька десятків брошур і статей про український герб і національні кольори, книжечки про Івана Мазепу, Пилипа Орлика й Кирила Розумовського, придворного гетьманського лікаря Хому Дусика, про нащадка останнього гетьмана України Льва Розумовсько-

ційні курси, починаючи із загальних історичних і кінчаючи спеціальними дисциплінами, включно з геральдикою, нумізматиною, сфрагістикою й навіть історією фальшування рукописів та документів. У серпні 1924 року за розпорядженням Київського губвно КАІ було закрито. Інститут одержав статус Київських археологічних курсів при науково-дослідчій кафедрі мистецтвознавства, але його фінансування було припинено.

Громадське хрещення Різниченка як українця відбулося теж у ці самі роки. 1913 року, коли йому виповнилось 21 рік, він опинився під наглядом жандармерії як діяч «Просвіти». За відомостями охранки (1914), він поширював нелегальну літературу та українські закордонні газети.

Ще в студентські роки В.Ф. почав виступати в пресі. У бібліографічному начерку, який він підготував 1928 року для великого бі-

го (+ 1917). Популярністю користувались його видання «Проект українсько-го університету в Батурині» (К., 1916), «З минулого Батурина» (ч. 1-2. К., 1916) та «Батуринський шлях» (К., 1916). Рецензентка «Украинской жизни», що підписалася криптонімом «Н. М.» (Наталя Мірза-Авак'янц), назвавши перше з цих видань «интересной и содержательной брошурой», виклала її зміст і відзначила: «Что касается самой работы г. Різниченка, то благодаря с одной стороны содержательности и сжатости, выдвигающей на первый план лишь самое существенное, и с другой — серьезности и научной добросовестности автора, она заслуживает вполне благоприятного отзыва».

Коли українство переформувалось у державу, визначаючись політично, 1917 року за рекомендацією Федора Матушевського Різниченко вступив до партії соціалістів-федералістів (УПСФ). Надрукував численні праці про українських гетьманів. А попросту сказавши, він став затятим українським націоналістом-самостійником.

Динаміка просвітницьких видань початку ХХ століття свідчить, що їхні автори намагались піднімати громадянство системно і всебічно: з одного боку, вихованців церковно-парафіальних шкіл — до вищого рівня освіти, з другого боку — людей із середньою імперською освітою — до національної свідомості. Про це свідчать брошури того самого Різниченка про національну символіку України — «Герб України: В справі укр. нац. емблем» (Звенигородка, 1917) та «Національний колір України: В справі укр. нац. емблем» (вид. 1: Б.м., 1917; вид. 2: Звенигородка, 1917).

Відоме видання «Вісти Батуринські. Щомісячний часопис, присвячений археології, історії, громадському життю Батурина й Батуринщини / Редактор-видавець: Василь Різниченко» (Батурин, 1917).

Він видав серію листівок «На руїнах минулої слави Батурина». Серед них такі:

«**Руїни** палацу останнього Гетьмана України Кирила Розумовського в Батурині (1728-1803 рр.)».

Наведено уривок вірша:

Ты знаешь край, где Сейм печально воды
Меж берегов осиротелых льет;
Над ним дворца разрушенные своды,
Густой травой давно заросший вход;
Над дверью щит с гетманской булавою —
Туда, туда стремлюся я душою...

Гр. Ал. Толстой.

«**Могила** придворного гетьманського лікаря Хоми Дуссика біля Батурина»; № 2.

«**Могила** останнього гетьмана України Кирила Розумовського в Батурині (+ 1803 р.; № 4; Фотогр. Мик. Боканя».

Цитата:

Згадайте праведних гетьманів:
Де їх могили?

Т. Шевченко.

«**Могила** гетьмана України Петра Дорошенка в Московщині (село Ярополець, Московськ. губ., Волоколамського повіту); № 5».

Цитата:

Мов орел той приборканий,
Без крил та без волі,
Знеміг славний Дорошенко,
Сидячи в неволі —
І забули на Вкраїні
Славного гетьмана.

Т. Шевченко.

Василь Різниченко пильно стежив за тим, як складалась доля того чи іншого діяча, клопотався охороною пам'яток. Тож не можна не згадати й про те, що він став одним із фундаторів такого екзотичного напрямку досліджень, як українське некрополезнавство.

Якість Різниченкових просвітницьких робіт сучасні йому фахівці вважали достатньо високою. Наприклад, видатний генеалог, історик та архівіст Вадим Модзалевський, порівнявши його етюд «Смерть Мазепи» (К., 1918) з брошурою не розшифрованого досі *Характерника* «Мазепа в історії й літературі та для сучасности» (Чернігів, 1918), дійшов такого висновку: «Яка різниця між цими двома брошурами! Перша являється цінною розвідкою, написаною на підставі наукового вивчення всіх джерел про обставини смерті гетьмана, зацікавлення особою якого так зростає на наших очах, друга — побіжним оглядом діяльності Мазепи й спробою його характеристики, які не лишають після себе жодного враження, не вважаючи на категоричність тону брошури». Модзалевський рахувався, наприклад, і з думками В. Різниченка щодо української символіки.

Найбільшого резонансу серед громадянства набули історико-просвітницькі публікації В.Ф. Його науково-дослідницькі праці стосуються здебільшого локальних краєзнавчих тем, а систематичного історіографічного огляду його праць досі не маємо. Хочеться підкреслити, що джерельна база таких його студій, як «З історії пасічницької освіти на Вкраїні» (1926), Яків Костенецький» (1926), «Степан Панамарьов» (1928) та інші доволі потужна. Виявляється, він їздив працювати до Москви (Рум'янцевський музей, місцевий відділ) та Ленінграда (Кол. Імп. публічна бібліотека, фонд «Вольного экономического общества», де опрацював переважну більшість земських і міських видань). Систематично обробив «Земледельческий журнал» за 1820 — 1930-ті роки, «Журнал Министерства государственных имуществ», «Земледельческую газету» за 1840 — 1850-ті роки, «Основу» за 1861 рік тощо. У праці «Тестамент

Прокоповича» (1926) опублікував три документи з Батуринського музею ім. Прокоповича, яким завідував Василь Дуброва.

Загалом його наукова репутація стояла доволі високо. Коли голова бібліотечної комісії товариства «Просвіта» у Львові В. Ревюк, упорядковуючи книгозбірню, виявив рукопис Миколи Цвіта із сільського господарства, писаний українською мовою й датований 1890 року, Євген Архипенко писав: «Вважалося, що першу книжку пасічницьку на Придніпрянщині написав [Пилип] І. Немоловський 1904 р. Однак першим знаним автором рахувати мусимо відтепер Миколу Цвіта. Є в рукопису натяк, що він був під впливом Петра Прокоповича. Треба припустити, що Петро Прокопович теж писав по-українськи. Треба прохати В. Різниченка перевернути, як кажуть, цілу Чернігівщину й вишукати все, що стосується П. Прокоповича, Великдана, Цвіта й Пономарьова».

1917 року з властивим йому молодечим завзяттям наш герой заснував «Видавництво Вас. Різниченка», адресою якого стало приватне помешкання в Києві — вул. Тимофіївська [тепер — Михайла Коцюбинського], 13 (Єлиз. Мих. Терещенко), пом. 3. Його «метелики» розходились великими тиражами й зазнавали повторних перевидань — передусім про українських гетьманів. Діяльність цього видавництва систематично реєструвалась у журналі «Книгарь». Існував і каталог. Спеціальні пошуки, сподіваймося, допоможуть виявити бодай один примірник цього реєстру.

У протоколі допиту від 1 квітня 1938 року зазначено, що за гетьмана В.Ф. служив у статистичному відділі Київської губернської земської управи. У роки самостійності він демонстративно облікував жертви, що понесла українська культура від большевиків. Природно, большевики, у свою чергу, узiali це до уваги й записали на його рахунок. Спецслужби знали «оперативний учет», «учет неблагонадежных», «особучет органов ГПУ», «учет секретной сети оперативной картотеки НКВД», «особкомучет» тощо. У будь-якому випадку його перспектива «в цій країні» була очевидна.

Його українознавчі праці (про герб чи національний колір, наприклад), не кажучи вже про статті 1919 року, присвячені жертвам ЧК, уже «тягнули на вишак». Але й за десять літ Різниченко не став більш «розсудливим». Наприклад, він дуже переймався обурливою справою безталанного музейника Олега Поплавського, який сплюндрував поховання останнього українського гетьмана Кирила Розумовського у Батурині. Про це він розповів у листі до М. Грушевського, надіслав йому витинки з преси. Складається враження, що Різниченко ледве чи не інспірував появу цих статей. Ясна річ, його несанкціоновані акції не могли начальству сподобатись. Але воно міркувало по-своєму, зацікавившись обома. Тільки якщо Поплавський був репресований, але лишився живий, Різниченка розстріляли.

Офіційний статус його невиразний. Попросту сказавши, де служив Василь Різниченко між 1918-19 і 1926 роками, поки що невідомо. Як штатного постійного співробітника Демографічного інституту його ім'я зафіксовано в останньому «Звідомленні» ВУАН за 1927 року.

У ці невиразні роки він увійшов у річище громадського пасічницького руху. У серпні 1925 в Прилуках почав виходити щомісячний журнал «Пасічник». Першим редактором цього видання був Митрофан Михайлович Гончар, редактор окружної газети «Правда Прилуччини». За кілька років у редакційній довідці зазначалося: «Перші наші передплатники знають, з якими труднощами доводилося організовувати пасічників навколо журналу та ще з Прилуки, де не було ні матеріальної бази, ні фахівців пасічників, а саме пасічництво Прилуччини на 80 % було довбаночне. І ось за чотири роки журнал «Пасічник» не тільки розворушив пасічників Прилуччини, а й пасічників цілої України і став органом українського пасічництва».

Передусім, треба сказати, журнал був цікавий за змістом. Він зайнявся популяризацією ідей Петра Прокоповича, батька українського раціонального бджолярства, винахідника-революціонера, що створив чи, як писав Різниченко, «вигадав вулика» і заснував бджолярську школу. Одним із провідних авторів нового журналу, що виходив неблизько від Києва, і став Василь Різниченко. Поширюючи свою тематику, він як історик надрукував тут кілька важливих студій, низку найкращих матеріалів журналу, які виходили потім окремими виданнями. Це краєзнавчі розвідки, праці з історії українського бджільництва — про батуринського пасічника Петра Прокоповича та його учня Степана Панамарьова (1791 — 1863). Оскільки знаменитого бібліографа, рідного племінника останнього, звали теж Степан, Різниченко дотримувався авторського написання прізвища старого бджоляра — Панамарьов.

У першому числі «Пасічника» за 1928 рік з'явилося оголошення: «Передплачуйте на 1928-й рік новий пасічницький журнал «Пасічницька старовина» за редакцією М.Гончара, В. Різниченка і Тодося Юрченка. Журнал міститиме статті з історії українського пасічництва, з історії пасічництва інших народів, про економічний стан пасічництва, про пасічницьку науку, про стан пасічництва в окремих районах республіки, про видатних пасічників на полі світового пасічництва, критика, пасічницька термінологія, бібліографія».

А в наступному числі з'явилась іще відважніша відозва: «Від редакції журналу «Пасічницька старовина».

З першого числа журналу «Пасічник» за 1928 рік читачі довідалися, що приступлено до видання нового пасічницького журналу за назвою «Пасічницька старовина». Це буде перша спроба видавати такий журнал не тільки на Україні, а такого не мала Росія, Польща, Чехія, Румунія, Болгарія і інші народи. Тільки Німеччина має подібний журнал за назвою «Архів Пасічництва», що виходить у Берліні за редакцією проф. Армбрустера.

Наше ж славне пасічництво в минулому, про яке ми дуже мало знаємо, бо ще треба багатьом товаришам попрацювати над архівами — вимагає від нас відповідного журналу. Окрім цього, ми мало знаємо про пасічництво інших народів, у нас не було ще доброї критики на нашу літературу, нема бібліографії, неусталена термінологія, забута економіка — все це мусить бути в журналі «Пасічницька Старовина».

До праці редакція запрохала професорів істориків і багато з них уже дали згоду працювати безплатно. Сама редакція працює вже безплатно, а також і коректор, і експедитор. Єдині витрати в нас потрібні на оплату друку, паперу та пересилки журналу поштою. І тільки при таких умовах ми можемо створити подібний журнал.

Нас бадьорить в роботі надія на підтримку читачів, бо українські пасічники легкі були на руку на початку видання журналу «Пасічник», вони будуть свідомі і зараз тієї величезної роботи для нашого пасічництва, яку щойно розпочинаємо. Підтримуйте передплатою!».

У квітневому числі один із співредакторів журналу Т.Юрченко оголосив, що «Пасічницька Старовина» не виходитиме.

«Пасічник» опинився в епіцентрі ідеологічної боротьби. 1926 року тут з'явився яскравий матеріал проти продподатку. Журнал відважно ставав соборницьким, національним. Раз-у-раз виходили статті про Кубань. Подібно до «Бібліологічних вістей» редакція широко розгорнула свої сторінки емігрантам Сергієві Шелухину, Євгенові Архипенку, Степанові Науменку, М. Гайдакові, Олександрові Кіцері, Михайлові Боровському та ін. Друкувалися статті академіка Михайла Слабченка, останнього із сорока п'яти душ, що вийшли на процес, 20 січня 1930 року ув'язненого у справі «СВУ». Журнал «Пасічницька Старовина» не з'являвся. Але він і не вмер. Він почав друкуватись у «Пасічнику» як одна з його рубрик.

В одному з номерів читаємо: «Ми вже з журналу знаємо, як не стало в куркулів пороку видавати журнал «Вісник пасічництва», як було зруйновано куркульське гніздо в Київському пасічницькому товаристві. Одне слово, з-під ніг куркуля вибили ґрунт. Лишилося закінчити боротьбу ліквідацією куркульні як класи на основі суцільної колективізації». З початку 1928 року влада перетворила «Пасічник» з громадського журналу на орган Харківської краєвої досвідної станції бджільництва, невдовзі перевела його до Харкова. До кожного примірника другого числа за 1929 рік було вкладено рожевого папірця: «У статті тов. Гончара «Наступні завдання пасічництва» на першій сторінці (четвертий рядок знизу) надруковано: «На засадах **зміцнення** приватної власности», а треба читати: «На засадах знищення».

У травневому числі журналу за 1929 рік півжирним шрифтом повідомлялось: «Зміна в редколегії «Пасічника». Відповідальний редактор тов. Гончар М. 24-го квітня 1929 р. виїхав на роботу до Одеської філії ДВУ. До складу редколегії входять тепер новий редактор газ[ети] «Правда Прилуччини» тов. [М.] Лещінський».

Тим часом серед правих кіл громадянства також наростало незадоволення журналом. Уже після того, як відсвяткували п'ятирічний ювілей, до редакції надійшов лист: «Я живу за десять кілометрів од залізниці, в трьох кілометрах від містечка Голованівського, на Гуманщині. [...] А справа в тім, що ви, Тодось Юрченко і Бідний, повертаєте «Пасічника» під своє гасло «Працюймо на колективізацію», хочете мене втягти в панщину. Тисячне прокляття вам!

Клянусь, що льокаєм не хочу бути і в колгосп не піду. Тепер бджола мені носить, а в колгоспі 25 коп. на день і кандьор. Цьому не бути, хоч хай проклята комуна тисячу років існує. От чому моє щире бажання журналові — умри!»

У журналі почали з'являтися портрети Сталіна. Це вже був справді інший журнал. 1933 року він навіть звався інакше — «Пасічник-колгоспник», а згодом — ще гірше.

Так розпочався останній, чи не найефективніший, період діяльності Василя Різниченка, коли він досяг своїх вершин як вчений. Останні його книжки належать до справжньої «великої» науки. За редакцією академіка Михайла Птухи вийшли бібліографічні покажчики Різниченка «Демографія України за 1914-1928 рр.» (К., 1931; 1276 записів) та «Демографічні переписи: Теорія, методологія, організація» (К., 1936, на обкл.: 1937. 71 с.; 727 записів). Ці видання вписуються в тривожну атмосферу тодішнього життя країни. Найвдячнішим споживачем продукції тодішніх демографів була, звичайно, влада, тобто, в першу чергу, органи планування народного господарства й НКВД.

Чистку (6 серпня 1930 року) вчений пройшов, але у протоколі записали: «Зовсім не має громадського навантаження. Політично неписьменний. [...] Відмітити й запропонувати ліквідувати свою політичну неписьменність». На відміну від нового академічного керівництва ГПУ краще знало, як це зробити. Оскільки свою, як казали колись, «політичну фізіономію» Різниченко виявив однозначно, лишалось тільки чекати. Невдовзі по нього прийшли.

Як повідомляє енкаведистська архівно-слідча справа, Різниченко був неодружений. Це означає, що за советських умов його помешкання не могло бути велике. Він не мав і прямих спадкоємців.

У четвертому числі «Пасічника» за 1928 рік Тодось Юрченко навів тодішню адресу В. Ф. — вул. Золотоворітська, 4, пом. 1. Тут він затримався надовше. Його архівно-кримінальна справа, заведена за десять років (1938), містить ту саму адресу, тепер це навпроти архіву СБУ. Звідси його вивели й посадили у «воронок». Двоповерховий будинок має тепер надбудову — ще два поверхи. Від житла Василя Федоровича з її світлою аурою, де витали тіні великих предків, не лишилось і сліду. Але дещо можна подумки реконструювати.

Нерухомості Різниченко не мав. Як і чимало інших українських діячів (Леся Українка), йому доводилось нерідко переїздити з одного помешкання на інше. Але типологічне зіставлення їх — справа нескладна. Правдоподібно, вчений-одинак жив на тій самій Золотоворітській у одній кімнаті звичайної комуналки. Можна уявити, що на стінах над його письмовим столом колись висіли старовинні портрети Мазепи, Дорошенка й Полуботка. У своїй книжечці про Орлика (1918) він зазначив: попередній власник цих портретів трактирщик Митрофан Раді вважав, що вони походили з картинної галереї палацу гетьмана Розумовського в Батурині. Близько 1910 року трактирщик тієї портрети продав. А у примітці Різниченко уточнив: «Портрети Мазепи, Дорошенка і Полуботка тепер належать нам». Правдоподібно, якогось тривож-

ного дня вчений зняв свої портрети, заховавши їх від небажаних відвідувачів подалі.

Ясна річ, Василь Різниченко мав якусь книгозбірню. Щира людина, Різниченко пожертвував 500 книжок про П.Прокоповича Батурицькому просвітницькому товариству його імені. Цікаво, скільки примірників із цих п'ятисот збереглося у Батурині та в його околицях досі. Крім того, як у видавця, у В. Ф. не могли не осідати рештки тиражів його видань. Можливо, найодіозніші, «найстрашніші» праці йому довелося знищити самому «рукою власною». Все-таки щось же та лишилось.

У вченого, ясно, відклався також менший чи більший архів — рукописи, листи й світлини. Приватні листи він часом розглядав як джерела до своїх студій. У статті про бібліографа Степана Пономарьова Різниченко покликається на лист до нього, що він одержав від його спадкоємця Л.Радченка від 15 вересня 1927 року. Якщо чотири його листи збереглися в архіві М. Грушевського, — ясна річ, якісь академікові автографи мав і він сам. Різниченко сповістив Михайла Сергійовича про невідомий йому, але потрібний для «Ілюстрованої історії» портрет Пилипа Орлика, — Грушевський не міг йому не подякувати. Такий імовірний мінімум у відомостях про їхнє наполовину загигле листування. Адже щодо слідчих справ, тут справи кепські. Розуміємо, це дуже брехливе джерело, і дещо з записаного треба домислювати. Наприклад, якщо в'язень зізнається, що підтримував стосунки з емігрантом Євгеном Архипенком через секретаря журналу «Пасічник» Феодосія (підписувався: Тодось) Юрченка, це може означати, що існували листи (від яких не лишилося сліду), і Різниченко не міг від цього факту відмовитися, бо чекіст ці листи бачив, більше того, сам особисто знищив.

Із листів до М. Грушевського довідуємося, що він замовив чи сам виконав фотознімки з зображеннями гетьманських старожитностей. Аби зображення дійшли до нас — нащадків, — деякі з них він видав у вигляді листівок. Лише в такому вигляді відомий нам надгробок Хоми Дуссика, — листівку з колекції Ол. Поліщука репродукував у виданні «Україна козацька держава» Володимир Недяк.

Як серйозний бібліограф Різниченко не міг не мати картотек з виданими матеріалами й тим, що тільки до друку готувалось. Перші були б важливі історикам бібліографії, оскільки розкривали б методи його роботи. Тим цікавіші б були другі.

Таким чином, настрій, що панував у його кабінеті, де він заодно й мешкав, малюється доволі виразно.

Провідних українських демографів було ув'язнено протягом 1938 року — директора Інституту демографії, академіка УАН (1920) Михайла Птуху (20 лютого), Юрія Корчака-Чепурківського (21 жовтня), Василя Різникова (Різниченка) забрали 10 лютого. В. Ф. займав на той час посаду старшого наукового співробітника Інституту демографії. Було закрито й сам Ін-

ститут. Коли М. Птуху реабілітували й відновили в правах, він перейшов на роботу до Інституту економіки. Ще одного страшного удару — тепер уже по науковій спадщині українських демографів — було завдано 1941 року. 30 грудня 1955 року академік Михайло Птуха розповів на допиті, куди його закликали яко свідка: «Архивы Института демографии (все делопроизводство, готовые работы), а также все ценные статистические данные после закрытия Института демографии были переданы в Институт экономики, куда перешла и часть сотрудников. Во время эвакуации из Киева Академии наук в связи с войной все архивы были сожжены по указанию вышестоящих органов. Ответственным за уничтожение архивов был директор Института экономики Рудницкий Василий Васильевич».

Вів Різниченкову справу, допитував його оперативник 3 відділу молодший лейтенант ГБ І. Ружицький. Він записав слова В.Ф., що «положение Украины при советской власти в сущности колониальное». Записав також абсурдні зізнання, що нібито разом з Птухою та Максимом Ткачем планував убивство Косіора у день виборів 12 грудня 1937 року. Слідчий виразно повів справу до розстрілу.

Після того, як Різниченка заарештували, все, що зберігалось у нього вдома на Золоторітській, пропало. Механізм, як це відбувалося, уявляємо поки що лише в загальних рисах. Зазначаючи, що під час трусу в нього вилучено «30 листів», чекіст тим самим визнав, що паперів було багато: він, мабуть, не наважився сказати людині в живі очі, що застав голі стіни. «Вещдоков», отих самих 30 листів у справі немає, їх знищено без сліду. Навіть, від кого одержав він ці листи, — природно, не сказано.

По тій самій кримінальній справі, що й Різниченко, проходили також і також були розстріляні ще двоє українських вчених — антрополог Максим Ткач (В. Ф. познайомився з ним 1923 року, вони разом навчалися в археологічному інституті) та історик і мистецтвознавець Михайло Тарасенко. Різниченко звинувачувався у шпигунській діяльності на користь Польщі. Сучасники гірко жартували: «Була б людина, а справа знайдеться».

17 липня 1938 у Києві Василя Федоровича Різниченка розстріляли у віці 46 років. Правдоподібно, він лежить у Биківні. Коли по війні, уже після XX з'їзду, його справу переглядали, колишній директор Інституту демографії, на той час уже академік Михайло Птуха (15 січня 1957 р.) засвідчив: «[...] закончен им был огромный ненапечатанный труд, доведенный до 1936 года, по библиографии статистики населения УССР. В научном отношении (?) Резников был работником исключительных качеств. [...] В.Ф.Резников отличался исключительной скромностью и изумительной трудолюбностью [...]». На жаль, місцезнаходження цієї праці — у рукопису чи в картотеці — невідоме. Коли й за яких обставин її знищено, також не знаємо.

Досі я не бачив жодної його світлини. Дивно, якщо з осені (точніше — із серпневого числа) 1926 року редактор прилуцького «Пасічника» М.

Гончар систематично вміщував на сторінках свого журналу портрети співробітників і взагалі визначних пасічників, ніхто не подбав, щоб опублікувати і портрет Василя Федоровича. Немає його світлини і в ювілейному числі до його п'ятиріччя.

Якщо нас цікавить доля його спадщини, якими шляхами вона рухалась, доведеться прогорнути далі сторінки історії.

26 березня 1942 року німецька окупаційна влада заснувала Музей-архів переходною доби м. Києва. На його директора було призначено проф. Ол. Оглоблина. Музей-архів розташувався в особняку 1830-х років на Подолі, на Олександрівській площі, 8.

Дослідницьку роботу з вивчення большевицького терору проти української культури Ол. Оглоблин розпочав відразу, як Червона армія залишила Київ. 19 грудня 1930 року він був ув'язнений (несподівано для колег звільнений на зламі березня й квітня 1931 року). 1931 року відбулась т. зв. дискусія, метою якої була дискредитація вченого.

Коли почалась війна й прийшли німці, 21 вересня 1941 року Оглоблин став київським мером (був ним до 29 жовтня). Прикро формулювати цю думку, але в цей час він побачив для себе нові наукові перспективи. Пішовши в науку, став директором Музею-архіву. 16 штатних співробітників разом з консультантами працювали хапливо, ніби передчуваючи, що їм буде відведено зовсім мало часу. Справді, останні документи музейного діловодства, що збереглись донині, датуються 1 листопада 1942 року. Київські музейники почали фіксувати те, що бачили на власні очі. Вони стали вивчати втрати культурної спадщини в мирні, советські роки. 15 липня 1942 року у приміщенні Музею-архіву відкрилась перша виставка — «Руйнація большевиками культурних пам'яток у Києві». 16-го липня виставку відкрив тодішній київський мер, за німців третій з черги, Леонтій Іванович Форостівський.

Зберігся тематико-експозиційний план виставки. Його першу редакцію було складено перед 3 листопада 1941 року. Про Успенський собор Києво-Печерської Лаври тут сказано лише як про занедбаний. Інакше кажучи, він ще стояв. У тематико-експозиційному плані фігурував такий пункт: «Перетворення церкви Спаса на Берестові та Видубецького монастиря на склепи майна репресованих НКВД».

Влада розробила механізм вилучення конфіскованого майна, яке йшло в прибуток держави. Наприкінці слідства починався другий етап фальсифікування джерельної бази. Вироки «трійок» мали стандартний вигляд: «N РАССТРЕЛЯТЬ, лично принадлежащее ему (ей) имущество — КОНФИСКОВАТЬ». Після цього на помешкання засудженого до страти — якщо це був Київ — приходили представники 2 відділу УГБ НКВД та міськфінвідділу, які складали акт конфіскації та окремий опис того, що вилучалося. Конфіскувалося те, що можна було продати через комісійні крамниці. Скажімо, 19 квітня 1938 року після загибелі професора гравюри

Софії Олександрівни Налепінської-Бойчук в неї вилучили 19 предметів жіночого одягу. Державу в особі кількох мужчин-чекістів і кількох представників «горфинотдела» зацікавили:

1. «Платья разные дамские 6 шт. 280;
2. Рубахи дамские нательные разные 7 шт. 31;
3. Туфли дамские желтые старые 1 пара 30;
4. Шляпы дамские разные 3 шт. 2. — 1 шт. утиль;
5. Трико дамское (sic) шолковое 1 пара 7;
6. Рубаха дамская шолковая 1 2. — і т.д.

Характерно, що жодної гравюри, жодної картини чи килима, жодного взагалі мистецького твору, жодної книжки чи папірця у списку вилученого в Налепінської-Бойчук не було зазначено. Одну частину не описаного, було, очевидно, пограбовано, іншу частину ліквідували.

ЖЕРТВА ТОТАЛІТАРНОГО РЕЖИМУ

До 120 річчя з дня народження Костя Туркало

Кость Тимофійович Туркало, на жаль, маловідомий в Україні. Його причетність до процесу 45 жертв сфальсифікованої «Спілки визволення України», який протягом 9 березня — 19 квітня 1930 року проходив у Харківському оперному театрі, знайшла побіжне відображення в науково-документальному виданні В.І. Пристайка, Ю.І. Шаповала [8], біографічні дані — у кількох публікаціях В.П. Мацька [5;6], у монографії В.С. Прокопчука [9], «Спогади» К. Туркала українському читачеві представив в історико-літературному збірнику «Променистий і щирий мій краю» В.І. Куфльовський [13]. Однак із цих публікацій постать К. Туркала проглядає не досить виразно. Не розкритими залишилися причини й наслідки чотирьох його арештів, науково-публіцистична діяльність, не дана відповідь на звинувачення К.Т. Туркала в таємній співпраці з НКВС з боку окремих емігрантських діячів. Мета цієї статті — всесторонньо розглянути життя, педагогічну й науково-публіцистичну діяльність ще одного представника «розстріляного відродження».

Його інтелектуальні, емоційні й світоглядні устої закладались на Поділлі, у селі Немиринці тоді Проскурівського повіту (нині — Городоцького району Хмельницької області), де він 21 серпня 1892 року побачив світ. Батько Тимофій Туркало — родом з Галичини, навчався у Львові, у Холмі закінчив гімназію і повний курс духовної академії. Був священником спочатку в Тростянці, згодом — у Кузьмині, а з 1890 до 1920 року — у с. Немиринці. Мати теж з Галичини, володіла мистецтвом лікування травами й була популярною «лікаркою» на цілу округу.

Освіту Кость здобував поетапно. До школи готував учитель церковно-парафіяльної школи Бакалінський, талановитий педагог, але, на жаль, «невиправний алкоголік». 1907 року закінчив Кам'янецьке духовне училище, де вчився і його брат Василь, а смотрителем (директором — В.П.) був Опанас Неселовський, відомий на Поділлі священник, педагог, магістр богослов'я, бібліотекар, краєзнавець, який, за твердженням К.Туркало, «за большевицьких часів... очолював у Харкові «Товариство безбожників» [13, с. 173].

Успішний випускник — «перший учень у першому розряді» він був зарахований до першого відділу першого класу Подільської духовної семінарії «на казну» — казенний кошт. Жив з братом Василем у семінарському гуртожитку. За 4 роки навчання пізнав основи багатьох наук, особливо подобались предмети природничого циклу, мова і література. Це й визначило подальшу долю.

Влітку 1911 року подав документи до Варшавського університету на природничий факультет, куди приймали за конкурсом атестатів, і на хімічний факультет Київської політехніки, де потрібно було складати конкурсні іспити. Пройшов в обидва заклади, але обрав ближчий — Київську політехніку. Брат Василь став студентом Московського комерційного інституту, найстарший Володимир — Дерптського університету, згодом викладав фізику і математику в Томській духовній семінарії [13, с.211].

З осені 1911 року розпочався київський період життя Костя Туркала, який з невеликими перервами тривав аж до осені 1943-го — більше 30 років. Навчався успішно, брав активну участь у громадському житті. Відвідував клуб «Родина», де читали реферати студенти, виступали зі своїми творами М. Вороний, Г. Чупринка. Вступив до української Громади, працював у її термінологічній комісії. Восени 1912 року за дорученням Громади виголосив промову на похоронах М.В. Лисенка. А 1914 року очолив її [13, с. 214-215]. З цієї Громади вийшло багато згодом відомих діячів, зокрема В. Голубович, І. Немоловський, В. Затонський та ін. У редакції газети «Рада», що розміщувалася на вулиці Інститутській, Кость Туркало познайомився з С.О. Єфремовим. У ході розмови Сергій Олександрович запропонував йому дописувати до газети, особливо про діяльність Громади.

З початком Першої світової війни пішов на піврічні медичні курси, де готували медперсонал для санітарних поїздів, успішно їх закінчив, отримавши свідоцтво фельдшера [13, с.224]. Але несподівано справа повернулася в інший бік і за пропозицією декана хімічного факультету професора В.Г. Шапошнікова зі студентами І. Леоновим та П. Рудиковським опинився в розпорядженні начальника 9-го району південно-західного фронту інженера В.І. Кокушкіна і недалеко Кам'янця-Подільського займався прокладанням та ремонтом доріг. Зокрема восени 1916 року на ділянці Кутківці-Гусятин збудував 16 км дороги.

У січні 1917 року був призначений начальником будівництва залізниці на Волині. Був свідком солдатської «вольниці», яка почалася після оголошення «Наказу №1». Згадував: «Непослух, відсутність дисципліни, биття, убивства, самосуди над офіцерами, дезертирство. Солдати почали здирати з офіцерів погони, а подекуди дійшло до того, що прибивали погони до плечей офіцерам цвяхами...» [13, с.227]. Біля Затурців у напрямку Хорохорина проклав 6 км залізниці. На початку 1917 року був нагороджений орденом Анни 3 ст. [13,с.226].

З переходом до складу 8-го залізничного батальйону, що дислокувався в Києві, став свідком і учасником важливих політичних подій. У серпні 1917 року вступив до Костянтинівської пішої військової школи, пропагував серед юнкерів українську ідею. Єдиний від усієї школи був обраний делегатом і наприкінці жовтня взяв участь у роботі 3-го військового з'їзду, ввійшов до Всеукраїнської ради військових депутатів, а від неї — до Центральної ради, а згодом і до комісії при Генеральному секретареві військових справ С.В. Пет-

люрі [13, с.229]. Брав участь у багатьох акціях української влади. З вторгненням до Києва червоногвардійських загонів підполковника Муравйова пішов у підпілля.

У лютому 1918 р. з поверненням УЦР за протекції Олени Борисівни Курило почав викладати українську мову у школі перекваліфікації офіцерів, які перейшли на службу до української армії. Увечері відбував засідання Центральної ради. У цій же школі працював за Гетьманату. За Директорії разом із військом перебрався до Кам'янця-Подільського, служив у культосвітній управі штабу Діючої армії [13, с.235]. Восени 1920 року потиснута більшовиками армія відступила за Збруч, а К.Т. Туркало поїхав у Немиринці до батька, щоб пережити скрутний час. Тиждень з батьком переховувався в сусідніх Пашківцях, поки в Немиринцях лютував червоногвардійський загін [14, с.7].

Згодом перебрався до Києва, де його чекала наречена Марія Нілова. З нею познайомився ще у вересні 1913 року. Випускниця Петербурзького інституту шляхетних дівчат вона з 1917 року мешкала в Києві. Марія Петрівна стала вісною подругою, соратницею Костянтина Тимофійовича на його страдницькому шляху, матір'ю двох їх синів. Мала літературні здібності, здійснила переклад українською мовою окремих творів Ч. Дікенса, Д. Лондона, Ж. Верна, В. Гюго, стала авторкою кількох творів, зокрема «Легенди про хліб» [10, с.246].

1921 року викладав хімію, природознавство та українську мову на різних військових курсах. У той час Україною ширились збройні повстання, з'явилась надія на повернення з-за кордону української влади. Разом з професором Олександром Качаловським, Тодосом Садовським та іншими ввійшов до комітету, який очолював Василь Сухобрусов. Однак чекісти заарештували й розстріляли В. Сухобрусова, а комітет розпався [14, с.11].

Влітку 1921 року був заарештований і К. Туркало. Його звинуватили в причетності до підпільної організації в школі червоних старшин, де він викладав і де навчалися в основному галичани — колишні вояки Української галицької армії. У камері сидів з повстанським отаманом «Ангелом» — 28-річним студентом університету Олександром Грудницьким, розстріляним чекістами, та поетом Григорієм Чупринкою. Слідство тривало два місяці. Із-за відсутності доказів був звільнений. Це був перший арешт [14, с.12-13].

Прагнув завершити вищу освіту, тому 1922-го поновився, а 1925 року закінчив повний курс політехнічного інституту [4, арк.1]. Одночасно продовжував і викладацьку працю, 1922 року — ще й в окружній школі міліції. Прилучився до наукової праці. Маючи досвід роботи в термінологічній комісії студентської Громади, безоплатно допомагав науковцям формувати словник української термінології [14, с.14].

Більшовицька влада з економічної і політичної кризи вирішила вийти за рахунок допущення приватного капіталу до відродження промисловості та загравання з різними національностями шляхом так званої «коренізації». К.Т. Туркало щиро долучився до українізації, за направленням міського лекторського бюро читав українську мову і українознавство в різних установах.

Скоро очолив вказане бюро й проводив роботу з кінця 1923 — до початку 1926 року [14, с.23]. Крім того викладав хімію на робфаці Інженерно-меліоративного інституту та у Робітничому університеті. 1927 року зайняв посаду асистента кафедри неорганічної хімії медичного інституту, а також мовного редактора газети «Пролетарська правда».

Не покидав наукових занять, дописував до різних газет, журналів. 1923 року отримав оплачувану посаду редактора технічного відділу Інституту української наукової мови (ІУНМ) Всеукраїнської академії наук. У жовтні 1925 року навіть очолив цей відділ. Добробут сім'ї поліпшився, двічі по путівках Секції наукових робітників з дружиною та синами Зіновієм і Ярославом побували на відпочинку в Криму [14, с.23-24]. У 1925 — 1927 рр. К.Т. Туркало зрештою став словником російсько-української ділової мови, з В. Фаворським уклав словник технічної термінології [7; 11].

Відносно затишшя середини 20-х досить скоро змінилося наступом більшовицької влади. За анекдот, необережно сказане слово людина могла бути заарештована. З'явилася сумнозвісна 54 стаття пункт 10 — контрреволюційна агітація, за якою можна було отримати 10 років ув'язнення. Першого відчутного удару репресивна машина завдала науковій еліті — потенційній опозиції нової влади.

Літню двомісячну відпустку 1929 року сім'я Туркалів проводила в с. Дзвінковій над річкою Ірпін, за 50 км від Києва. 19 серпня до будинку, де вони зупинились, ввірвалось п'ятеро депеушників на чолі зі старшим оперуповноваженим С. Бруком. Провели обшук, вилучили посвідку члена УЦР й повезли К. Туркала у «Липки» [14, с. 29,31]. У цей час вже відбувалося формування справи неіснуючої підпільної організації «Спілка визволення України» (СВУ), спрямованої проти української науково-педагогічної, творчої інтелігенції, участь в якій приписувалася й Костянтину Туркало. Почалися виснажливі допити, в ході яких, як пізніше зазначав у книзі «Тортири» сам К.Т. Туркало, він «понаписував багато неправди» [14, с.42].

У вказаній книзі автор не розкрив ходу слідства. Про що не сказав Кость Туркало? Звичайно, про допити і власні покази. І це зрозуміло, адже він не мав доступу до архівної справи, яка й досі знаходиться в Києві в Архіві Служби безпеки України. Та й не все в тих показах виглядало пристойно: були категоричні заперечення, але було й каяття... Автору цієї розвідки вдалося детально вивчити слідчі справи К.Т. Туркала, М.В. Кривинюка, Г.К. Голоскевича, М.М. Любинського, В.Я. Підгаєцького, Й.Р. Карповича, Н.С. Токаревської — вихідців з Поділля й Південно-Східної Волині, притягнутих до судової відповідальності у справі СВУ. Костянтин Тимофійович витримав більше десяти запитань у справах СВУ. Цікаву інформацію дає перший, який відбувся 21 серпня: анкетні дані, біографічну хроніку, картину нелегкої праці співробітників Інституту української наукової мови ВУАН. ІУНМ до початку 1925 року містився в одній кімнаті, його співробітники працювали здебільшого вдома, час від часу збираючись для обговорення важливих питань то в одного, то в

іншого колеги. На таких нарадах вели протоколи. Хтось, прочитавши «Сонячну машину», у жартівливій формі кинув слово «ІНАРАК», яке одразу підхопили всі, дивуючись збігові — його можна було розшифрувати і як «інститутські наради активу» [1, с.18]. Цей жарт дорого коштував заарештованим — надалі їх «підпільну терористичну організацію» слідчий Южний назвав «ІНАРАК», а жартівливе ім'я К. Туркала «Буркун», яким колеги відзначили дещо замкнутий характер Костя Тимофійовича, присвоїв йому як підпільну кличку.

4 вересня, після двотижневої обробки, К.Т. Туркало несподівано заявив: «Підтверджую, що при Інституті української наукової мови існувала нелегальна організація під назвою «ІНАРАК», куди входили Дубровський Віктор Григорович, Кривинюк Михайло Васильович, Шарко Вадим Вікторович, Осьмак Кирило Іванович, Поночіні Сергій Сергійович, Гладкий Микола Дмитрович, Шелудько Іван Михайлович, Лепченко Яків Хомич, Туркало Констянтин Тимофійович, Страшкевич Володимир Михайлович, Кондрачук Юліан Гаврилович. На чолі цієї організації стояв Холодний Григорій Григорович» [1, арк.73]. Почали спрацьовувати методи фізичного і психологічного тиску, приклад співкамерників, робилась спроба якоюсь індульгенцею полегшити своє становище.

12 вересня 1929 р. з'являється наступний документ з типовим для справи СБУ заголовком «Моє каяття». Наведемо деякі уривки з нього: «... Організація ця мала назву «ІНАРАК» і ніколи її не названо серед учасників СБУ, бо цю назву я почув уже після арешту (виділення моє. — Авт.), але я добре розумію, що не в назві справа. Уся суть роботи її доводить мені, що вона була контрреволюційна й я був її членом...

Щиро каюся й відверто заявляю перед Радянською владою й цілою радянською громадськістю, що від цього часу я зрікаюся своєї контрреволюційної петлюрівсько-єфремівської ідеології й стаю на шлях чесної роботи радянського громадянина... І прошу дати мені змогу довести щирість мого каяття дальшою моєю працею» [1, арк.104-105].

Але в тогочасній слідчій практиці це був тільки етап, прийом, за яким йшла низка «уточнень», «доповнень» і т.п. Не відкладаючи далеко, слідчий Южний повів масовану атаку на надломленого в'язня, провів серію тривалих і виснажливих допитів 14, 26 вересня, 1 і 7 жовтня. А 22 жовтня взяв санкцію прокурора на продовження слідства ще на місяць. 6 листопада, перед черговою річницею жовтневих подій у Петрограді, слідчий закликав К.Т. Туркала «очиститися». Протокол допиту фіксує нові деталі «контрреволюційної» діяльності співробітників Інституту української наукової мови ВУАН на зразок: «Я не можу таїти того, що редакторський склад Інституту був взагалі настроєний проти інтернаціональних слів, а особливо проти чужих та російських» [1, арк.131].

Оскільки в основному вже визначився контингент майбутніх учасників показового процесу, їх почали перевозити до Харківської в'язниці. 30 листопада

ввечері в загратованому купе повезли до Харкова і Константина Туркала. У книзі «Тортюри» він зафіксував цінні деталі про утримання київських в'язнів у тюрмі на Холодній Горі. Їх поселили в спецкорпусі, К. Туркала — на третьому поверсі в камері № 61. «Коли двері відчинилися, мене опанувало чимале здивування. Я побачив перед собою маленьку, щойно відремонтовану, чистісеньку кімнату з двома ліжками по обидва боки під стінами, а між ними, в протилежному кінці від дверей, під стіною столик. Від столика на підлозі постелена була новенька доріжка — ковричок, столик, покритий білим свіжим обрусом, а на столику в квіточнику — букет квітів. На ліжках — по подушці в чистеньких білих пошивках, простирадла, по одному коцу. Усе чистесеньке, свіже. Біля дверей вішалка з двома кілочками. Я мусив ущипнути себе, щоб переконатися, що це не марево, а дійсність» [14, с. 38-39]. У доданку до цього — ще й п'ятиразове харчування: бульйон, гречана каша, хліб, булка з маслом, м'ясо, чай з цукром. Причин такої уваги з боку репресантів було декілька: в'язнів схилили до «каяття», повного і безговорочного визнання надуманих звинувачень, показуючи їм, що можуть втратити за відмови від співпраці з слідством, а головне, після довгого сидіння в камерах у Києві, допитів з моральними тортурами, частого голодування, вони мали нужденний вигляд — таких не можна було виставляти на прилюдний суд.

У Харкові допити продовжились. І хоч велись уже виключно українською мовою, все ж методи майже не змінилися. За свідченням К. Туркала, «фізичних спеціальних впливів тоді ще не застосовували. Але довгі допити та ще й вночі, нерідко по 10 — 12 годин робили свою справу... Лайка, глузування, кпини, висміювання, погрози були повсякчасними аксесуарами під час допитів. На слабших фізично людей такі довгі допити та ще й уночі та під такою моральною депресією впливали дуже від'ємно і бувало що вони щось писали, а потім і самі не пам'ятали, що вони понаписували» [14, с. 40].

Слідчий розумів, що показів К. Туркала недостатньо, щоб засудити його і вимагав якихось нових фактів, зізнань. 7 грудня 1929 року Костянтин Тимофійович написав слідчому ще одну заяву. «Зізнання є половина провини, а не зізнання тягне за собою найсуворішу кару, як упертому й завзятому ворогові, — в унісон із слідчим твердив він, — отже, як кажуть, моя доля в моїх руках, а через те, маючи родину, двох синів маленьких (Зіновію було 8, а Ярославу лише 5 років. — В.П.), що за них я найперше повинен думати й дбати, я вважаю, що не зізнавшись тут, я був би найганебнішим злочинцем насамперед перед ними. Отже, я не пам'ятаю, а раз не пам'ятаю, то я не в силі щось видумувати...» [1, арк. 153]. Це звернення засвідчує страшенний біль і відчай надломленої кількомісячними знущаннями людини: «Людина довірлива, вразлива, чутлива й від природи песимістично настроєна, я одверто кажу, через ці свої властивості я стільки пережив і перемучився за ці майже чотири місяці ув'язнення, що, здається, волів би був бути й справді активним і цілком свідомим організатором СБУ, щоб більше не переживати цих мук через незнання. Я тоді мав би в чому зізнаватися, зізнався і був би спокійний, як це я бачив,

чув і передчуваю на прикладах тих, що мали в чому зізнаватися. Я тільки скажу, що внаслідок цих переживань почуваю себе настільки вже знищеним для життя, що переді мною божевільною примарою стоїть доля моїх дітей» [1, арк.154].

Нічого нового не добився слідчий під час останнього допиту 14 грудня. І все ж це не завадило Южному 18 січня 1930 р. пред'явити ув'язненому офіційне звинувачення, як «колишньому юнкеру», «колишньому члену Центральної ради, що працював у секції контролю Головного військового отамана Петлюри..., був у минулому зв'язаний з повстанським рухом, 1921 року був заарештований київським ЧК за належність до запільної контрреволюційної організації — Козача Рада». Слідчий найшов, що «в 1927 р. Кость Туркало був завербований Григором Холодним в члени запільної контрреволюційної організації СВУ», що «К. Туркало входив в осередок СВУ при ІУНМ, котрий мав конспіративну назву «ІНАРАК», а по організації «К. Туркало мав кличку «Буркун», проводив контрреволюційну роботу до арешту за завданням кіровного центру СВУ» й звинуватив К.Туркала в контрреволюційній діяльності, антирадянській агітації, власне, у злочинах, передбачених статтями 54-2 та 54-11 тогочасного кримінального кодексу [1, арк.170].

Протягом 9 березня — 19 квітня 1930 року в Харківському оперному театрі відбувався відкритий судовий процес над 45 в'язнями. Відповідну морально-психологічну обстановку формували засоби масової інформації. Журнал «Більшовик України» писав: «У процесі СВУ український пролетарський суд судить в історичній ретроспективі весь український націоналізм, націоналістичні партії..., їхні негідні ідеї буржуазної самостійності, незалежності України» [14, с. 95]. Деякі київські газети вмістили фото К. Туркала, назвавши його «полковником Залізного батальйону» [6, с.154].

К. Туркало і на допитах, і в ході судового слідства зумів витримати лінію: він визнавав власні «ідейні хитання», українську націоналістичну ідеологію інститутської інтелігенції, що не прийняла бід і жорстокостей, які принесла революція і громадянська війна, не підтримувала дії влади, але категорично заперечував політичну, а тим більше збройну боротьбу і, навіть, підготовку до неї. Більше того, на суді він відмовився від попередніх показів щодо ІНАРАКу, як осередку СВУ, сказавши, що дав свідчення помилково, під впливом показів Г.Г. Холодного, а фактично до арешту навіть не чув такої назви [3, арк.143-147]. До речі, 1931 року, у ході попереднього слідства вже по наступній справі, К.Т. Туркало продовжував твердити, що за участь в СВУ був засуджений необгрунтовано.

Йому дали 3 роки сурової ізоляції, але умовно, як і групі інших учасників процесу, і скоро випустили на волю. Тоді влада ще оглядалася на світову громадськість і в такий спосіб демонструвала об'єктивність і справедливість радянської судової системи.

Насправді ж у харківському оперному театрі протягом 42 днів судили 45

кращих синів українського народу, і не за факти контрреволюційної діяльності, а за ідейні переконання, соціальне походження: 31 підсудний належав раніше до українських політичних партій, шестеро були членами Центральної ради, двоє — міністрами уряду УНР, В.М. Чехівський — прем'єр міністром, 15 — вихідцями з духовенства. Харківський процес не тільки понівечив долю, а й життя підсудних та їх родин: 12 осіб були розстріляні, 5 померли у в'язницях, 2 — після звільнення. Наступна хвиля арештів накрила ще 700 осіб, а згодом — понад 30 тис. [9, с. 140].

У 60-х роках ХХ ст. у США посилися інтерес до справи «Спілки визволення України». Наталя Павлушкова — племінниця Сергія Єфремова, якому слідство інкримінувало керівництво неіснуючою СВУ, а згодом і Юрій Семенко — автор книги «Наталя Павлушкова» (Мюнхен; Львів, 1999) звинуватили К. Туркала в таємній співпраці з НКВС у ході слідства в справі СВУ. 1976 року в Нью-Йорку з'явився й сорокавосімисторінковий пасквіль «Туркало — московські запродавці й ГПУ-КГБ». Не приховував факту травлі з боку деяких емігрантських діячів і сам К. Туркало, відмітаючи наклепи [12, с.15]. У вступі до «Спогадів» засвідчив, що керівники еміграційної СВУ називали його «сексотом» швидше із-за незнання суті тогочасної сталінської системи — адже вони того «чистилища» не проходили, і вкотре стверджував, що «формально організації СВУ не було, а її провокаційно сконструювало з допомогою двох підсудних у цій справі московське ГПУ, щоб створити законну підставу для знищення верхівки української наукової інтелігенції того часу». І, як важливий аргумент, стверджував: «Коли б то була чиста правда, для чого всіх тих суддів того процесу, усіх прокурорів та молодших оборонців упродовж кількох років після процесу ГПУ знищено... Та й саме ГПУ — його склад — до 1940 року «оновлено». Для чого тримати живих свідків» [13, с. 159].

Ми вже процитували основні свідчення К.Т. Туркала на передсудовому слідстві й твердження в книзі «Тортири», що арештовані «у своїх передсудових свідченнях понаписували багато неправди», нерідко не підозріваючи, що, скажімо, із звичайної інформації про структуру Інституту української наукової мови, склад редакційних груп, зв'язки з науковим активом у центрі та округах, слідчі конструювали розгалужене підпілля з Центром та низовими філіями. Подібні або й більш критичні свідчення давали усі 45 учасників харківського процесу. Чи мають право ті, хто не пережив трагедії, яка звалилася на голови невинних людей (фізичне й моральне насилля, цілодобові допити, образи, знущання, голод і холод), звинувачувати в нестійкості людей, загнаних у безвихідь, людей, що шукали бодай шпаринку, аби уникнути таборів, смерті.

Аналіз протоколів слідства, як і спогадів К.Т. Туркала, спростовує інсинуації, тих, хто традиційно шукає винних, забуваючи, що ще до трагічних 1929-1930 рр. українська еліта була приречена на винищення тоталітарним режимом.

Відпущений на волю Костянтин Тимофійович довгий час не міг забути тюремного кошмару, щоразу з болем у душі переживав усі дні «сидіння у в'язниці, згадував допити, а також тих талановитих українських учених, письменників, педагогів, священнослужителів, які загинули тільки за те, що палко любили свою Україну, українську мову, культуру, історію, свій народ. Він розумів, що після двох арештів і харківського процесу буде знаходитись під пильним наглядом депеушників, що спокійно жити і працювати вони йому не дадуть. І справді вже 14 жовтня того ж 1930 року був заарештований втретє. Його знову звинувачували в контрреволюційній агітації, а слідчий прагнув завербувати К. Туркала в «секретні співробітники». Однак йому не вдалося ні обґрунтувати звинувачення, передбачені ст. 54-10, ні добитися співпраці. 5 грудня, після п'ятдесятдводенного утримання в Лук'янівській в'язниці, Кость Тимофійович був відпущений під підписку про невиїзд [14, с. 49].

Повернувшись до науково-дослідного інституту де працював до арешту, довідався, що і директора академіка Опокова теж заарештовано. Пізніше, 1933 року, він загинув на засланні. Не побувши на волі й місяця, 3 січня 1931 року К. Т. Туркало був заарештований четвертий раз. У камері дізнався, що ОДПУ вже повним ходом застосовує жорстокі тортури — побої, підвальні камери з пацюками та водою по коліна, «стілець». До К. Туркала слідчий Андреев застосував і «дантистичний допит» — йому вибили 2 зуби, і «стілець», тобто денне й нічне сидіння на стільці під наглядом вартового без сну й розмов. За будь-яке порушення правил — побої. Таких багатоденних стільців К. Туркало витримував аж чотири, один із них тривав тринадцять діб. Допити ж починались трафаретним зверненням: «Ну, тепер рассказывайте...». В'язневі не виставлялося звинувачення, він сам мав придумати, за що його заарештовано й признатися в своїй «провині». Була навіть імітація розстрілу. Кость Тимофійович згадував, коли його поставили під дерево, він відчув, «як волосся на голові почало випростовуватись, а смушева шапка почала лізти догори... А в голові мирхотливий, швидкозмінний калейдоскоп... Діти, дружина, моє дитинство, страхіття ГПУ нестримним хаотичним потоком перебігали в голові» [14, с. 71]. Щоб врятувати життя, він пішов на крайній крок — погодився на співпрацю з ОДПУ. У книзі «Тортури» своє рішення обґрунтував так: «Подумавши трохи, я вирішив написати, що згоджуюся «співпрацювати», а там знову відмовитися... Довго міркував я і поставив собі твердо: ні! Написати — напишу, але згоди не дам, коли викличуть. І написав...» [14, с. 61].

Згодом виявилось, що його заарештували в справі підпільної військової організації, але вибити підтвердження не змогли. 15 травня 1931 року, після чотирьох з половиною місяців тортур, старший уповноважений ДПУ С. Брук, той, що арештовував у справі СБУ, оголосив йому вирок Трійки від 20 квітня 1931 року: «Подследственного инженера Туркала Константина освободить и дело его сдать в архив...» [14, с. 105].

Варто підкреслити, що Кость Тимофійович на співпрацю з ОДПУ, НКВС не пішов. З часу звільнення аж до початку війни практично знаходився на

напівлегальному становищі — міняв місця проживання, вчасно кидав роботу, щоб не попасти в лапи НКВС, який після 1934 року перетворився в головний каральний орган більшовицької влади.

Йому радили виїхати з Києва, а то й з України. Натомість переїхав до столиці — Харкова, зумів влаштуватись на роботу до науково-дослідного відділу тресту «Кокс», поселитись у с. Високому за 18 км від міста. На Харківщині став свідком голодомору 1932-1933 років. Влітку 1933 року в складі бригади, направленої на збирання врожаю в одне із сіл Карлівського району, спостерігав: «Абсолютна тиша. Що там людської пісні, гавкання псів чи м'явкання котів, навіть цвірінкання горобців, каркання ворон чи квакання жаб не можна було почути. Усе пішло на поживу людям, що, як могли, рятувалися від смерті, а найголовніше — від передсмертних мук. Багато хатів уже стояло пустою. А сусіднє село Костянтинівка, казали, вже вимерло до ноги» [14, с. 118].

Незабаром отримав направлення в коксівню селища Хонжонкове на Донбасі, за 7 км від Макіївки, тимчасово виконував обов'язки технічного директора. Звідти наприкінці 1934 року був переведений на посаду інженера коксового цеху Єнакіївської коксівні. І на цьому митарстві по Донбасу не закінчилися.

У розпал масових арештів побачив якось на дошці об'яв наказ. Щоб убезпечити себе від репресій (своєрідна самостраховка), директор Коник звільнив з роботи 6 осіб, як таких, що не справились з роботою, у тому числі й К.Т. Туркало. Але в тресті віднесли до цього рішення з розумінням і, цінуючи професійні здібності Костя Тимофійовича, перевели його в Макіївську найновішу коксівню змінним інженером коксового цеху [14, с. 131]. Однак, куди б не переїхав, він знову опинявся в полі зору енкаведистів, які намагалися залучити його до таємної співпраці. Досить скоро і там запросили до відділу НКВС. Оскільки на співпрацю не погодився, органи взялися роздмухувати справу. У макіївській районній газеті з'явилася замітка: «... Як може добре працювати виробня, коли на ній працюють такі інженери, як Туркало, контрреволюційність якого виявлено ще 1930 року на суді Спілки визволення України». То був останній дзвінок — за ним йшов арешт. Одразу ж написав заяву, пояснив, що за станом здоров'я «повинен вивезти з донбаських газів дружину і дітей» [14, с. 134]. Директор зрадив, що одна з його проблем так швидко може вирішитись, тому негайно підписав заяву. За півгодини К. Туркало виїхав з Макіївки і на Донбас більше не повертався.

Вирішив прилаштувати сім'ю десь у тихому місці біля Києва, а самому «блукати по світу». З трудом винайняв кімнату в Микільській Слобідці. Дружина влаштувалася робітницею на швейну фабрику, а він поїхав шукати пристановища в Росії, аби відірватися від своїх переслідувачів. Знайшов місце начальника апаратного відділу в селі Петрово-Городище за 150 км на північ від Москви. Рік прожив більш-менш спокійно, поки 1939 року на гуральню не прибув доповідач з питань міжнародного становища — він же начальник обласного управління НКВС. Попри інші питання той наприкінці доповіді

заявив, що на підприємстві теж є контрреволюціонери, якими збирався зайнятися [14, с. 149].

Кость Тимофійович негайно написав заяву до київського Спиртотресту і, на щастя, отримав запрошення на горілчаний завод у м. Сквирі. Згодом перейшов на посаду інженера в Торфсоюзи в Києві. І тут знову попав у поле зору НКВС. К. Туркала було попереджено, що він ще з 1934 року не мав права жити у великих містах, крім райцентрів і сіл, якщо вони були за 100 км від прикордонної смуги. 3 січня 1940 року опинився практично на нелегальному становищі. У Кам'янці-Подільському в січні 1940 року помер батько, а поїхати не міг. Удень працював у Торфосоюзі, а ночував будь-де: інколи в Слобідці Микільській, а після візиту міліції, яка цікавилась ним — у товариша, а то й в садку чи парку, або в куцах на схилах Дніпра... 1941 року працював у Смілянській артілі, будував коксову піч. Водночас звертався із заявами до різних інстанцій, добиваючись права на прописку в Києві. Після заяви на ім'я Й. Сталіна отримав нарешті дозвіл на прописку, але тільки на місяць. Згодом — на три. У таких митарствах застала його війна.

Т.К. Туркало згадує, як пильні київські двірники й кербуди розкручували істерію «шпигуноманії», ловлячи й передаючи до міліції будь-яку підозрілу їм людину, як, евакуйовуючись, свої ж нищили обладнання, палили архіви : «У цілому місті в повітрі літав паперовий попіл, а коло будинків державних установ палали ватри з їх архівних документів. НКВС арештувало всіх, хто стояв у них на обліку, «в останній агонії... хапало чимало людей» [14, с. 179].

У цьому становищі прихід німців був для К.Т. Туркала своєрідним порятунком. На початку німецької окупації очолив технічний відділ Миської управи, де головував знайомий йому професор О. Оглоблин, а восени 1942 року — управу Куренівського району м. Києва, після реорганізації районів Києва став уповноваженим на Куренівці від Подольського району [14, с. 201].

19 вересня 1943 року з сім'єю покинув Україну й опинився в Польщі. Згодом перебрався до Німеччини, 1949 року емігрував до США. Непростим виявилося для К. Туркала життя в еміграції. І все ж дав дітям пристойну освіту: Зиновій Костянтинович (1921 — 2004) став інженером, публіцистом, залишив спогади «Київ за німців», «У Франції», Ярослав Костянтинович (1924 — 2009) — хірургом, доктором медицини, полковником американської армії, автором низки видань з медицини, історії [10, с. 246 — 247]. Кость Тимофійович доживав віку без дружини — Марія Петрівна покинула земне життя ще 1970-го. 11 серпня 1989 року прийшла довгоочікувана звістка — пленум Верховного суду УРСР реабілітував К.Т. Туркала, визнавши відсутність складу злочину в діях засуджених 1930 року в справі СБУ. Але він цієї звістки не дочекався — помер за 10 років до неї 17 жовтня 1979 року в Нью-Йорку.

Таким нелегким і трагічним — через чотири арешти, суд у Харкові, поневір'яння, напівлегальне життя — був шлях подолянина Костя Туркала в еміграцію, яка й врятувала його, як і тисячі інших українців, від остаточної розправи сталінської репресивної машини.

Джерела і література:

1. Архів Служби безпеки України, спр. 67098 Кримінальна слідча справа Туркала К.Т., т. 112. — 173 арк.
2. Там само, т. 113. — 102 арк.
3. Там само, т. 183, арк. 143-147.
4. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України, ф. 166, оп. 12, спр. 78181 Туркало Кость Тимофійович [ОС]. — 4 арк.
5. Мацько В.П. Білий цвіт на калині: довід. вид. / Віталій Мацько. — Хмельницький: Просвіта, 2001. — 174 с.
6. Мацько В.П. Реабілітований посмертно / Віталій Мацько // Променистий і щирий мій краю. Городок на Смотричі — 2: іст.-літ. зб. / упоряд. П. Кривий, гол. ред. В. Куфльовський. — Городок: Бедрихів край, 2010. — С. 153-157.
7. Практичний російсько-український словник ділової мови: конторської та рахівничої / ред. К. Туркало. — К., 1926.
8. Пристайко В.І. Справа «Спілки визволення України»: невідомі док. і факти: наук. — док. вид. / Володимир Пристайко, Юрій Шаповал. — К.: Інтел, 1995. — 448 с.
9. Прокопчук В.С. Інституціоналізація краєзнавчого руху Правобережної України 20-х років ХХ — початку ХХІ ст.: монографія / наук. ред. П.Т. Тронько. — Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2009. — 600 с.
10. Променистий і щирий мій краю. Городок на Смотричі — 2: іст.-літ. зб. / упоряд. П. Кривий, гол. ред. В. Куфльовський. — Городок: Бедрихів край, 2010.
11. Словник технічної термінології / уклад.: К. Туркало, В. Фаворський. — К.: ДВУ, 1928. — Т. 1.
12. Туркало К. Спілка визволення України // Нові дні. — Торонто, 1969. — Жовт. (Ч. 237); Листоп. (Ч. 238). — С. 10-13; Груд. (Ч. 239). — С. 7-15.
13. Туркало К.Т. Спогади / Кость Туркало // Променистий і щирий мій краю. Городок на Смотричі — 2... — С. 158-236.
14. Туркало К.Т. Тортури (Автобіографія за більшевицьких часів) / інж. К.Т. Туркало. — К.; Нью-Йорк: Наша Батьківщина, 1963. — 202 с.
15. Туркало К. Ювілейні дати // Нотатник. — 1972. — Ч. 9; Свобода. — 1979. — 20 жовт.

Ігор МАРЦІНКОВСЬКИЙ,
голова правління Миколаївського обласного об'єднання
Всеукраїнського товариства «Просвіта» ім. Тараса Шевченка,

РЕПРЕСОВАНИЙ АКАДЕМІК МИХАЙЛО СЛАБЧЕНКО

*(до 130-річчя від дня народження
та 60-річчя з дня смерті)*

Майбутній український історик, правник, археограф, діяч національно-визвольного і культурно-освітнього руху, академік ВУАН (з 1929), просвітянин Михайло Єлисейович Слабченко народився 9(21) липня 1882 року на Нерубайських Хуторах (нині с. Нерубайське Біляївського р-ну Одеської обл. Походив з великої бідної родини каменяра. Рано почав працювати у місцевих каменоломнях, допомагаючи батькам. Незважаючи на бідність, батьки дали синові добру освіту в початковій школі. Згодом він вступив до Одеської духовної школи, а тоді до семінарії. У початковій школі побачив, як принижують українських дітей учителі. Образа запам'яталася на все життя. Тож у подальшому Михайло Єлисейович ніколи не прощав тих, хто у будь-який спосіб принижував значення українського слова, культури, традицій. Семінаристом, щоби прохарчуватися, працює у палітурному цеху, репетитором. З Одеської семінарії його виключили за членство у новоствореній нелегальній групі марксистів.

Вигнаний батьком з дому, блукав у пошуках житла, харчів та роботи. Безперспективність життя і голод спонукали до спроби самогубства, але потяг до знань переборов безнадію. Удень юнак важко фізично працює, а вночі готується до іспитів і складає екстерном екзамени за курс гімназії. З 1903 року навчається на історичному відділенні Новоросійського (Одеського) університету, але невдовзі був виключений за участь у студентських страйках і поновлений 1905-го. Вчився добре, і після завершення навчання Слабченка залишили (1910) на кафедрі для підготовки до професорського звання. В 1911-му він — у науковому відрядженні у європейських університетах. В серпні 1912 року відкликаний у Росію і мобілізований до армії. Упродовж Першої світової війни 1914 — 1918 рр. перебував на фронті (у званні штабс-капітана), після поранення демобілізований. З літа 1917 року він слухач Військово-юридичної академії у Петрограді.

У 1918 році М. Є. Слабченко деякий час викладав у державних українських університетах Києва та Кам'янця-Подільського, з 1919-го — доцент Одеського університету. Після демобілізації повернувся в Одесу, де розгорнув

активну наукову і культурно-просвітницьку діяльність. Працював у кількох одеських газетах, викладав у гімназіях, на учительських курсах. 1919 року арештовувався денікінцями. З 1920-го М. Є. Слабченко — приват-доцент, а потім — професор кафедри історії України Новоросійського університету та створеного на його основі Інституту народної освіти (разом з А. Музичкою першими почали читати лекції українською мовою), активний член Одеської комісії краєзнавства, голова соціально-історичної секції Одеського наукового товариства при Всеукраїнській Академії наук (ВУАН), асоціації сходознавства, співробітник Комісії для дослідження історії західноруського й українського права ВУАН та ряду інших академічних комісій; член Історичного товариства Нестора-літописця і член-кореспондент Українського інституту марксизму-ленінізму.

Михайло Єлисейович підтримував наукові контакти з М. Грушевським (з ініціативи останнього розірвані, а з 20-х обидва ворогували), М. Василенком, Ч. Полонською-Василенко, Д. Багалієм, О. Оглоблиним та ін.

На початку 1920-х М.Є. Слабченко опублікував «Декларацію української інтелігенції», в якій писав: «...українцям немає політичної свободи, а всі свободи тільки на папері... українці живуть, як в загоні». 1923-го, під час студентської «чистки», подав у відставку, протестуючи проти виключення п'ятох студентів як українських націоналістів (з політичних причин і за непролетарське походження).

Наукова діяльність М.Є. Слабченка охоплювала майже всі періоди історії України; він автор 13 великих наукових праць, 6 підручників для вищих навчальних закладів і понад 200 наукових статей (зокрема у «Записках Наукового товариства імені Шевченка», видань ВУАН, а також у російських, німецьких та інших виданнях). Найкращими у його доробку є праці з історії українського права і внутрішнього устрою Запорозжя та Гетьманщини XVII — XVIII ст., які стали одними з перших спроб проаналізувати історичні події з позицій державницького напрямку української історіографії, а не в руслі попередніх ідеалістично-романтичних схем (незаперечно довів імперіалістичний, колонізаторський характер політики Москви щодо Запорозжя), а також роботи, пов'язані з соціально-правовою та економічною історією України як давньої, так і новітньої доби. Науковець створив власну схему історії України шляхом поєднання суто історичних, історико-юридичних та політологічних підходів на базі соціологічних та марксистських методів. У цьому плані М.Є. Слабченка розглядають як одного з фундаторів української політології та державницького напрямку в національній історіографії. За деякими відомостями, він малював, писав музику, вірші, новели, оповідання, невеликі повісті, портрети та короткі біографії своїх друзів, які любив їм зачитувати. Друкувався в періодиці: його перу належить декілька мовознавчих розвідок та нарисів, оглядів мистецького життя, театральних рецензій тощо.

В Одеському науковому (при ВУАН) товаристві під керівництвом М.Є. Слабченка була підготовлена когорта молодих дослідників з української

історії та культури, серед них такі відомі постаті, як І. Бровер, О. Варнеке, С. Ковбасюк, О. Погребинський, Н. Рубінштейн, Т. Слабченко (син).

Наприкінці 1929 року науковця заарештували у справі сфабрикованого ДПУ-НКВС процесу Спілки визволення України, 1930-го засуджено до 6 р. ув'язнення та пораження в правах на два роки, деякий час утримувався в Ярославському політизоляторі, потім його заслали на Соловки (в Саватіївський ізолятор). По закінченні терміну ув'язнення вчений деякий час працював бухгалтером у Кіровську на Карельському півострові, звідки приїздив до сина Тараса, онуки та невістки у Первомайськ. Згодом і переїхав туди, але вже на початку жовтня 1937 року сина заарештовано і 28 жовтня розстріляно, невістку засуджено. Самого М.Є. Слабченка ще на 10 років позбавили волі: був на Колимі, в Уфі, Йошкар-Олі, а 1944 року оселився під Астраханню. Переживши всі лихоліття, 1947 року він повертається в Україну, дізнається про смерть другої дружини та сина Бориса під час нацистської окупації Одеси, безуспішно шукає роботи в інститутах Києва, Одеси. Оселившись у Первомайську в першій дружини (одружився перед вступом в університет, розлучилися 1926 року), деякий час працював учителем у міській школі, викладав іноземну мову, в 1948 — 1949 роках був інспектором міського відділу народної освіти. На загальноміській учительській конференції в серпні 1949-го секретар Первомайського міському КП(б)У І. Ємець у своєму виступі назвав колишнього академіка «фашистом і політичним трупом». За цим послідувало звільнення з роботи. Останні роки вчений провів у злиднях.

Помер академік М. Є. Слабченко 27 листопада 1952 року в Первомайську, за переказами, на вулиці поблизу пішохідного переходу через залізничні колії станції. Поховали академіка на старому цвинтарі по вул. Одеській, але місце могили нині невідоме.

У серпні 1989 року Верховний Суд УРСР реабілітував М.Є. Слабченка у справі СВУ, а в березні 1990-го загальні збори Академії наук УРСР поновили його у складі академії.

Цю інформацію зачитав на Круглому столі Юрій Зайцев, голова Миколаївської обласної організації Всеукраїнського товариства політичних в'язнів і репресованих).

Сергій АЛБУЛ

СЛОВО ПРО БАТЬКА АБО ЛЮДИНУ, ЯКА ПЕРЕЖИЛА ДВІ ІСТОРИЧНІ ЕПОХИ

Вже понад тридцять років промайнуло, як пішов із життя мій батько. Народився він позаминулого сторіччя, у південній околиці царської Росії — Бессарабії. На довгому життєвому шляху доля не була до нього прихильною. Здається, усі біди і випробування не обійшли його.

То хто ж він, Микола Сидорович АЛБУЛ, якого роду-племіні? У 80-х роках позаминулого сторіччя молодий німець Ісидор Конрад Альбер, рятуючись від багаторічної військової служби, разом з іншими втікає до Бессарабії, зупиняючись там на помешкання (проживання). Це був мій дід по батькові. Одружившись на молдаванці Ользі, прийняв православ'я і... став Сидором Албулом. Відтак вже й батько Микола Сидорович Албул.

Батько багато розповідав про їхнє життя у тамтешніх краях, було воно нелегким. Спекотний клімат, а часом і холодні зими, коли гинули не лише посіви, а й худоба у стайнях. Вживати, створювати хоча б відносний достаток доводилося завдяки нелегкій праці, з мозолями на руках.

...Він був старшим у багатодітній родині. Коли виповнилося п'ятнадцять, пішли з життя батьки, діти осиротіли. Добрі люди не дали їм загинути, але на його плечі лягли турботи про молодших братів та сестер.

1914 року під час першої світової війни мобілізують на фронт. На Житомирщині став учасником військової операції російського командування проти австрійців, яка в історії відома під назвою Брусилівського прориву. Тоді австрійців відкинули до Галичини, де знову зав'язалися важкі бої. Потрапляє в полон. У таборах опинилися сотні російських солдат та офіцерів, де велося їм зовсім не солодко. Батькові пофортунило більше — потрапляє на цукровий завод поблизу міста Лінца. Було задовільне харчування, а головне, ніхто не знущався над полоненими.

Життя, казав мудрець, завжди сповнене несподіванок. Одного разу на завод заявила поважна дама — місцева баронеса, попрохала Керуючого за-

водом дати їй 3-4 полонених для роботи у маєтку. Пішов туди і батько. Стало краще, веселіше. Господарка була освіченою людиною, мала велику бібліотеку, постійно читала.

До нас, пригадував, ставилась по-людськи, вимагала сумлінної роботи, порядку в садибі, надто догляду за кіньми, яких дуже любила. Часом до неї приїздили гості — родичі із Франції та Німеччини.

За два роки, у 1916-му, повертається з полону. Одружившись на моїй майбутній матері Гафії Запороженко, став заводити власне господарство. І якщо вдалося стати «на ноги», то тільки тому, що в Бессарабії встановилася нова влада — територія між Прутом і Дністром на довгих 22 роки відійшла до Румунії. Румунські власті, прагнучи піднести економіку відсталोї Бессарабії, розпочали земельну реформу, надавали банківські кредити на вигідних умовах, всіляко сприяли створенню одноосібних селянських господарств.

Такою нагодою не міг не скористатися батько. Купив землю, обзавівся кіньми, реманентом, худобою. Придбав дім, словом, став добрим господарем.

Звісно, за цими надбаннями стояла велика праця. Трудилися, як мовиться, у «поті чола», від зорі до зорі. І результати не забарилися, ми їх побачили навч. Гарний будинок, велика садиба, фруктовий сад... повний достаток у родині. Ні в чому ніякої скрути не знали. Так жили майже усі односельці, хто добре трудився, дбаючи про майбутнє дітей.

Батько був доброю, віруючою людиною. Ніхто не мав морального права закинути йому поганого слова. Відвідини церкви, дотримання релігійних свят і постів — були його святим обов'язком.

Постійно читав Біблію, передплачував румунські газети і журнали, отож знав багато чого такого, чого не знали інші. Пам'ятаю, по неділях до нас приходили односельці, просили розповісти, що там на «світі білім коїться». За склянкою червоного молдавського вина точилася жвава розмова про життя. Лунали слова: «Сталін дав приказ. Їх значення я збагнув багато пізніше».

А на календарі вже було літо 1944-го. Десь на території України тривала війна, і новини щоразу ставали тривожнішими. По всьому було видно, що наближається фронт — румуни з німцями зазнають поразки, відступають. Майже кожного дня у небі гули радянські літаки, над селом зав'язувалися повітряні бої.

За якийсь час потяглися румунські військові частини, зупиняючись на день-два на відпочинок. Офіцери вже нічого не приховували. Говорили, що у війну вступила Америка і Великобританія і що Німеччина буде розбита.

А вже в серпні того ж 1944-го якимось тихо і непомітно у село вступили радянські війська. За годину чи дві сільські вулиці і вигони були забиті військового технікою. Ми побачили вперше радянських солдат та офіцерів. Були вони стомлені, у пилюці, ніби задимлені. Офіцери у легких брезентових чобітках, в гімнастерках із сірого німецького матеріалу.

Довго не затримались. Уся ця маса техніки вирушила в напрямку Румунії. А вже під час вступу другої хвилі була проведена мобілізація на фронт

молодих чоловіків та хлопців. Тоді ж мобілізували двох двоюрідних братів і батька та не одного, а з підводою і кіньми. Як не благала мати майора залишити коней, бо ж урожай у полі. Як не плакала, не допомогло! Відповідь одна: «Война, мамаша, война. Москва слезам не верит». Так і поїхав у складі військового обозу на фронт. Куди саме, коли повернеться, ніхто нічого не сказав. То ж бо військова таємниця...

Десь в глибині Румунії військовий начальник сказав: «Для фронта, отец, ти уже староват, отпускаю тебя домой, а подвода и лошади нам нужнее».

Що й казати, радій був такому повороту справи, можливості повернутися до рідної домівки. Та як було дістатися додому за кількасот кілометрів в умовах масованого руху радянських військ? Адже будь-де і будь-коли могли затримати і розстріляти. Всюди на шляхах гасали на американських «віллісах» військові розвідники, усіх підозрілих затримували.

— Мене і моїх попутників, — згадував, — рятувало досконале знання румунської мови. — Дізнавшись, хто ми такі, румунські селяни співчували нам, приймали на ночівлю, давали харч на дорогу. Та ще й показували, як краще діставатися до Молдавії.

За півмісяця батько вже був дома. Стомлений, схудлий, мовчазний... Та й дома нічого втішного не побачив. Урожай все ще був у полі, збирати його було нічим. У селі майже не залишилося коней та возів, їх реквізували. За цих обставин люди вирішили діяти спільно, об'єднуючись у своєрідні кооперативи з 4-5 дворів. У невеличкі вози впрягали корів, коней, у кого вони ще залишилися. Батькові пощастило купити дві конячини у сусідньому районі. У такий спосіб вирощене доставляли на свої садиби. Так ціною неймовірних зусиль, виснажливої праці врожай 1944-го було врятовано.

А чи скористалися люди ним? Уже за кілька днів після організації сільської ради по обійстях розійшлися уповноважені, що прибули в обозі військових частин. Вони підганяли до дворів вантажівки, вимагали вантажити збіжжя і відвозити на заготівельні пункти, поспіхом створені. Хліб у наших селян буквально вимітали. І яка ганьба! Пограбованим ще доводили плани хлібоздачі, хоча здавати уже нічого було.

На горе, Молдавію, як й інші райони країни, 1945 року спіткала жорстока посуха, за літо не випало жодного дощу. Загинуло все, навіть листя з дерев почали опадати. І за умов, коли хліб у селян відібрали, а нового урожаю не було, виникла реальна загроза голоду. Почався він вже в листопаді 1946-го. У кого які «запаси» були, вони швидко танули, усяку живність люди вирізали, позаяк годувати було нічим. По дворах знову пройшлися уповноважені, новоспечені комсомольці. Їх наставляв ватажок з району. Завдання ставилося одне: вишукувати хліб. Зривали підлоги у хатах, рушили грубки, перевертали скирти соломи — шукали зерно...

Під час обшуку на нашому горищі знайшли два мішки початків кукурудзи — усе, що у нас залишалося. Запамяталося розлючене обличчя уповноваженого. Погрожуючи пістолетом, наказав батькові відвезти їх у сільську раду.

До ночі додому не повернувся. Зрозуміли: його заарештували.

Невдовзі відбувся суд. Звинуватили у невиконанні хлібопоставки, злісному приховуванні хліба. Вирок винесли суворий: 8 років ув'язнення з конфіскацією майна і п'ять років позбавлення людських прав. Отак розправлялися новоявлені окупанти з чесними людьми!

...Хтось з великих сказав: «Є щасливі народи і країни, де людина, її життя, її надбання — вища цінність суспільства». Так було і так є в усьому цивілізованому світі. Не так було у колишньому СРСР, де більшовики вогнем і мечем, шляхом знищення мільйонів людей на довгих 75 років утвердили свою владу.

...Місяців за три надійшла перша звістка — перебував у мордовських таборах. Повідомляв, що постійно молиться, просить Бога укріпити його дух, волю, аби пережити нове випробування. Відчувалося, що йому зле.

Тим часом пограбованою і зголоднілою Молдавією котилася хвиля мітингів, активів, пленумів. На них «маси» вимагали покінчити з куркульством, яке чинить опір колгоспному будівництву. І ось на початку липня 1949 року моторизовані частини НКВС накрили чи не половину республіки, розпочавши депортацію населення до Сибіру.

У двері нашого будинку постукали о третій годині ночі, з 5-го на 6-е липня. Офіцер вимовив: «За рішенням уряду ви виселяєтесь у віддалені райони Радянського Союзу. На збори — дві години. Візьміть з собою найнеобхідніше». Не одразу зрозуміли ми, що це означає, заціпеніли. Слова офіцера ніби обпекли свідомість. Як не підганяли нас солдати, настав ранок. Підігнали вантажівки, солдати кинули у кузов наші пожитки і повезли до сільської ради. Туди ж підвозили родини односельців, зачитували рішення «трійок» про виселення. І одразу ж везли на станцію Болград Одеської області. Привезли туди і нас — мене з матір'ю, старшого брата. Наказали розміститися у вагоні — теплушці. Звозили людей ще дві доби, після чого довжелезний ешелон зрушив з місця — жителів сонячної Молдавії повезли до... Сибіру. Невільницька подорож тривала 22 доби, аж поки одного надвечір'я поїзд загальмував на станції Алтайського міста війська.

Прибуття молдавських виселенців очікували директори заводів, радгоспів та ліспромгоспів. Нас і ще кілька родин доставили за 70 кілометрів від війська — у Бійський бурякорадгосп. «Порадували», сказавши: «Отут будете жити і працювати, вас привезли на довічне спецпоселення. Вами опікуватимуться дирекція радгоспу і спецкомендатура. Без них ніякі питання вирішуватися не будуть». Що це мало означати на практиці, зрозуміли: повне безправ'я, закріпачення. Так розпочалося наше життя на Алтаї, за шість тисяч кілометрів від рідних домівок.

Ну, а як батько наш? Чи знав, що його родину вивезли до Сибіру радянські визволителі? Звичайно, не знав, бо хто ж інформуватиме якогось в'язня про таке. Лише коли у таборі опинився наш односелець, від нього і дізнався про долю родини.

Отже, нове потрясіння, нове жорстоке випробування для змученої, літньої

людини. Горе, що звалилося на нього, мужньо пережив, вистояв у тому табірному мороку, не зламався. У таборах, пригадував, своя логіка буття. Слабкі духом не витримують, кінчають самогубством. Інші гинуть від важкої праці, хвороб. Словом, по-різному позбавляється режим від невгодних громадян.

...Про мордовські табори я прочитав книги двох політ'язнів — Петра Рубана «На протилежному боці від добра» і нашого подолянина Кузьми Матвіюка «І ми цей шлях пройшли». Реально, дуже виразно показане табірне життя одного з підрозділів (не знаю, як правильно назвати) ГУЛАГУ. Найперше, це велике підприємство, яке тримається на дармовій праці в'язнів. Виконує важливі господарські завдання, виробляє продукцію. А по-друге, місце ізоляції, придушення духу і волі громадян, які прагнуть своєї правди, вороже налаштовані до режиму. Отож чітко уявив його становище у тих таборах.

...Навесні 1954-го до нас на Алтай несподівано прибув батько, звільнили достроково, але вже після п'яти років відсидки. Сталося диво! Викликав начальник тюрми, ознайомив з документами, сказавши, що місцевою владою допущено свавілля — засуджений незаконно, тому підлягає звільненню. Але настійно порадив: виїхати до Алтайського радгоспу, де на засланні перебуває родина. Табірне начальство вже знало про це, було поінформоване.

Благо, у нашій землянці було тепло, хоча надворі ще лютували морози, лежали сніги. Днями відігрівався, відходив, так би мовити, від усього, що довелося пережити. Та душевні рани залишалися незагойними, так просто позбавитися від них не міг. Розповідав нам про людей, з якими був у таборі, про їхню підтримку, без якої не вижив би. Це були українці, здебільшого із Західної України, росіяни, татари та інші. Як правило, українці «тягнули» великі строки — від 10 — 15 і більше років. Називали себе бандерівцями, казали, що боролися за самостійну Україну. Ми з братом, тоді ще молоді хлопці, не знали суті і значення тієї боротьби. Достеменно не знали, хто такий Бандера.

У таборі, говорив, завжди молився, просив Бога укріпити мої сили. Татари та інші мусульмани молилися за своїми канонами, а я стану у якомусь куточку і молюся... молюся. Інакше не можна було, віруючі люди часто ставали предметом глузувань з боку атеїстів, інших табірних покидьків.

...За півтора тижня його викликав начальник спецкомендатури полковник Пресняков. Сказав, що згідно існуючого порядку треба стати на спецоблік. Адже прибули із таборів, інакше не можемо. Дивна дивина — був в'язнем мордовських таборів, а тут з волі комендатури став спецпоселенцем, радгоспним кріпаком.

З настанням тепла ми усі троє пішли до праці. Брат як механізатор, а я з батьком в розпорядження бригадира, на різні роботи. Прибирали на складах, сортували насіння, готуючи його до весняного засіву, із залізничної станції, яка була неподалік, доставляли мінеральні добрива. Словом, виконували усі доручення нашого наставника — бригадира. І той, ніби на знак вдячності, обліковував нашу роботу так, щоб могли заробити якусь копійчину.

...У радгоспі, образно кажучи, працював справжнісінький інтернаціонал:

українці, німці, вірмени, калмики, прибалтійці, поляки, молдавани. Спеціальними штампами у паспортах усі були ніби припнуті до одного кілка: без дозволу відлучатися за межі радгоспу не мали права. Отож нам було з ким спілкуватися, обмінюватися думками, дізнаватися про якісь новини. Від того й на душі ставало тепліше. До землянки батько повертався з кращим настроєм, навіть повеселішав.

Зазвичай на зустрічах з поселенцями різних національностей мова заходила про найголовніше: чи реабілітують нас коли-небудь, чи повернемося у рідні краї? Люди вірили, що час несе зміни, що такий день настане. Та ніхто не знав, коли. А поки що усе залишалося незмінним, непорушним у нашому статусі спецпоселенців.

...На батька і надто на мене, молодого хлопця, глибоке враження справили ленінградські німці. Освічені, здібні, працьовиті, добрі люди. Їх вивозили до Сибіру під час війни, «боячись», що сприятимуть фашистам захопити Ленінград. Та чи могли таке зробити, якщо б навіть дуже хотіли!? Звісно, ні. Це був лише привід для злочинної акції. Вивозили через Ладозьке озеро, коли у небі весіли фашистські бомбардувальники, скидали бомби. Були жертви, і не лише серед виселенців. Вивезли — порозкидали їх по Сибіру та Казахстану.

А в радгоспі, як в радгоспі. Викладачі ВУЗів працювали їздовими, трактористами, комбайнерами, на будівництві. Жінки — в ланках, на токах. А куди ж було діватися невільникам?

...Вірно твердять мудреці: наближайте час, і він принесе вам щось нове, бажане. В один з днів запрошували на збори. Всі вважали, що мова піде, як завжди, про виробничі справи. Однак порядок денний виявився зовсім іншим. Керуючий відділком Іван Ненашев повідомив, що нас ознайомлять з промовою Хрущова на XX з'їзді партії про культ особи Сталіна, про його злочини. Ставлення до цього було неоднозначним — місцеві росіяни не вірили, що вождь народів міг коїти такі страхітливі злочини. А ми, спецвиселенці, вірили, позаяк зазнали на собі принади сталінщини. Батько слухав і скрушно хитав головою. Для нас це уже був промінь надії. Згодом наступала так звана «хрущовська відлига». За півроку стали відпускати на батьківщину калмиків, вірмен, німців. Говорили, що на часі реабілітація молдавських виселенців. Так і сталося. Восени 1957-го нам видали уже чисті, справжні паспорти, і ми вирушили у далеку дорогу повернення до Молдавії. З нами вже не було матері, за 20 днів до виїзду померла. Поховали на невеличкому місцевому кладовищі біля тайги. Так і залишилися лежати у чужій сибірській землі. Козацького родоводу Гафія Запорожченко...

Усю дорогу батько сумував, не розмовляв, не їв. Без сумніву, думав про свій страдницький життєвий шлях. Я ж думав про те, як складеться життя після заслання. Однак попереду була одна невідомість.

...Прибувши в рідне село Нові Киргани, пізніше Лебеденкове, зупинилися у старшої сестри, яка з чоловіком повернулася з Алтаю роком раніше. З сумом подивилися на своє колишнє обійстя. Точніше на те, що від нього за-

лишилося. Зруйнований будинок, знищений сад, виноградник — суцільна руїна. Одне слово, зачепитися у рідному краю ні за що було. Десь місяця за два батько сказав мені: «Сідай, сину, побалакаємо про життя. Я старий, помирати пора. У Лазаря (старшого брата) своя родина, у Марусі — своя. Ти один у мене бідак, нічого не маєш у руках. Моя порада: їдь до Одеси, зайдеш до родичів, вони мають допомогти влаштуватися на роботу або навчання. Так став я одеситом на добрих шість років.

Так... справді, після стількох років «перевиховання» він повернувся у рідне село, яке за клопотанням братів генерала Лебеденка стало називатися його ім'ям — Лебеденкове. По приїзду приходили односельці, щоб побачити діда Миколая, який щойно повернувся з далекого Сибіру. Одні із співчуттям, інші як «доброзичливці» нової колгоспної доби. Хтось навіть дорікнув: навіщо приїхали, могли б оселитися в іншому місці, де вас люди не знають. Важко було зносити таке моральне катування від доморощеного негідника.

Звиклий працювати, не сидів склавши руки. Порався по дому, доглядав домашню живність, виполував бур'яни у городі. На прохання бригадира часом виходив на якусь колгоспну роботу. А повертався сумним, знервованим. Боляче було йому — доброму господарю, як спотворена земля технікою, як недбало усе ведеться.

...Він прожив довге життя, помер на 82-му році. Мав добру пам'ять, увібрав в себе усе, що випало на його долю. Багато повідав нам, дітям. Як на моє переконання, його розповіді — це частина живої історії.

На життя у царської Росії припали дитинство і молодість. Казав, що усе було дуже дешево, доступно кожному. Продукти, товари — високої якості, добротні. Народ був набожний, свідомий. Закони справедливі, стояли на сторожі інтересів простої людини. Але більшовики, прийшовши до влади, зруйнували цю велику країну, знищили мільйони людей.

...У 1918 році королівська Румунія, скориставшись революційними подіями у Росії, захопила збройним шляхом територію між Прутом і Дністром, встановивши свій контроль. Отже, нові господарі — нові порядки. Сподіваючись назавжди залишитися в аграрному краї, румунська влада запровадила сприятливу політику щодо розвитку сільського господарства. І селяни тим скористалися. Уже за кілька років батько наш став успішним господарем. Та й податки не були обтяжливими. Заплатив причепцію (податок), і цілий рік ти спокійний, ніхто до тебе не покаже носа.

З роками, коли ми уже стали дорослими і почали трудитися у господарстві, побачили плоди нелегкої праці батьків. На продажу набутків виручали немалі гроші, яких вистачало на покриття усіх потреб. У домі — повна чаша — ні в чому ніяких нестатків не знали. І не тільки наша родина, а майже усі селяни були заможними, жили добре. Кажу «майже», бо у селі були люди, які просто не хотіли працювати. Вони й були бідними. Так жили люди у Молдавії за часів королівської Румунії. Землю орали, хліб збирали, дітей рослили — сміливо дивилися у завтрашній день.

І, зрештою, радянські влада. Цілковите пограбування селян непомірними хлібопоставками. Арешти, розстріли невинних людей, масові депортації мирного населення до Сибіру та на Північ. Попервах ніхто не міг збагнути (принаймні в Молдавії) для чого, заради якої «світлої» мети це робилося. Усе те божевілья можна назвати одним жахливим словом — репресії! Так само, як в Росії, як в Україні, сталінський режим широко застосував репресії проти народу маленької Молдавії, винищуючи його.

...Ось через ці суспільно-політичні формації, отже, дві історичні епохи пройшов мій батько, Микола Албул. Осягаючи його трагічний життєвий шлях, дивуюсь, а більше захоплююсь його мужністю, стійкістю. Відкілля у простого селянина така незламна віра у життя, сила духу, терпіння? Думається, від Бога, якому так щиро молився. І перед ним постав чесним, чистим, спокійно прийняв смерть.

Над рідним селом Лебеденкове нависає доволі висока гора, яку здавна називають Бучковою горою. Ніхто мені не міг пояснити походження назви — Бучкова гора. Тут на кладовищі знайшов останній прихисток батько, спочиває вічним сном. Скромний Пам'ятник, на який спромоглися діти, з таким же скромним написом: Албул Микола Сидорович. Остання наша турбота про тебе. Царство тобі небесне, ти його заслужив».

Наше село в Молдавії є повністю українським.

м. Хмельницький.

ІЗ УКРАЇНОЮ В СЕРЦІ ВИЖИВАЛИ В НЕСТЕРПНИХ УМОВАХ

Доля кожної людини вигантувана нитками різних кольорів. У одних переважають білі, барвисті тони, а для інших дістаються насичені темні. Доля рівнянки ЛАРИСИ КОЛЕСНИК ніби промережана смугами. На її життєвому шляху було багато сонячних барв, але часто-густо вкраплювалися похмурі. Однак цій привітній та милій жінці вдалося зберегти в душі красу, чисте світло і вистояти. Найкращі її роки — це безтурботне дитинство, теплі родинні стосунки, темні — десять років проживання на спецпоселенні в Томській області, й у подальшому — тавро репресованої, яке заважало повноцінно жити...

ГОЛОДОМ, ХОЛОДОМ ВИТРАВЛЮВАЛИ ДУХ УКРАЇНСТВА

— Найстрашнішим був 1950 рік, — поринає у болісні спогади Лариса Колесник. — 28 квітня кадебісти вночі увірвалися до нас у будинок, підняли сонних із ліжок, й оголосили, що за підтримку бандитів-бандерівців ми підлягаємо виселенню до Сибіру на 25 років з повною конфіскацією майна. Незважаючи на те, що мама лежала хвора, її взяли під руки і кинули в кузов вантажівки. А під будинком вже стояли «товариші квартиранти», котрі прийшли на все готове — двоповерховий будинок із меблями, одягом, надбаними родинними цінностями. Це був будинок мого дядька на вулиці Кавказькій, де останнім часом проживала я з мамою, адже сестра Богдана вже поневірялася по тюрмах. Повезли нас до Клеванської тюрми, що була переповнена такими ж як і ми заарештованими. Ешелон сформували десь через два-три місяці. Довгою та тяжкою була наша «мандрівка» до Сибіру. Голодні, брудні, ми у переповненому вагоні мусили сидіти і мовчати, бо хто починав стукати в закриті двері, охоронці відразу починали стріляти. Примусова «мандрівка» так виснажила людей, що деякі просто не могли ходити.

Я із хворою мамою потрапила на роботу на Томський лісоперевалочний комбінат, що розташовувався у селищі Черемошники. Спочатку, коли нас привезли, всі поприбігали дивитися на «бандерівців». А побачили лише жінок та дітей і згодом уже й не згадували про ті «страшилки». Поселили нас у бараках із колод, поміж якими були такі щілини, що видно тайгу, а взимку сніг залітав усередину. Чим могли затикали ті шпарини, але холод був неймовірний, і доводилося спати в одязі. На роботу ходили за чотири кілометри.

Вона була непосильною для жіночих рук: розпилювання колод та сплавляння їх по річці. Уявляєте, як це було мені, дівчині, яка важила на той час 48 кілограм. За таку працю платили 350 рублів, їх вистачало, щоб купити 1 кг перлової крупи, 1 кг солі, 0,25 літра олії, відро картоплі та хліб. Від такого «повноцінного» харчування здоров'я мами погіршилося. Коли я звернулася за допомогою до медпрацівників, то вони, довідавшись, що ми спецпоселенці, відповіли: «Вас привезли сюда не виживати, а подыхать». Через три роки перебування в Сибіру після тяжкої хвороби мама померла. Пішла на той світ із думкою, що сестра Богдана десь загинула в тюрмі, адже від 1946 року ми не мали про неї жодної звістки, хоча постійно посилали запити.

«РУССКИЙ» НАРОДНИЙ ХОР

— Жилося дуже важко, але завжди переселенці знаходили віддушину для серця. Відзначали усі наші православні свята. Намагалися відзначити і Великдень, і Трійцю, а на Різдво, Маланку йшли ватагою зі співами. Збиралися разом родичі, сусіди, й утворювався чималий гурт. Неподалік від нашого «спецпоселення» розташовувалася спец психлікарня, а її працівники жили взагалі поряд із нами. Коли вони вперше почули наші колядки, щедрівки, то плакали. А вже після ближчого знайомства ми всі разом вирішили організувати хор. Керівництво комбінату дозволило збиратися в клубі на співанки. У бабусь ми відшукали вишиті сорочки, рушники, виготовили національні костюми, й у Томську на олімпіаді художньої самодіяльності посіли перше місце. Але не всім це сподобалося, дехто говорив — «ето пахнет национализмом». І нам запропонували називатися «русским народным хором», від чого ми категорично відмовилися. Після цього наш хор розпався.

РОДИННЕ КОРІННЯ

Народилася Лариса Колесник поблизу Рівного у селі Колоденка в інтелігентній патріотичній родині, а згодом сім'я придбала землю і оселилася на хуторі Круглому поблизу Городища. Батько походив із Полтавщини, з козацького хліборобського роду, мав вищу сільськогосподарську освіту, яку здобув у Чехії, мати — уродженка села Вовковії Демидівського району, була освічена і володіла кількома іноземними мовами. Усю свою любов батьки віддавали своїм двом донькам — Богдані та Ларисі, але ще в їхніх серцях горіла щира віра в краще майбутнє рідної землі, за яку сердечно вболівали. Батько — Петро Колесник жив за принципом: жити — значить боротися, діяти, падати, вставати, щоб знов горіти чистим вогнем, зігрівати тим полум'ям інших і залишати по собі добру пам'ять. Він займався просвітницькою роботою і ні на хвилину не припиняв боротьби проти утисків української мови із боку польської влади. У повітовому суді Рівного навіть розглядалася справа про те, що він вимагав від місцевого священника правити службу зрозумілою рідною

мовою. Із червня 1941 року Петро Колесник працював співзасновником хліборобської палати в Рівному, у січні 1942-го — очолив журнал «Український хлібороб», що виходив щомісяця у видавництві «Волинь».

Пані Лариса розповіла, що батько у 1917 — 1920 роках активно воював у склад армії УНР на східній Україні, й отаман Симон Петлюра нагородив його почесним нагрудним Хрестом. А вже в 1920 році доля закинула Петра Колесника на Рівненщину. В той час сюди перебралося багато українських патріотів. Вони гуртували молодь, творили підпілля, розповсюджували по Волині національно-патріотичну літературу. Пані Лариса пригадує, що один із батькових побратимів — Олександр Петлюра навчив їх із Богданою співати гімни — «Ще не вмерла Україна» та «Боже Великий Єдиний», які вони потай у ліжку під ковдрою промовляли. А вже пізніше, коли почалося формування загонів УПА на теренах Рівненщини, колишні вояки армії УНР взяли у цьому активну участь. Але ніхто й не здогадувався, що на хуторі Круглому в хаті Колесників у криївці зберігається зброя та основне обладнання друкарні газети «Волинь», знаходиться склад продуктів.

НЕСЛУХНЯНЕ ДІВЧИСЬКО — ПОМІЧНИЦЯ У ПІДПІЛЬНИХ ОПЕРАЦІЯХ

У 1943 році мені було 13 років, — розповідає пані Лариса. — Неподалік нашого хутора на одній території зі складами зерна знаходилися й військові склади. Отож батько мав завдання вивезти звідти частину ящиків зі зброєю. Довірив цю смертельно небезпечну операцію своєму побратимові Нечипорові Мамчуру і мені. Я була мала і не усвідомлювала, яка небезпека чатувала на нас, а от батько добре розумів ризик цієї справи. Ми з дядьком Нечипором заїжджали підводою із зерном на територію складу, а після його вивезення туди вантажили ящики зі зброєю та притрушували сіном. Для того, щоб німці не перевіряли нас, батько заходив у будку до охоронців та пригощав їх продукцією зі своєї молочарні — маслом та сиром, я ж прикидалася невихованим дівчам, чіплялася за воза, а дядько Нечипір кричав на мене та розмахував батоном. Таким чином ми тричі вивозили ящики. Вночі прийшли повстанці й зброю забрали. А мама за цей час повністю посивіла. Таким же способом тато кілька разів передавав повстанцям і масло в Острозький район. Моїм завданням було допомогти переїхати підводі через залізничний переїзд. І знову я чіплялася за сани, а їздовий відганяв мене батоном. Так під сміх німецьких охоронців ми долали смертельну перешкоду. Часто доводилося мені та сестрі переносити до тайників листівки та газети, які друкувалися у нас на хуторі.

ПАМ'ЯТЬ ПРО БАТЬКА ЗАВЖДИ У СЕРЦІ

Батька заарештували у серпні 1943 році за доносом сусідів-поляків, — продовжує розповідь пані Лариса. — Дозволу на побачення з ним нам не да-

вали, але ми дізналися, що в'язнів виводять із тюрми на копання ровів на околицю міста. Тоді я, взявши вузлик із їжею, спробувала підійти до тата, але на заваді став польський поліцай, який вдарив його гумовою палицею. Я встигла побачити лише червону яскраву смугу на обличчі тата. Таким запам'ятала його на все життя. А незабаром стало відомо, що всі політв'язні були розстріляні та спалені в урочищі Видумка (нині вул. Степана Бандери у Рівному).

Того дня в урочищі загинуло 150 чоловік волинської інтелігенції. Хоча загальна кількість знищених у цьому місці в'язнів та євреїв сягнула трьох з половиною тисяч.

Нині Лариса Колесник — голова Рівненського обласного товариства політв'язнів та репресованих, член Всеукраїнського об'єднання ветеранів, братства вояків УПА.

Разом із побратимами вона займається пошуком невідомих могил повстанців, бере активну участь у встановленні пам'ятників та пам'ятних дощок, підтримує колишніх політв'язнів. За свою скромну працю пані Лариса нагороджена орденом ім. Княгині Ольги.

Одним із своїх важливих завдань вона вважає допомогу в зборі коштів на спорудження храму Святих Сорока Мучеників Севастійських на місці розстрілу її батька та інших представників волинської інтелігенції в урочищі Видумка.

ДО ВІДОМА ЧЛЕНІВ ТОВАРИСТВА
І ЧИТАЧІВ «ЗОНИ»
У НАС Є СВІЙ САЙТ:

repressed.org.ua

ПАТРІОТ УКРАЇНИ З ЄНАКІЄВОГО

Валентина і Анатолій Осінські

**«Я ЕЙ ПО-РУССКИ, А ОНА
МНЕ ПО-УКРАИНСКИ!»**

На свято української мови, яке проводилося у Смілі в Будинку культури, вчитель Валентина Осінська прийшла не з обов'язку, а за покликком свого українського серця. Не дивно, що того дня їй вручили сертифікат як найкращому пропагандисту рідної мови, духовних та культурних надбань українського народу в номінації «Вчитель».

— Я завжди принципово розмовляла українською мовою, — зізнається пані Валентина. — Бо живу в Україні і це моя рідна мова. Але така моя позиція чомусь дратувала деяких колег. Пам'ятаю, як одна з них розповідала вчителям: «Мало того, что сама говорит по-украински, ещё и ребенка своего настраивает. Представляете, звоню ей домой, а трубку взяла дочь. Я говорю по-русски, а она мне отвечает по-украински. Я снова по-русски, а она все равно по-украински...»

Ще одна колега дивувалася іншому: «Странно, но некоторые её ученики (а викладала пані Валентина в школі з російською мовою навчання), когда говорят с кем-то о Валентине Сергеевне, переходят на украинский язык».

Україномовна пані Валентина Осінська народилася і виросла не в Західній Україні, а у Східній. До речі, зараз це певною мірою навіть символічно, що світ вона побачила в Єнакієвому на вулиці, яка йде паралельно тій, на якій згодом народився Віктор Янукович.

Біографія Валентини Осінської — це біографія її країни. Батько пані Валентини походив із заможної селянської родини тієї ж Донеччини. Таких після перевороту в Росії більшовицька влада вважала куркулями. Не дивно, що діда Валентини Сергіївни (роботящу, глибоко віруючу людину, яка ходила на прощу навіть на гору Афон) разом з її майбутнім батьком вислали у Пермську область. Проте Сергій Різників утік і зумів влаштуватися на завод у Єнакієвому.

Згодом він одружився зі степовичкою з Кіровоградщини і переїхав на її батьківщину в місто Первомайськ. Маленьку Валю везли туди в кориті, бо коляски не було за що купити. Через багато років це корито відіграє у її житті знаменну роль. А все тому, що старший брат пані Валентини, відо-

мий тепер поет, дисидент-шістдесятник Олекса Різників щиро пройнявся болями України. Він став на оборону української мови, духовності, культури. Цим Олекса Сергійович дуже вплинув на сестру. Вона в усьому наслідувала брата: ще школяркою почала писати українською мовою вірші, оповідання. Між іншим, навчалася Валентина Сергіївна у школі, з якої вийшли два лауреати Шевченківської премії: письменник Микола Вінграновський і художник Андрій Антонюк.

Після закінчення Одеського університету, де студіювала українську філологію, пані Валентина теж намагалася будити українців, поширювала самвидав. Її не спинило навіть те, що вийшла заміж за радянського офіцера Анатолія Осінського і вже мала маленьку донечку. Коли брата Валентини Сергіївни заарештували вдруге, у її помешканні теж провели обшук. Твори Міхновського й інших українських патріотів були у згаданому вище кориті, яке висіло на гачку в туалеті. Саме туди здогадався заховати самвидав чоловік Анатолій. І працівники КДБ, обшукавши квартиру, під корито не зазирали. Це й врятувало.

Та якось Валентина Сергіївна на прохання брата приїхала до Києва, до Івана Світличного, з проханням знайти гарного адвоката, – натрапила на обшук, бо це було 12 січня 1972 року! На її «О, я не туди потрапила!», кагебісти гостинно промовили: «Ні-ні, ви саме туди прийшли! Заходьте, заходьте!». Завели її до кухні, вияснили особу, завезли до КДБ, потім цілий день допитували про мету приїзду із Первомайська. Навіть завезли на вокзал і посадили до вагона...

– Я завжди відчувала на собі недремне око органів, — із сумом згадує пані Валентина. — Мене регулярно викликали на так звані розмови до КДБ, допитували моїх друзів і знайомих, підсиляли провокаторів. Навіть свердлили стіну і встановлювали підслуховуючий пристрій. Останнє, до речі, було зроблено настільки непрофесійно, що працівник КДБ сам з цього сміявся. Зрозуміло, перебудову в СРСР, а згодом і проголошення незалежності України я сприйняла з радістю і полегшенням. Відразу включилася в роботу Руху, Товариства української мови імені Тараса Шевченка.

Протягом десяти років Валентина Осінська веде серед учителів творчу групу «Літературне краєзнавство». Разом з Галиною Упиренко вона видала книгу **«Черкащина, освячена у слові»**, що складається з уроків, проведених у рамках діяльності групи. Більшість уроків присвячено репресованим черкащанам. Доводилося самим збирати по крупниці факти, бо ж тоді ще багато було недослідженого. У виданні книги допомогли підприємці міста, влада, зокрема міський голова Андрій Колесник.

— Як бачите, щось роблю. Тож приємно, що мене помітили і відзначили, — зізнається пані Валентина.

З ПОЛЬЩЕЮ НАМ ТРЕБА ДРУЖИТИ!

Валентина Осінська - праворуч

Мабуть, ще не всі знають, але нещодавно в Україні розпочався рік Польщі. Навіщо проводять такі заходи? Напевне, для того, щоби ми краще пізнали одне одного. Адже українці і поляки — народи-сусіди, великі слов'янські етноси, які мають дуже схожу мову і спільну (протягом віків) історію. Тільки з 1795 року наш край перейшов у підпорядкування Росії. А до того Правобережна Україна була у

складі Польщі. До речі, і саму Польщу надовго завоювала Росія.

Зараз усі ми незалежні держави. Польща віднедавна стала членом об'єднаної Європи. Ми про це тільки мріємо, хоча географічно відділити Україну від Європи, все одно, що відокремити Китай від Азії. Ми і є Європа. От тільки гонору, як у поляків, і їхньої любові до рідної землі нам бракує. На жаль.

Про це і ще багато про що говорили на заключному занятті творчого об'єднання вчителів «Літературне краєзнавство» у загальноосвітній спеціалізованій школі № 5 1 — 3 ступенів міста Сміли. Проводили його учні 7-8 класів під керівництвом вчительки української мови і літератури Валентини Осінської. Власне кажучи, творче об'єднання — це, насамперед, Валентина Осінська. От і згаданий захід — то її ініціатива. Валентина Сергіївна, вважаючи, що народи-сусіди повинні бути народами-друзями, організувала у школі факультативне вивчення польської мови. Вивчають її не тільки ті діти, у жилах яких тече польська кров. І українські залюбки поринають у світ давньої і близької нам культури.

От, приміром, чи багато наших читачів знає про те, що українську народну пісню «Там, де Ятрань круто в'ється» написав поляк Антон Шашкевич? До речі, і музику, і слова.

А чи багато з нас знають про те, що й серед козацьких ватажків були поляки, що Черкащину відвідував геніальний польський поет Адам Міцкевич (і не він один), що видатний український історик і громадський діяч Володимир Антонович по матері Любомирський (а князі Любомирські володіли Смілянщиною у XVII столітті), що автор українського гімну Павло Чубинський теж має польське коріння. Між іншим, він неодноразово навідувався у Городище, писав праці з цукроваріння і був знайомий зі смілянським графом Олексієм Бобринським, який започаткував цю справу в Україні. Чубинський навіть ви-

ступив на відкритті пам'ятника Бобринському у Києві.

Чимало населених пунктів на Смілянщині, як і по всій Черкащині, названі колишніми польськими власниками, або пов'язані з діячами польської культури. А доказом нашої спільної історії у тій же Смілі стоїть величний польський костел, збудований 180 років тому.

Про все це на першому офіційному заході на Смілянщині, присвяченому року Польщі в Україні, говорили у школі № 5. Говорила Валентина Осінська, говорив працівник місцевого краєзнавчого музею Володимир Никифоров, говорили школярі. Останні не тільки говорили, а й співали польські колядки і народні пісні, які ми знаємо як українські, читали вірші. Зокрема, — Тетяна Зайончковська, Злата Стоєцька, Богдан Хоцинський та багато інших. А семи-класники Галя Григорів і Володимир Шевченко ще й станцювали вальс на популярну у Польщі у 60-х роках пісню «Доміно».

Присутні і справді дізналися багато нового про сусідню державу і наше з нею спільне минуле. Напевне, у майбутньому нас чекає ще більше спільної праці, бо реально Європу до нас тепер наближає Польща — близька і водночас далека, гарна і неповторна. А для школярів Смілянської школи №5 вона була того дня солодкою. Адже представник польського культурно-освітнього товариства «Тасміна» пан Броніслав Добжанський презентував усім учасникам заходу український шоколад.

м. Сміла.

Заклик Світової Конференції Українських Державницьких Організацій (СКУДО)

ПРИЙДІТЬ НА ЗАХИСТ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІЇ ТА НАШОЇ МОВИ

Чимало вже написано в Україні та в Діаспорі про найновіший напад на українську мову з боку її ворогів під претекстом регіонального мовного проекту. Всі заяви, осуди правильні, однак, в основному, словесні та не дають будь яких наслідків.

Мова це основа нації, а зокрема для нашого народу є основний сполучник. Коли одна третина українців проживає поза Україною, а друга третина на Україні користується переважно ворожою російською мовою, то українська мова навіть сьогодні, без царя і комісара, зазнає вагомих поневірянь, а ця мова повинна бути головним чинником нашого всеукраїнського єднання..

Тому слід конкретно прийти на захист української нації та розгорнути широку акцію:

1. Проти ворогів, що включає сучасний режим в Україні на чолі з Віктором Януковичем та його прибічників у Адміністрації Президента, Кабінеті Міністрів, Верховній Раді, по цілому світі, включно з дипломатами-представниками цього ворожого режиму. Треба розуміти, що хоч будинок дипломатичної місії представляє Україну, її сучасні господарі репрезентують сучасний режим. Акції-демонстрації, поодинокі прояви громадянської непокори повинні проходити без дискусійних зустрічей, передачі листів та доброзичливих куртуазій, з окресленням, що ті, які не захищають сьогодні українську націю і нашу мову є ворогами України. В тому числі є і чимало чужинців, а зокрема москалів, які принижують, а то і оплюгавлюють українську мову через ЗМІ, Інтернет, тощо і їм слід дати відсіч.

2. Відмови піддержки (бойкот) тих установ, підприємств, а також осіб, котрі не розмовляють чи не рекламують свій товар по-українськи в Україні, тобто усі неукраїномовні підприємства, бо за 20 років незалежності тільки вороги України на Україні не вміють розмовляти по українськи. Тут не може бути оправдань, мовляв «це татарський ресторан», «це німецька чи американська фірма.» Навіть в Діаспорі, де працюють підприємства українських власників та українські фінансові інституції допускати користування тільки мовою даної країни чи українською. Не допускати користування російською

чи польською, тощо для «вигоди» поодиноких клієнтів з чемною пригадкою, «ми говоримо тільки по англійськи та українськи».

3. Користування виключно українською мовою в коженденному житті, в товаристві та у процесі виховання нового покоління вдома чи в українських молодечих виховних організаціях. Ясно, що для українців в Діаспорі, які знаходяться в неукраїнських установах при праці, чи спілкуванні, це не відноситься, але в українському товаристві треба звернути особливу увагу, щоби не було випадків де українська мама розмовляє з своєю дитиною неукраїнською мовою, чи навіть кореспонденції електронною поштою між представниками українських інституцій не по-українськи, чи навіть товариські зустрічі виключно українців де розговорка відбувається не по-українськи. Українці в діаспорі, які жалуватимуться, що вони забули або не знають нашої мови, повинні завдати собі труда, щоби навчитися.

Наспів час випробування, але також нагода йому протистояти. Питаємось, що можемо зробити для свого народу, можемо його врятувати, захищаючи його найціннішу вартість — його мову.

Нью Йорк-Торонто, 7 червня 2012 р.

За СКУДО:

Голова - Аскольд Лозинський

Секретар - Борис Потапенко

Скарбник - Оксана Процюк-Чиж

ДОМОДЕДОВО — ОКРЕМА ДЕРЖАВА?

Мешканці підмосковного Домодедово збираються утворити анклав у складі Євросоюзу — з червоно-чорним прапором та тризубом, незалежний від ворожого оточення, яке називають не інакше, ніж Ордою. Цю новину розтиражували міжнародні ЗМІ.

Вдатися до такого кроку мешканців району спонукали причини, близькі й зрозумілі навіть людям, украй далеким від політики. Уже кілька років «домодедовці» змагаються за власну землю із загарбниками, які приватизували навколишні ліси, де місцеві мешканці більше не можуть збирати гриби, поля, відтепер недоступні для випасу худоби, а тепер іще й дорогу хочуть приватизувати. Після того, як єдиний шлях виявився закритим для безплатного проїзду, терпець у людей урвався остаточно.

17 вересня 2012 відбулося народне віче, на якому було вирішено сформувати Республіканський комітет з метою створити Руську (не плутати з російською!) демократичну республіку. Поки що — у складі Російської Федерації. Проте в перспективі русичі сподіваються вийти зі складу РФ, яку називають не інакше як Ордою. На наступний рік заплановано місцевий референдум (без участі продажного російського центрвиборчкому), на якому ініціатори автономізації сподіваються отримати більшість голосів. Поповнювати республіканський бюджет «домодедовці» планують передусім за рахунок здачі в оренду однойменного міжнародного аеропорту та туризму.

Про свої наміри мешканці майбутньої республіки офіційно повідомили президента Росії Володимира Путіна. У листі до глави держави мешканці міського округу Домодедово зазначають, що федеральна влада проігнорувала результати місцевого референдуму, на якому 95% мешканців проголосували проти запровадження платного проїзду місцевою автотрасою. І це, на їхню думку, є підставою для проголошення автономії.

КОЛИ НАВКОЛО — ОРДА

Утім, як наголошує один з ініціаторів автономізації **Євген Архипов**, обмежувати проблему винятково причинами місцевого характеру, як це намагаються подати «путінські» засоби масової інформації — хибно. «Ми не збираємося більше просити вас перенести дорогу, віддати нам ліс... Ми й так його заберемо. І дорогу перенесемо. Не потрібні нам ваші подачки: ми вам більше не віримо, — сміливо заявляє Євген у зверненні до влади. — Руські люди завжди традиційно жили цивілізовано, а ви нас заганяєте у свою Азіопію, Орду, щоб ми вам тільки платили данину, а ви за рахунок

цієї нашої данини грабували країну, направляли на нас своїх легіонерів — поліцейських. Руські завжди були частиною європейської цивілізації, і ми не хочемо жити в Азіопії».

Політичну ідею звільнення від Орди, справу якої продовжує нинішня російська влада (та й Росія загалом), одним із перших проголосив уродженець Запоріжжя **Олександр Шведов**, засновник Руського антиординського руху. Згідно з Маніфестом РАОР, Російська Федерація в нинішньому її вигляді — спадкоємиця Золотої Орди та її системи, за якої влада — все, а людина — ніщо. А отже, російська влада — антируська й окупаційна. Тому рух ставить за мету визволення Русі від ординського ярма. І створення Руської демократичної республіки — схоже, один із перших практичних кроків на цьому шляху.

ІЗ ТРИЗУБОМ ДАНИЛА ГАЛИЦЬКОГО, ПІД ПРАПОРОМ БАНДЕРИ

«Тризуб — це знак, під яким Данило Галицький виходив проти Орди. І ми вважаємо, що Росія несправедливо приватизувала спадок і саму назву Київської Русі, хоча до її культурної традиції насправді не має жодного стосунку. Ще при Дмитрі Донському мешканці нинішнього Домодедова зазнали перших утисків з боку Москви — за незгоду зі спрямованою проти самоврядування реформою (князь ліквідував посаду тисяцького. — **Ред.**) було страчено боярина Івана Вельямінова. І відтоді Москва почала всіх страчувати, голови рубати... Решта світу крокувала шляхом цивілізації, а Москва йшла дорогою азіопства й ординства».

Чорний колір прапора, за словами Євгена, символізує руську землю, а червоний — «кров наших дідів, пролиту за цю землю». Степана Бандеру пан Архипов дуже поважає і вважає людиною, «яка боролася проти Орди». У самого ініціатора створення Руської демократичної республіки, який із гордістю носить вишиванку, — українське коріння: його предки походять із Полтави.

ЄВРОПА СТЕЖИТЬ...

«Для початку ми плануємо створення суб'єкта Російської Федерації на кшталт Гонконгу — досить незалежного, із власним самоуправлінням. Інакше поки що не можна, бо ж ми тут в оточенні Орди — якщо вони по кордону танки свої розставлять, то що ми зробимо...» — досить тверезо-мисляче констатує Євген Архипов.

«Проблема в тому, що дуже багато людей не користуються Інтернетом. Ми намагаємося поширювати листівки, але їх моментально зривають. Проте ми, попри все, донесемо інформацію до кожного мешканця. Ті, хто вже в курсі наших ідей, безумовно, повністю нас підтримують, — запев-

няє Євген. — Серед прихильників є навіть чиновники, тільки вони, зі зрозумілих причин, просять не називати їхніх прізвищ. Зрештою, якби люди нас не підтримували, ми б із такою ідеєю не вийшли».

Про наміри створити автономію з перспективою приєднання до ЄС Архипов із соратниками вже повідомили лідерів європейських держав. І навіть отримали від декого з них відповіді: у ЄС запевнили, що пильно стежать за розвитком подій.

Є НАС ВСЮДИ, БРАТТЯ МИЛІ...

(Нашого цвіту – по всьому світу)

Один з наших перших полів'язнів, **Павло Грабовський** (1864 -1902), поет трагічної долі, був справжнім мучеником за найкращі, найвеличніші християнські ідеали, несучи непохитно тяжкий хрест мук і страждань за Україну, за свободу рідного народу. Не можна без подиву і захоплення згадувати про цього великого праведника: з 38-ми прожитих на світі літ – 20 (двадцять!!) по тюрмах і засланнях (чотирнадцять останніх – у снігах Сибіру), де й знайшов свій останній спочинок, так і не побачивши волі.

Пам'ятаймо чудовий вірш його про нашу діаспору, написаний Павлом Грабовським, там, у Вілюйських снігах, де і до нього і після нього гинули тисячі, мільйони його земляків тільки за те, що вони – українці і хотіли волі своєму краю. Та цей вірш про інших українців, про тих талановитих людей, яких Україна постачала північному сусіду, де вони розбудовували імперію зла. А таких – десятки мільйонів...

Є вас всюди, браття милі,
В Петербурзі і в Москві;
Не в одному навіть ділі
Ви ставали в голові.
Не було питань в чужині,
Не було змагань людських,
Де б віддавна та й до нині
Ви не клали праць тяжких.

Тільки там, де перше треба
не доклали якомусь рук,
Залишавши волі неба
існування власних мук.
В дяку ж вам, непевні діти,
Ваші братчики любі
Всю історію освіти
Загребли цілком собі!

Богдан ЛУЦИШИН

МОВИ

Від вас я чув — на мові вашій
сам Бог говорить із небес,
що ваша мова — чудо світу,
одно з семи її чудес!

я знаю ваші ті розмови...
ви нам твердили сотні літ:
«Не знатимете тої мови —
закрита вам дорога в світ!

Мені відома їх «доктрина»,
і варті що балачки ті:
На мові тій мою Україну
ви розпинали на хресті!!!

На ній в далекому Сибіру
морозив душу вітру свист,
на мові тій свинцеву кулю
вганяв у нас енкаведист!

На вашій мові принесли ви
у світі найгрубіший мат...
Стріляючи в свободу й правду,
на ній ваш «лаяв» автомат!

Тому не хочу її знати,
не знаю — і на тім стою!
Не треба вашої нам мови:
Ми мову маємо свою!

На нашій мові пісня лине,
на ній шепочуться гаї,
на мові цій цвіте калина,
й в садах співають солов'ї.

**Богдан МАЦЕЛЮХ, академік
лауреат премії ім. Д.Заболотного НАН України
і Державної премії України в галузі науки і техніки.**

В ПАРЛАМЕНТІ ВЕЛИКІ ПЕРЕМІНИ

В парламенті великі переміни –
Перерозподіл фракцій і програм.
Програли українці Україну
Відкритим і таємним ворогам.

За мідний гріш купила зграя голос
Беззахисних, задурених селян.
Біда людей скрутила, наче полоз.
На шиї в них — начальників аркан.

Знов обманули бідний люд червоні
І Україні вішають хомут,
Щоби вести дорогою колоній –
Відомий світу у Гулаг маршрут.

До рук прибрали світові масони
Рекламу, пресу, радіо й екран –
Насіння зла у душі людям ронять,
Щоб виростили кропива й бур'ян.

Нам сіють секс, насильство і безбожність,
В нас культивують імпульси тварин.
І коли ти безвільний їх заложник,
Ти — ниций раб, а не Вітчизни син!

Вивозять гроші, цукор і пшеницю,
І кольоровий дорогий метал.
Мій край — акул дешева годівниця
І мафії підпільний капітал.

Зловіщі хмари вкрили наше небо.
Душа страждає від численних ран.
Нас поглинають безутішні жebри
І обдирає олігархів клан.

Хто в Україні наведе порядок
І об'єдна розколотий народ?
Найвищу нині президентську владу
Повинен мати тільки патріот!

14.11.1999 р.

ІДЕ ВІЙНА

Іде війна — таємна і відкрита —
На вирішальних кругових фронтах.
Щоб Україну знову покорити
І до свободи перекрити шлях.

Скуповує наш ринок і заводи
Російський і єврейський капітал.
Вже олігархи нами верховодять —
Продажна влада — вірний їх васал.

Паплюжать все — Шевченка й Українку.
Фальсифікують нашу давнину
І програмують людську поведінку,
На нас із себе скинувши вину.

Московська церква віддає овечок
У кігті двоголового орла,
Мирянам сіє в душі ворожнечу
До України, що з колін звелась.

Мільйони стріл — інформаційний опус —
Щодня калічать розум громадян.
Ворожі преса, радіо і попса —
Свідомості отруйливий дурман.

Потоки зла, насильства і розпусти
Ллє в кожну хату голубий екран,
У молоді він культивує пустку —
Ростуть убивця, злодій, наркоман.

Верховна рада — це народу зрада,
А президент — занепаду гарант.
Кого ж обрали — суперказнокрадів?
Батьків злочинних, кримінальних банд?

Борімся дружно, поки ще не пізно, —
Виконуймо Шевченка заповіт!
На суд відкритий — мафіозний бізнес.
На суд народу — президента звіт!

м. Київ.

Олександр ПТАЩЕНКО,
доктор фізико-математичних наук.

ДУМА ПРО МАЙДАН

Майдан–2004 розбудив український народ. Але, як і багато разів до того, розбрат і чвари серед політичних «гетьманів» і «отаманів» звели нанівець реалізацію цього шансу, дарованого Богом нашому народові

То не чорні стерв'ятники
тіло живе роздирали,
то не сірі вовки
та й поживу криваву збирали, –
то нашу бідну Україну,
голодну і босу країну
хижаки неситі,
байстрюки-бандити
удень і вночі грабували...
А що ж наші люди? –
Старі та малі — вимирали,
молодиці й дівки, козаки-парубки
в чужі землі втікали,
а хто залишився –
то краще б і не народився...

Поглянь-но на рідне село:
де люди жили,
де хати веселенькі білили,
там хашчі дрімучі покрили
городи й сади здичавіли.
Поля, що рясніли хлібами,
буяють тепер бур'янами,
а що уродило –
зібрати несила.
Ворони врожай той збирають...
Вовки у село забігають...
земля
мишами
кишить...
Пошесті
шле
нечистий...

Виглядає з-за рогу чума...
Невже порятунку нема? —
І от — прийшов орендар:
«Діду, за Ваш гектар
даю Вам ячмінь торішній;
він, правда, трохи гниленький,
але в хазяйстві — не лишній...
А діти твої і внуки — мені тут не потрібні:
Хай їдуть до міста й покажуть,
на що вони здібні!»

А в місті... Що в місті?.. —
зграйки дітей безпритульних
риються в покидьках, в урнах:
може, їстівне там щось знайдеш...
в трамваї щось випросиш, щось і вкрадеш,
якщо кишеню підставить дурник...
Законів своїх пильнують бомжі¹⁷:
не лізь у баки сміття «чужі»...
Якщо в тебе тиф, то тобі повезло:
візьмуть у палату, там — постіль, тепло.
Не бійся холери й туберкульозу:
в лікарні, в теплі перебудеш морози...
І пам'ятай, що всі люди — бомжі:
у кого палаци, то — сльози чужі,
всі інші живуть на бомжівській межі...
Затуркані, зболені люди
                                шукають на шию ярма:
роботи нема —
                                то й хліба нема
і завтра — теж не буде...

І раптом — буря,
                                гримить Майдан:
«Вставай,
народе,
з колін!»
Вирує, нуртує людський океан,
хвилі здійма в височінь.

---

¹⁷ Бомж (без определенного места жительства) — офіційне позначення безпритульної людини при «совецькій власті».

Ми — українці!
Це — наша земля!
Урвався
нам
терпець!
Кінець!

А над морем людським,
мільйоннолицим
орли два у небо злітали,
а ще — яснозора орлиця
у високості ширяла.
Перший орел — то був Віктор,
боєць, переможець крилатий;
другий орел — Олександр,
звитяжець мужній, завзятий;
а Юля-орлиця на диво
рішуча була і смілива.
І стали орли ті ширяти,
хмари крильми розганяти,
нас, українців, збирати,
бити в набату дзвін:
«Вставай,
народе,
з колін!»

Та довго ж орли ті кружляли,
на схід і на захід літали —
чогось там собі шукали —
і раптом... на землю впали:
на здобич каменем впали,
ту здобич ділити стали:
посади, портфелі, крісла...
Уже
разом їм —
тісно,
у кожного — свій, «незалежний» політ:
у кого — на Захід, у кого — на Схід...

Незчулися хлопці, як знову при владі
інша команда панує у Раді.
І вмить поділили всіх нас, українців,
на «східняків» і на «западинців»:
легше душити нас так, поодинці,
якщо на те — допоможуть чужинці...

І знову, шановні панове, громадо,
відчиняйте поширше двері:
до найвищої, до Верховної Ради
ідуть мільярдери.
Під їхні мільярди складають закони
«законописці» рішучої вдачі
й добуті «трудами важкими» мільйони
вкладають у землі, палаци, дачі.
У всіх — «копійки» в надійних банках
на кіпрах, в женевах, у касабланках...
У кожного — свій, «незалежний» політ:
у кого — на Захід, у кого — на Схід.

А що ж тепер, після Майдану? —
«Реформи», «порядок»,
та одні обмани:
сьогодні на гривню піднімуть зарплату,
а завтра — удвічі зростає квартплата...
І знову живем на бомжівській межі,
на нашій землі ми — як діти чужі:
звикли, що всі ми — домашня худоба,
вміємо шию в ярмо підставляти.
За триста літ розучилась Україна
за правду, за волю, за честь воювати.
Знали враженьки, як нас побороти:
в кров нашу вводили гени підлоти;
за підступ, за наклеп, доноси і зраду
раб над рабами отримувал владу.
Так що не дивно, що й нині так радо
в Раді за зраду купують посаду.

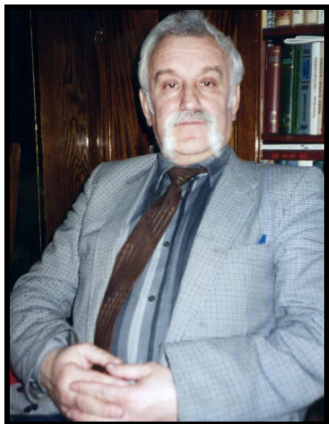
У наших правителів вдача така:
«Гей, налітаймо! Все йде з молотка:
ліси і степи,
шахти, заводи,
ріки й озера,
землі і води...»
А нас, при нагоді,
годують з долоні
«вельможі в законі» —
«крута» все публіка.
Слава тобі, олігархічна республіко!
Слава тобі, що нам, черні, дозволиш
(нам в Україні, як колись — в Римі)
кричати дружно:
«Хліба й видовищ!»

**А хто ж буде бити
в набату дзвін:
«Вставай,
народе,
з колін!»**

15 березня 2005 р. — 30 травня 2007 р.

Дмитро ГРИНЬКІВ,

**поет, дисидент, журналіст, засновник підпільної
антирадянської організації 1970-х**

(11.06.1948, — 25.01.2012 р.).

25 січня в Коломиї помер Дмитро Гриньків — в 1972-ому він створив підпільну організацію «Спілка української молоді Галичини», відсидів 5 років, а потім продовжував спротив, доки не переміг.

1966 року, закінчивши Печеніжинську середню школу, Гриньків із Романом Чупреєм поїхав за комсомольською путівкою в Дніпропетровськ, де вони працювали слюсарями-складальниками на ремонтному заводі.

В 1970-му вступив на енергетичний факультет Івано-Франківського інституту нафти і газу (вечірнє відділення було в Коломиї). 1971 прийнятий в КПРС, обраний секретарем комсомольської організації підприємства. Перемістився в Коломию, де наймав помешкання в

Параски та Романа Рижків, які відбули ув'язнення за участь у національно-визвольній боротьбі. Спілкування з ними увиразнило світогляд.

Гриньківа та коло його друзів обурювали репресії проти української інтелігенції, особливо арешти української інтелігенції, що почалися 12 січня 1972 року. Визрівала думка, що їм пора вступати в боротьбу.

31 січня 1972 року в хаті Василя-Івана Шовкового в Печеніжині зібралися кілька друзів-однодумців (окрім господаря та Гриньківа — Роман Чупрей, Дмитро Демидів, Василь Михайлюк, Федір Микитюк, Микола Мотрюк).

СІЧЕНЬ 1972 РОКУ. КГБ ПРОТИ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ

Підбивши підсумок розмови, Гриньків застромив ножа в стіл, поклав на колодку руку і склав присягу на вірність Україні. Друзі поклали руки зверху. Так виникла підпільна організація, яка в процесі подальшого обговорення прибрала назву «Спілка Української Молоді Галичини».

У лютому склали присягу Любомир Чупрей — брат Романа, Іван Мотрюк, Василь Кузенко, улітку в організацію був прийнятий Василь Гриньків, восени — студент Львівської політехніки Богдан Романишин.

Майбутню Україну організація уявляла собі незалежною соціалістичною

державою типу Польщі або Чехословаччини. Досягати цього мали намір шляхом ідеологічної боротьби, хоча, залежно від обставин, не виключали і збройної.

Усього зібрань було десять, у лютому 1973 збиралися провести з'їзд усіх членів СУМГ.

СУМГ була організована на зразок бойових загонів УПА: нелегальні зібрання в лісі, в горах; кожний член організації мав псевдонім (Гриньків — «Грім-гора»).

Сам Гриньків під той час був головою комітету ДТСААФ (Добровільного товариства сприяння Армії, Авіації і Флоту) підприємства, на якому працював, і тому мав можливість навчати стрільби членів своєї групи як легально, так і на нелегальних зібраннях у горах.

Гриньків викрав два будівельні пістолети, які Василь-Іван Шовковий мав переобладнати для стрільби з однієї руки. Викрали малокаліберну гвинтівку і карабін.

Восени 1972 члени СУМГ поклали в Печеніжині вінок до пам'ятника Олексі Довбушу з синьо-жовтою стрічкою з нагоди річниці його загибелі.

Найпевнішим членам організації було доручено зв'язуватися з іншими схожими групами, але вони цього не встигли зробити, бо гравер, якого Гриньків попросив написати назву на заготовці печатки організації, доніс у КГБ.

15 березня 1973 були заарештовані Гриньків, Шовковий, Мотрюк, затриманий і за два дні заарештований Чупрей, через місяць — Демидів.

Упродовж 2-3 місяців їх винуватили у «зраді батьківщини» (ст. 56 КК УРСР), шантажуючи смертною карою або 15-річним ув'язненням. На половині слідства справа була перекваліфікована на ст. 62 ч.1 (антирадянська агітація і пропаганда), 64 (створення антирадянської організації), 81 ч.2 (викрадення державного майна), 140 ч.2 (крадіжка), 223 ч.2 (викрадення зброї та амуніції).

Івано-Франківський обласний суд на закритому засіданні, що тривало три дні, виніс 9 серпня 1973 року вирок: як керівник організації, Гриньків отримав 7 років таборів суворого режиму та 3 року заслання, інші — 4-5 років. На суді Гриньків тримався виключно, навіть зухвало.

Покарання відбував у політичному таборі ВС-389/36 у с. Кучино Пермської обл.

ЩО ТАКЕ «САМВИДАВ» У РАДЯНСЬКІ ЧАСИ

На початку 1977 р. Гриньківа возили на «промивання мозку» до Івано-Франківська, пропонували написати зречення від своїх поглядів, та він відмовився це зробити. У 1978 його привезли до Києва, потім півроку тримали в глухій ізоляції в тюрмі «Лефортово» в Москві. Зрештою на клопотання дружини та матері (вона померла в березні т.р.) помилуваний і звільнений у кінці серпня 1978-го.

Удома зміг улаштуватися наладчиком, згодом токарем на завод «Сільмаш».

В 1979 році організував поету-дисиденту Тарасу Мельничуку втечу з психлікарні і переховував його.

1985 — 1989 — засновник і редактор машинописного позацензурного журналу «Карби гір», де публікував статті про дисидентів і національний рух, їхні твори. Один з організаторів Української Гельсінської спілки (1988) та Української республіканської партії (1990) в Коломиї.

1990 — 98 — депутат Коломийської міської ради, яка здійснила демократичні перетворення, згодом працював у відділі внутрішньої політики міськради, головним спеціалістом при міськвиконкомі, консультантом цього відділу.

1999 року завершив навчання в Чернівецькому економічно-правничому інституті, юрист. З 1992 року член Національної Спілки журналістів України, з 1999 року — член Національної Спілки Письменників України. Його поетичні і прозові твори пронизані гарячою любов'ю до України, закликами до боротьби за волю нації, волю людини. У багатьох творах чудово описав героїчну боротьбу за волю воїнів УПА.

Постановою Верховного Суду України від 9.07.1994 вирок частково скасований за відсутністю складу злочинів, передбачених ст.ст. 62 ч.2 і 64 КК УРСР.

Бібліографія:

Подорож з червоного у синьожовте: Поезії. — Кл., 1992

Панас Заливаха: Поезії Кл., 1992.

Мста: Істрична повіть. — Кл., 1994.

Тернистими шляхами: Про зв'язкову ОУН і УПА Марію Іванюк. Кл., 2000.

Політ в'язня: Повість. І-Фр., 2005.

Дзвін у камері: Драматичні поеми. — І-Фр., 2010с

Юнаки крицевої відваги. — Кл. 2011.

*За статтею В. Овсієнка і С.Сопеляка в книзі
«Рух опору в Україні. 1960-1990», К.Смолюк*

Степан САПЕЛЯК

**видатний український поет, громадський правозахисник, діяч,
публіцист, у минулому дисидент.**

(26.03.1951 - 01.02.2012)

З глибоким жалем повідомляємо, що вранці 1 лютого 2012 року в Харкові від інсульту помер Степан САПЕЛЯК, член Росохацької юнацької патріотичної підпільної організації, політв'язень (1973 — 1981), активний учасник національно-визвольного руху, поет, член ПЕН-клубу (1988) та Національної Спілки письменників України (1991), лауреат Національної премії ім. Т.Шевченка (1993).

САПЕЛЯК СТЕПАН ЄВСТАХОВИЧ народився 26 березня 1951 року (за паспортом — 26.03.1952) в с. Росохаць Чортківського р-ну Тернопільської обл. у традиційній українській родині греко-католицького обряду, де панував культ Шевченка, Святого Письма, народних пісень і танців, пам'ятали в сім'ї й підпілля УПА.

Батько Євстахій Станіславович (1930 — 1984), мати Ганна Костівна (1930).

1969 Степан закінчив середню школу. Працював столяром у «Міжколгоспбуді» в с. Білобожниця, від весни 1970 до весни 1972 служив у Радянській армії. Демобілізувавшись, працював лаборантом Львівського педагогічного училища, жив у с. Лисиничі під Львовом.

Несумісність норм життя в родині і в суспільстві, арешти української інтелігенції в 1972 році призвели до того, що Степан 20 січня 1973 вступив до створеної в його рідному селі ще в листопаді 1972 підпільної патріотичної організації. Її очолював Володимир Мармус, а членами вже були Володимир Сеньків, Петро Вітів, Петро Винничук, Микола Мармус, Микола Слободян, Андрій Кравець, Микола Лисий. В урочистій обстановці, вклякнувши на коліна перед хрестом і образом Матері Божої, Степан у присутності інших членів організації склав присягу на вірність Україні і зобов'язався вважати боротьбу за незалежність найвищим своїм обов'язком. Тут же дістав завдання наступного дня відвезти в Чортків жовто-сині прапори.

Уночі з 21 на 22 січня 1973 року, до 55-ї річниці проголошення Української народної республіки та 54-ї річниці «Акта злуки ЗУНР з УНР», юнаки вивісили над установами в м. Чортків 4 національні прапори та 19 написаних від руки великих листівок, що закінчувалися гаслами: «Свободу українським патріотам!» — мались на увазі репресії 1972-73 проти інтелігенції; «Ганьба політиці русифікації!», «Хай живе зростаючий український патріотизм!»,

«Свобода слова, друку, мітингів!».

19 лютого 1973 року КГБ заарештує Сапеляка. У лютому — червні заарештовані й інші члени групи. С. Сапеляку інкримінували також зберігання рукописної книжки В. Мармуса з повстанськими піснями та написання вірша «антирадянського змісту», а також прослуховування закордонних радіостанцій і «поширення наклепницьких вигадок, що порочать радянський державний і суспільний лад».

24 вересня 1973 р. Тернопільський обласний суд засудив сімох членів організації за ч. 1 ст. 62 КК УРСР («Антирадянська агітація і пропаганда») та 64 («Організаційна діяльність та участь в антирадянській організації»), зокрема, Сапеляка — до 5 р. позбавлення волі та 3 р. заслання.

Покарання відбував у таборі суворого режиму ВС-389/36 у сел. Кучино Пермської обл. Брав активну участь у голодівках та протестах в'язнів, у передачі інформації на волю, за що неодноразово був покараний карцером. Як одного з наймолодших в'язнів, Степана любили вояки УПА — 25-літники — й опікувалися ним. Так, коли 23 червня 1974 р. його побили наглядачі, наступного дня вибухнув страйк протесту, в якому взяли участь 45 політв'язнів різних національностей.

У лютому 1978 С.Сапеляка завезли етапом на заслання у с. Богородське Ульяновського р-ну Хабаровського краю. Жив у тяжких умовах. Після звільнення в 1981 його не прописали в рідному краю, у Західній Україні. Робив кілька спроб прописатися в різних місцях СРСР, зрештою оселився на ст. Удянка (с. Хорошеве) під Харковом.

У кінці 80 — на поч. 90-х рр. С.Сапеляк брав активну участь у русі за незалежність України та демократизацію суспільства. Він член Української Гельсінської групи з 30.12.1987, засновник Харківської філії Української Гельсінської Спілки (1989). Автор-засновник і редактор-організатор журналу Української асоціації незалежної творчої інтелігенції (УАНТел) «Кафедра» (1988). За книгу віршів «День молодого листя» С. Сапеляк 1988 р. був прийнятий до ПЕН-клубу і на його запрошення їздив у Німеччину, побував у Канаді, США та Англії. 1989 повернувся до Харкова.

1988 р. С. Сапеляку присуджена премія ім. І.Франка (США). Член Спілки письменників України з 1991 р., організатор літопису «СНІП». За книжку віршів «Тривалий рваний зойк» Степанові Сапеляку 1993 р. була присуджена Державна премія ім. Т.Шевченка.

1995 р. він став лауреатом Всеукраїнської літературної премії ім. братів Лепких. За книжку віршів «Страсті по любові» удостоєний Всеукраїнської літературної премії імені В.Свідзинського 2002 р.. 2005 р. нагороджений орденом «За заслуги» III ступеня.

Жив в Харкові. Залишив у рідному селі маму Ганну Костівну (1930 р.н.), у Харкові вдову Світлану Іванівну (1964), сина Тараса (1987), дочку Анастасію (1990), сина Остапа (1992).

Ім'я його разом з іменами всіх членів Росохацької юнацької організації 26 січня 2012 року (за 4 дні до його смерті!) увічнене на меморіальній таблиці на будинку Чортківського педагогічного училища:

Бібліографія

С. Сапеляк. День молодого листя. — Брюссель, 1980.

С. Сапеляк. Вірші. Біографічна довідка. // Кафедра, № 1. — 1988. — Одеса — Львів. — С. 61-65.

Сапеляк. Без шаблі і Вітчизни. — Торонто: Видання Асоціації діячів української культури (АДУК), 1989.

С. Сапеляк. З гіркотою в камені. — Нью-Йорк: Пролог. — 1989.

С.Сапеляк. Тривалий рваний зойк: Поезії / Передм. П.Мовчана. — К.: Радянський письменник, 1991. — 189 с.

С. Сапеляк. Страсті по любові: Поезії. — Харків: Майдан, 2000. — 132 с.

С. Сапеляк. Хроніки дисидентські від головосіку. Невольничка мемуаристика. — К.: Смолоскип. — 2003. — 264 с.

Г. Касьянов. Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960 — 1980-х років.— К.: Либідь, 1995.— С. 142.

М. Ткачук. Скорботна пісня України. Творчий портрет С.Сапеляка. — Вид. Тернопільського педуніверситету. — 1999.

Архів ХПГ: Інтерв'ю Ганни Сапеляк, матері С.Сапеляка, від 2.04. 2000 р. <http://khpg.org/archive/index.php?id=1121357463>

Мармус Володимир. Доля обрала нас. Передумови формування руху опору молоді Галичини 50 — 70 років ХХ ст.. Видання друге, виправлене і доповнене. — Тернопіль: Джура. — 2012. — 210 с.; іл.

Ірина Рапп.

Харківська правозахисна група.

Доповнив і виправив Василь Овсієнко.

Петро ВИННИЧУК

член Росохацької юнацької патріотичної підпільної організації, помер, будучи як будівельник на заробітках у Москві.

(16.08.1954 - 30.05.2012)

української інтелігенції 1972 р. підштовхнули їх до створення підпільної молодіжної організації, яка поставила своїм завданням боротися за незалежність.

5 листопада 1972 р. в лісі на галявині, де раніше зупинялися партизани УПА, в урочистій обстановці — зі свічками, вклякнувши на коліна перед хрестом і образом Матері Божої, — Петро Винничук, Володимир Мармус, Володимир Сеньків і Петро Вітів склали присягу на вірність Україні. Текст присяги написав В. Мармус. Юнаки зобов'язалися вважати боротьбу за незалежність найвищим своїм обов'язком. Того ж дня П.Винничук разом з В. Сеньківим та В. Мармусом зірвав два червоні прапори, які були встановлені в селі до Жовтневих свят.

Згодом до організації були прийняті Микола Мармус, Микола Слободян, Андрій Кравець, Микола Лисий та Степан Сапеляк.

Організація вирішила запротестувати проти арештів української інтелігенції. Обрали дату 55-ї річниці проголошення Української Народної Республіки IV Універсалом Центральної Ради та 54-ї річниці Злуки УНР і ЗУНР. Петро взяв активну участь у підготовці та здійсненні цієї головної акції організації. Зокрема, він придбав шпалеру на листівки, а ввечері 21 січня 1973 року брав участь у встановленні в м. Чорткові 4 українських національних прапорів та вивішуванні 19 листівок, які закінчувалися гаслами: *«Свободу українським патріотам!», «Ганьба політиці русифікації!», «Хай живе зростаючий укра-*

їнський патріотизм!», вимогами свободи друку, мітингів і зібрань.

Арешти розпочалися в лютому. Винничук заарештований 11 квітня. Упродовж 10 діб заперечував причетність до справи, але, припертий доказами та погрозами слідчого запроторити до психіатричної лікарні, мусив їх підтвердити. Засуджений разом з шістьма іншими членами організації на закритому засіданні Тернопільського обласного суду 24 вересня 1973 року за ст. 64 КК УРСР («участь в антирадянській організації») та 62 ч. 1 («антирадянська агітація і пропаганда») до 4 р. позбавлення волі в таборах суворого режиму та 3 р. заслання. Символічно, що під час оголошення вироку в залі раптом погасло світло — присуд, як і присягу, прийняли при свічках, які тримали охоронці.

Карався в таборі суворого режиму ЖХ-385/19, пос. Лесной Теньгушовського р-ну, Мордовія, разом з М.Слободяном. Працював на пилорамі разом з повстанцем Миколою Кончаківським, спілкувався з вояками УПА Дмитром Синяком, Іваном Мироном, Михайлом Жураківським, Романом Семенюком, з о. Денисом Лукашевичем, які сприймали молоде покоління як продовжувачів справи свого життя. Був у колі молодих політв'язнів різних національностей.

Восени 1975 р. етапований до табору ВС-389/37, пос. Половинка Чусовського р-ну, Пермська обл., Урал, де були зібрані майже всі його посправники. Брав участь в акціях протесту, в підготовці інформації про події в зоні для передачі її на волю. У зв'язку з вилученням пам'ятної листівки (козак, намальований В. Мармусом) з підписами друзів 5 квітня 1977 року відмовився виходити з зони — його кілька годин тримали в наручниках і винесли на етап живою силою. За це у Свердловську був кинутий у карцер.

30 квітня 1977 р. прибув на заслання в сел. Білий Яр Томської обл., звідти направлений у с. Полудьоновка. Разом із засланцем Андрієм Кравцем відремонтували покинуту хату, де стали жити. Працювали на фермі.

У серпні 1977 у Винничука виявилось тяжке зараження крові — це був наслідок примусового щеплення перед етапом. Урятувала його від загибелі Людмила Смишляєва, з якою згодом одружився. Його неодноразово викликали кагебісти за листування з іншими засланцями, зокрема, з В.Чорноволем.

У кінці березня 1980 р. Винничук повернувся у с. Росохач. Узяв шлюб у церкві. Мали з Людмилою синів Миколу 1978 р.н. та Івана 1981. Працював у колгоспі, виїздив на сезонні роботи в Чернігівську та інші області, щоб заробити на хату.

У кінці 80-х — на початку 90-х рр. брав активну участь у русі за незалежність. Член-засновник Чортківського «Меморіалу», член Української Гельсінкської Спілки, Української Республіканської партії, потім Республіканської Християнської партії.

Реабілітований відповідно до Закону УРСР від 17.04.1991 р. «Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні».

Указом Президента від 18.08.2006 Петро Винничук, як і всі його побратими, нагороджений орденом «За мужність» І ступеня. Їхні імена закарбовані на пам'ятній таблиці, відкритій на приміщенні Чортківського педучилища 26 січня 2012 року.

Бібліографія:

Г.Касьянов. Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960-1980-х років. — К.: Либідь, 1995. — С. 142.

Андрій Вацик. Ціною власної свободи. // Тернопільська газета. — 1999, № 4 (160). — 21 січня.

Архів ХПГ: Інтерв'ю П.Винничука та його батька М.Винничука 2 та 3 квітня 2000 р.: <http://archive.khpg.org/index.php?id=1121121997>

Юнаки з огненної печі / Харківська правозахисна група. Упорядник В.В.Овсієнко. — Харків: Фоліо, 2003. — С. 36 — 66 та ін.

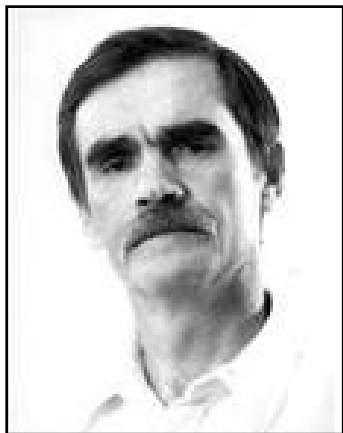
Мармус Володимир. Доля обрала нас. Передумови формування руху опору молоді Галичини 50 — 70 років ХХ ст.. Видання друге, виправлене і доповнене. — Тернопіль: Джура. — 2012. — 210 с.; іл.

*Василь Овсієнко,
Харківська правозахисна група.*

30.05.2012 р.

Василь ЛІСОВИЙ,

професор, філософ, дисидент, публіцист

(15.05.1937 - 20.07.2012)

Народився Василь Лісовий 17 травня (насправді 29 серпня 1937 у с. Старі Безрадичі Обухівського р-ну Київської обл. в селянській родині. Батько загинув на війні. У дитинстві зимовими вечорами чув розповіді селян про національне відродження 1917-20 рр. (запам'яталися слова матері: «От ходили з портретом Шевченка, співали українських пісень, за це нас і покарали»), про колективізацію, розкуркулення і голод 1933 року. Ця усна історія суттєво відрізнялася від тієї, яку викладали в школі.

1962 закінчив історико-філософський факультет Київського університету, викладав філософію в Тернопільському медичному інституті, 1966 — 1969 навчався в аспірантурі

Київського університету за спеціальністю логіка, викладав у цьому університеті. З 1969 — співробітник Інституту філософії АН УРСР. 1971 захистив кандидатську дисертацію на тему «Логіко-філософське дослідження побутової мови».

Самвидав розповсюджував з 1961 року. З 1966, паралельно з науковою роботою, інтенсивно організовував його виготовлення, зберігання та розповсюдження серед аспірантів і в студентському середовищі. Лісовий — автор самвидавної статті «Лист виборця Антона Ковалю».

Хвиля арештів інтелігенції 1972 підштовхнула Лісового до відкритого протесту. Разом з Євгеном Пронюком видав № 6 («київський») самвидавного журналу «Український вісник», відновленого ними з метою дати громадськості інформацію про заарештованих і відвести від них звинувачення у виданні попередніх випусків. Лісовий також написав «Відкритий лист членам ЦК КПРС і ЦК КП України». Він закінчувався так:

«Зважаючи на умови, в яких подається цей лист, мені важко вірити в конструктивну реакцію на нього. Хоч я не виступаю ні в ролі відповідального, ні в ролі свідка, ні в ролі якимось чином причетного до цієї справи, що нині іменується «справою Добоша», після подання цього листа я безперечно опинюся в числі «ворогів». Мабуть, це й правильно, бо Добоша звільнено, а «справа Добоша» — це вже просто справа, обернена проти живого українського народу і живої української культури. Така «справа» дійсно об'єднує всіх заарештованих. Але я вважаю себе теж причетним до такої справи — ось чому прошу мене також заарештувати і судити».

Лист фактично призначався для розповсюдження в самвидаві. З цієї метою на друкарській машинці в червні — липні 1972 було виготовлено понад 100 екземплярів листа і складений список осіб, яким передбачалося вручити чи надіслати його. Але 6 липня 1972 року Євген Пронюк був заарештований з кипом відбитків по дорозі від машиністки. Лісовий устиг 5 липня відіслати один власноручно надрукований екземпляр на ім'я Л. Брежнєва, один — віднести у відділ листів ЦК КПУ на ім'я В. Щербицького, один — вручити секретареві парткому Інституту філософії. 6 липня В. Лісовий був викликаний в Інститут і затриманий, 8-го виключений з КПРС, а 9-го заарештований. Одразу після арешту була звільнена з роботи в Інституті педагогіки його вагітна дружина Віра Лісова-Гриценко (народила сина Оксена 21 липня).

Лісовий не вважав себе винним у вчиненні злочину. Київський обласний суд 6 грудня 1973 року засудив Лісового до 7 р. позбавлення волі в таборах суворого режиму та 3 р. заслання за ст. 62 ч. 1 КК УРСР «Антирадянська агітація і пропаганда». Разом з ним засуджені Євген Пронюк та Василь Овсієнко.

Карався в таборах Мордовії ЖХ-385/3 (сел. Барашево, 1974-75), № 19 (сел. Лесной). У кінці 1976 разом з іншими політв'язнями переведений у табори Пермської обл. ВС-389/37, сел. Половинка, до середини 1978; № 35, ст. Всесвятська. Покаранням за перехід на статус політв'язня утратив рахунок.

1979 етапований на заслання в сел. Нова Брянь Заїграєвського р-ну Бурятської АРСР. Заявив протест проти введення радянських військ в Афганістан. Йому створили нестерпні умови на роботі, він покинув її і був засуджений за звинуваченням у «дармоїдстві» до 1 р. таборів суворого режиму. Решту заслання відбував у сел. Ілька того ж району. Працював токарем на авторемонтному заводі. На заслання до чоловіка переїхала дружина Віра Лісова з дітьми Мирославою та Оксеном.

Звільнений у липні 1983.

Працював науковим співробітником Музею історії Києва (1983 — 1987), вчителем Великодмитрівської школи Обухівського р-ну (1987 — 1989). У 1989 ВАК СРСР відновив науковий ступінь кандидата філософських наук. 1989 реабілітований, у 1990 поновлений на роботі в Інституті філософії НАН України, спочатку на посаді наукового співробітника, згодом старшого н. с., від 1997 р. — завідувач відділу Історії філософії України цього інституту. Викладав філософію на посаді професора в Київському міжнародному університеті (1996 — 1999) та в Києво-Могилянській Академії (1998 — 2002). Брав участь у конференціях та круглих столах, наукових та організованих громадськими й політичними організаціями (УРП, ОУН, Громадянською позицією тощо). Публікував статті на теми філософії і політології, готував навчальну літературу, укладав антології, перекладав філософську літературу з англійської та німецької мов, опублікував спогади.

Указом Президента України від 26.11.2005 нагороджений орденом «За заслуги» III ступеня.

Помер 20 липня 2012

Бібліографія:

Антін Коваль (В. Лісовий). Відкритий лист до депутатів Рад УРСР // Сучасність, рік IX, ч.10, жовтень, 1969; Зона, 1994, № 8, С. 125-148;

В. Лісовий. Проти рожна. Авторська передмова до віршів, які друкуються лише тепер. — ж. Україна, 1990, №16, квітень. — С. 13 — 16.

Англо-український філософський словник. (Статті, упорядкування). — К.: Либідь, 1996.

В. Лісовий. Культура, ідеологія, політика. Збірка есеїв. — К.: вид-во ім. Олени Теліги, 1997. — 352 с.

Філософський енциклопедичний словник. — Київ: Абрис, 2002 (десятки статей з філософії).

Енциклопедія сучасної України. — Т. 1-5. — К. — 2001-2006 (десятки статей з філософії).

Дмитро Чижевський. Філософські твори в 4-х томах. — К.: Смолоскип, 2005. (Укладання, передмова до третього тому).

В. Лісовий. Спогади. — ж. Сучасність. — 2003, № 5 (505) — 2004, № 12 (524),.

Лісовий В.С. У багатоголосі політичних дискусій: Статті та інтерв'ю. — К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2007. — 239.

***За книгою «Рух опору в Україні.
1960-1990», К.Смолоскип, друге видання.***

Ірина КАЛИНЕЦЬ

поетеса, дисидентка, народний депутат
Верховної Ради України

(6.12.1940 - 31.07. 2012)

Калинець народилася в родині вірних Української греко-католицької церкви. З дитинства палко мріяла про незалежність України.

Закінчивши слов'янський відділ філологічного факультету Львівського університету, І.Калинець працювала методистом обласного Будинку народної творчості, вчителькою, бібліотекарем, викладачем української мови та літератури у Львівському політехнічному інституті. Публікувала вірші для дітей.

Товаришувала з дисидентами Валентином Морозом та В'ячеславом Чорноволом. У липні 1970 р. підписала протест 9 громадян Львова проти

арешту В.Мороза. Восени того ж року разом з чоловіком, Ігорем Калинцем, надіслала петицію до прокуратури УРСР із проханням дозволити бути присутньою на судовому розгляді справи В.Мороза. Написала листа голові Ради міністрів СРСР О.Косигіну від імені родичів і друзів В. Мороза та листа до Верховної Ради УРСР із протестом проти порушень у ході судового розгляду. У грудні 1971 р. поставила підпис під декларацією про створення Громадського комітету захисту Ніни Строкатої, до якого увійшли й В'ячеслав Чорновіл та Василь Стус.

12 січня 1972 р. була заарештована у Львові. В липні Львівський обласний суд засудив Ірину Стасів-Калинець до 6 років таборів суворого режиму та 3 років заслання. Через півроку такий же вирок дістав її чоловік.

Заслання відбувала разом з чоловіком у Читинській області.

Починаючи з 1987 року, І.Стасів-Калинець бере найактивнішу участь у пробудженні українського культурного та громадського життя Львова, в русі за відродження УГКЦ, у створенні Товариства української мови, «Меморіалу», Народного руху України.

У 1990 — 1992 рр. як начальник управління освіти виконкому Львівської облради вона впроваджувала українізацію шкільної системи, зокрема, сприяла виключенню російської мови як предмета в початковій школі та рішучому скороченню кількості російських шкіл і класів. У березні 1990 р. Ірину Стасів-Калинець обрано депутатом Верховної Ради України.

1998 року їй присвоєно титул «Героїня Світу», а 2000 року нагороджено

орденом Княгині Ольги III ст. і 2005 року — II ступеню.

І. Стасів-Калинець — автор збірок «Поезії», «Шлюб з полином», книжок для дітей «Лелека і Чорна Хмара», «Казки іграшкового телефону», історичного детективу «Вбивство тисячолітньої давності»; монографії «Студії над «Словом о полку Ігоревім», «Загадки хрещення України-Руси», наукової розвідки «Тарас Шевченко і св. Августин», численних публіцистичних статей, есеїв тощо.

Похована у Львові.

В. Овсієнко

Бібліографія:

Вірші //Поезія з-за колючих дротів. — Мюнхен, Шлях Перемоги, 1978.

Шлюб із полином: Поезії. — Львів, Місіонер, 1995.

Загадки хрещення України-Руси: Львів, Місіонер, 2002.

Вбивство тисячолітньої давности. Детектив, Львів, Сполом, 2002

Шкрабюк П. Попід Золоті Ворота. Шість елегій про родину Калинців, Львів, 2007.

ЛЬВІВСЬКА ПАСІОНАРІЯ

Серед когорти львівських «шістдесятників», які, далекі, не планували бути державними злочинцями й «зеками», а прагнули вивчати, зберігати й розвивати українську культуру, Ірину Стасів-Калинець завжди вирізняв темперамент. Полум'яний виклик так і рветься із неї, — енергійної, запальної, дотепної й дошкульної, демонстративно інтелектуальної і водночас надзвичайно чуттєвої.

06.12.2010 Вікторія Садова

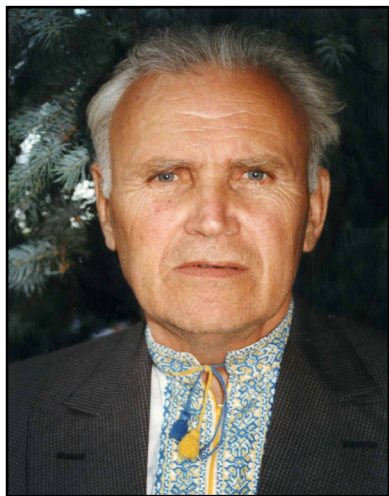
ДО УВАГИ ЧИТАЧІВ:

Український поет Ігор Калинець 2012 року упорядкував і видав 5 томів творів дружини, ще п'ять – побачать світ у новому році.

Він сказав: *«Хочу, щоб кожна видана книжка була окрім того, що охайна, мала певний зміст, щоб ще була тепла, щоб було приємно її взяти до рук, щоб зворушила людей, навіть якщо хтось не читатиме, а просто погортає, побачить фотографії, той чи інший вислів про Ірину, щоб людині хоч так запам'яталася Ірина та книжка».*

Володимир АНДРУШКО

Учасник національно-визвольного
і правозахисного руху, письменник.

(5.12.1929-01.10.2012)

Народився 5.12. 1929 р., у селі Саджавка Надвірнянського р-ну Івано-Франківської обл. у заможній селянській сім'ї. Мати Дарія була головою сільського осередку Союзу українок, жила до 1967 р.. Батько був одним з організаторів «**Просвіти**», за німецької окупації обраний в'їтом, 1944 р. емігрував, помер у США 1971 р.

За більшовицької окупації А. та його мати, рятуючись від переслідування НКВД, змушені були залишити свою хату. Її забрали під крамницю, а згодом розібрали. Деякий час нелегально жили в Коломиї. Навчаючись у гімназії, А. 1943 р. на пропозицію гімназиста Дмитра Павличка вступив до Юнацької сітки **ОУН**. На Великдень

1947 р. виготовив перші свої листівки «Христос воскрес! – Воскресне Україна!» і надалі вів активну підпільну діяльність.

Студентом 23.03.1952 р., у День Героїв, вивісив національний прапор над університетом у Чернівцях. Його запідозрили, з'ясували, що батько за кордоном, і виключили з довідкою про закінчення другого курсу. Після смерті Сталіна контроль НКВД ослаб і А. вдалося влаштуватися на III курс у Станіславський пединститут. 1955 р. А. направили в Підмихайлівську середню школу Калуського р-ну.

29.10.1959, невдовзі після одруження з учителькою Магдою Крушельницькою, А. був заарештований і звинувачений у проведенні антикомуністичної пропаганди, що, будучи студентом, поширював підпільну літературу. Під час обшуку знайшли декілька книжок, виданих за часів Польщі, та кілька аркушів з записами «націоналістичного, антирадянського змісту», а також бікфордів шнур і електродетонатор. Станіславський обласний суд у березні 1960 засудив А. за ч. 1 ст. 62 «антирадянська агітація і пропаганда» та за «зберігання зброї і вибухових речовин» (ст. 222) на 5 р., учителя Василя Процюка цим же вироком – до 4 р.

Карався в мордовських таборах: Після звільнення до роботи в школі не допустили.

Вдруге заарештований 10.08.1981 за розповсюдження листівок на 5 р. ув'язнення та 5 р. заслання. Карався у таборі ВС-389/35, що на ст. Всехсвятська Пермської обл. Тут не мав жодного побачення. Карали за те, що сів на ліжко. **Штрафним ізолятором** покарали, що ніби зіпсував картоплечисну машину на кухні, де працював. Хімікати, якими мив посуд, роз'їли йому нігті – вони не відросли досі. Зате мав приємні враження від спілкування з політв'язнями різних національностей (Степан ХМАРА, Натан Щаранський, Анатолій КОРИГІН та ін.)

Влітку 1986 р. А. повезли етапом на заслання в Тюменську обл., с. Нижня Тавда, звідки щойно звільнився Семен ІЛУЗМАН. Працював на лісокомбінаті, пиляв дерево. Жив на квартирі. У зв'язку з перебувальною 5.05.1987 був помилуваний. Перед звільненням відвідав могилу П.Грабовського в Тобольську.

Під час перебудови домігся роботи за фахом, опублікувавши звернення до М.Горбачова в журналі «Український вісник». Заява його прозвучала по радіо «Свобода».

Учителював у с. Сідлище Коломийського р-ну. У 1988 р. – один з організаторів Української Гельсінкської Спілки на Івано-Франківщині, член Координаційної Ради УГС.

У лютому 1990 р. переїхав на Буковину, де очолив обласну організацію Української Республіканської партії. 3.11.1990 підняв національний прапор над Чернівецьким університетом. 1.05.1991 організував у Чернівцях антикомуністичну демонстрацію. Пронесли містом домовину з написами «КПСС» і «СССР», потім потопили її в р. Прут. Проти нього порушена була кримінальна справа за «особливо цинічне хуліганство» (ст. 206). Слідство було припинене з проголошенням незалежності.

Займався переважно літературною працею (вірші, п'єси, есе, спогади, публіцистика). 1998 р. в Надвірній вийшла книжка його есе А. «Здобудеш Українську державу...», яка вже частково публікувалася за кордоном. У Народному Домі в Чернівцях ставилась його п'єса «Нерозумні діти». Ставились п'єси на Івано-Франківщині, на Тернопільщині, в Австралії, де побував на запрошення української діаспори. Належав до редакції журналу «Наша мета» (Аделаїда). На запрошення земляків кілька разів бував у Великобританії, Німеччині, Бельгії.

Донька Леся працює вчителькою.

*Василь Овсієнко,
Сергій Бабич*

Помер 1.10. 2012 у м. Надвірна.

Бібліографія

Вісник репресій в Україні, 1982: 10-1.

В.Андрюшко. Здобудеш Українську державу... – Надвірна, 1998. – 132 с.

Архів ХПГ: інтерв'ю В.Андрушка від 18.07. 2000 р.

Енциклопедія сучасної України, Т. 1. – К., 2001. – С. 512.

В.Андрушко. Кривавий засів. – Надвірна, 2005. – 96 с. (Збірка драм. творів).

Рух опору в Україні: 1960 – 1990. Енциклопедичний довідник / Передм. Осипа Зінкевича, Олеся Обертаса. – К.: Смолоскип, 2010. – С. 52-53; 2-ге вид. – 2012. – С. 58-59.

Табір № 14 у Мордовії. Отряд 7.

*Зліва направо: Володимир Киян, Олекса Різників,
Сергій Бабич, Володимир Андрушко.
Вересень 1960 р.*

Ростислав ДОЦЕНКО

політв'язень, перекладач,
літературний критик, мовознавець, прозаїк

(19.04.1931 – 24.10.2012)

Учасник українського руху опору. Політв'язень радянських тюрем і концтаборів (1953 — 1963). Член Національної Спілки письменників (1986), Всеукраїнського товариства політв'язнів і репресованих. Лауреат літературних премій ім. М. Рильського (1993), М. Лукаша (2000). Нагороджений орденом «За заслуги» III ступеня (2007).

1950 року Ростислав Доценко закінчив середню школу і вступив до Київського університету на український відділ філологічного факультету.

14.02.1953 заарештований під час

останньої хвилі сталінського терору за звинуваченням в «антирадянській пропаганді», за поширення творів «буржуазно-націоналістичних» письменників (М. Грушевського, В. Винниченка та ін.). Навесні 1953 засуджений Київським обласним судом за ст. 54-1 ч. 2 на 8 р. ув'язнення. Працював у концтаборі в Куйбишевській обл. на будівництві Волзької ГЕС, де став співзасновником «Групи революційних марксистів», яка ставила за мету побороення тоталітарного режиму в СРСР, за що 1956 дістав ще 7 р. ув'язнення. Відбував його на Далекому Сході, на Тайшетській трасі та у мордовських таборах. Познайомився з митрополитом Йосипом Сліпим, Володимиром Горбовим, Петром Дужим, Святославом Караванським, Юрієм Литвином та іншими політв'язнями.

У квітні 1963 звільнений. На основі довідки про зняття першої судимості вдалося поновитися в Київському університеті. Саме тоді познайомився і заприятелював із шістдесятниками Іваном Світличним, Іваном Дзубою, Аллою Горською, Євгеном Сверстюком, Опанасом Заливахою та іншими.

1965 закінчив університет, працював у редакції зарубіжної літератури в Держлітвидаві. Підготував кілька десятків перекладених видань (зокрема 12-томник Дж. Лондона, 1969 — 1972). 1972, після відмови співпрацювати з КДБ, його звільнили з видавництва. 1974, після тривалих пошуків, вдалося влаштуватися на роботу в Республіканській сільськогосподарській бібліотеці. З 1988 перебував лише на творчій роботі.

Попри постійні політичні «догани» за радянських часів, у творчому доробку Р. Доценка чимало перекладів творів англійської, ірландської, амери-

канської, польської та інших літератур. Зокрема це твори О. Вайлда «Портрет Доріана Грея» (1968), Ф. Купера «Останній із могікан» (1969), В. Фолкнера «Крадії» (1972) і «Домашнє вогнище» (1983, співпереклад з В. Корнієнком), Ч. Діккенса «Великі сподівання» (1986), М. Мітчелл «Розвіяні вітром», повісті та оповідання Е. По, М. Твена, Дж.-К. Джерома, Ф. О'Коннора, В. Скотта та ін., збірки ірландських народних казок, англійських та ірландських приказок і прислів'їв. Доценко переклав з англійської літературознавчі праці Ю. Луцького «Між Гоголем і Шевченком» (1998), Ю. Шереха-Шевельова «Прологомена до вивчення мови та стилю Г. Сковороди» (1998). У творчому доробку багато статей із проблем мовознавства, фольклористики, переклади справи, бібліографії з історії українського друкарства, політичних репресій і голодомору тощо. Доценко — автор циклу біографічних нарисів «Україна без українців» — про письменників і громадських діячів, жертв політичних репресій (О. Кониського, М. Хвильового, А. Кримського, М. Зерова, Ю. Липу, О. Телігу, Ю. Литвина та ін.) Упорядкував збірку творів Л. Гребінки «Радість чорноземна» (1990), Л. Лимана «Пам'ять» (2002), Ю. Литвина «На лезах блискавок» (2009). Численні переклади та літературознавчі статті Доценка друкувалися в українській та закордонній пресі. Доценко також є автором близько 2 тис. напівафористичних «Думок проти ночі» — філософсько-викривальних роздумів про окупаційні режими.

Залишились у траурі дружина і соратниця професор Віра Вірченко, дочки Марія та Олена, онук Мар'ян, та друзі.

З некролога Левка Луканенка

Бібліографія

Пам'ятаймо про свій обов'язок (Про М. Лукаша) // Укр. мова і літ-ра в шк. — 1989. — №12;

Відвойовниці України (Про О. Телігу) // Старожитності. — 1992. // № 12;

Особливо небезпечний, тим-то приречений на безвість (Про поета-шістдесятника О. Григоренка) // Україна. — 1993. — ч. 12;

Повернення Галі Мазуренко // Київ. — 1997. — Ч. 5-6. — С. 58-59;

Листи з неволі (1953-1963) // Він просто йде: Зб. — 2001. — С. 132-269;

Аргонавт, що оминув ГУЛАГ (Про Л. Чернова) // Дивослово. — 2002. — № 11;

Поезія на життя і смерть (Про Г. Соколенка) // Київ. — 2005. — Ч. 12. — С. 75-83;

На Україну повернувся... (Про Л. Дражевську) // Березіль. — 2007. — № 7-8. — 159-165;

Вдячне слово про поважну людину (Про М. Сороку) // Вони мислили Україною: Зб. — Т., 2009. — С. 60-61;

Світлі думки проти ночі. Афоризми і щось близьке до них / Р. Доценко. — Тернопіль: Навчальна книга — Богдан, 2011. — 296 с.

Литвин Юрій. На лезах блискавок: Поезії. Статті. Документи. Листи // Упор., авт. передм. Р. Доценко. — К.: Вид-во ім. О. Теліги. 2009. — 496 с.

Віталій ШЕВЧЕНКО

політв'язень, публіцист, журналіст

(20.03.1934 -16.12.2012)

Батько — агроном з-під Конотопа Сумської обл., мати — лікар зі Стародуба Брянської обл., до війни були членами ВКП(б). В комуністичному дусі виховували й сина. До інших політичних поглядів він прийшов сам у кінці 40-х — на початку 60-х.

Закінчив факультет журналістики Київського університету в 1956, після чого працював у редакціях газет, в Українському товаристві дружби й культурних зв'язків з зарубіжними країнами. Був офіцером запасу КГБ і членом КПРС. У кінці 50-х та на початку 60-х працював у Невельській міській газеті «Ленинець» на Сахаліні, у 70-х — у РАТАУ в Києві. Перед арештом у 1980 В. Шевченко працював у відділі технічної інформації на заводі «Електронмаш».

У 60-х належав до гуртка з економістом Б. Орловським, інженером А. Матвієнком — розмножували самвидавські тексти. Написав дві статті — «Громадою обух сталить»

(1964, про єднання всіх національних сил для боротьби проти тоталітарного режиму) і «Національна політика в Чехословаччині очима українця» (1965). У ній Шевченко твердить, що національні меншини в Чехословаччині та Югославії мають можливість розвиватися, тоді як в СРСР і в Китаї ведеться політика на їх асиміляцію і знищення. Обидві статті потрапили в КГБ, але тільки друга, як ідентифікована за почерком, увійшла до звинувачення Шевченкові.

1974, після арешту редактора «Українського вісника» (УВ) В'ячеслава Чорновола, Степан Хмара відновив його видання. Плівка з випуском 7/8 номера була передана на Захід. Там номер вийшов друком українською та англійською мовами і став одним із найважливіших джерел історії репресій середини 70-х. До С. Хмари підключився київський журналіст Олесь Шевченко, а через нього й Віталій Шевченко. Разом вони розповсюджували № 7/8 УВ і підготували матеріали до наступних випусків. Кілька років КГБ не міг розкрити, хто видає УВ, можливо, тому, що видавці раніше не брали участі в легальному національно-демократичному русі, а також тому, що після обшуку в С. Хмари на початку 1975 вони припинили видання журналу і будь-яку небезпечну діяльність, а вже готовий 9-й випуск після двох невдалих спроб передати за кордон потрапив під час обшуків до рук працівників КГБ.

Для наступного, 10-го числа УВ В. Шевченко написав і передав С. Хмарі в м. Червоноград Львівської обл. статтю «Класова структура радянського суспільства» (класи — партійно-радянська бюрократія, яка колективно володіє засобами виробництва, і трудящі. Обидва класи поділяються на підкласи). Статтю там довелося знищити.

В. Шевченко був заарештований 14 квітня 1980 року. Справу В. Шевченка, С. Хмари і О. Шевченка розглядав Львівський обласний суд 15 — 24 грудня 1980 року. Родичів підсудних допустили до зали суду лише четвертого дня, спершу допитавши як свідків. Нікого більше в залі суду не було. За ст. 62, ч. І, КК УРСР Шевченкові інкримінували: зберігання і розповсюдження «Українського вісника», авторство праці «Національна політика в Чехословаччині очима українця»; «антирадянські за змістом» записи на полях двох вилучених у нього томів Леніна; за ст. 70 КК РРФСР і за ст. 62 КК УРСР — усна «антирадянська пропаганда», яку Шевченко вів у кінці 50-х на Сахаліні, а потім у Києві. Свідками виступали партпрацівники з м. Невельська (Сахалін), співробітники РАТАУ, інженери київських заводів. «Антирадянська агітація» полягала в тому, що В. Шевченко говорив про погане збереження пам'яток культури, що сільське господарство зайшло в глухий кут, про витратну економічну політику, про штучний голод 30-х рр., про примусову колективізацію. Учений секретар останнього місця роботи Шевченка на запитання: Невже підсудний не вів на роботі антирадянські розмови?! відповів: Ми його боялися, адже він — член партії і офіцер запасу КГБ, тому з ним не розмовляли!

Прокурор заважав для В. Шевченка 6 р. таборів суворого режиму і 3 р. заслання. Суд, «враховуючи особу звинуваченого», засудив його до 7 р. таборів і 4 р. заслання. 31.03.1980 Верховний Суд УРСР розглядав касаційну скаргу Шевченка і залишив вирок без змін.

Термін відбував у 37-му лагпункті таборів суворого режиму в сел. Половинка Пермської обл., Урал. Брав участь у колективних акціях протесту, в тому числі в страйку 1981, за що карали штрафним ізолятором і позбавленням побачень.

Звільнений 5 лютого 1987 року. Активіст Українського культурологічного клубу (УКК, 1987-1988), автор низки самвидавських статей, в у т.ч. про необхідність відновлення українських і білоруських Православних і Греко-Католицьких Церков, про синьо-жовтий прапор, тризуб та ін.

30 грудня 1987 року у складі редакції відновленого влітку В. Чорноволом «Українського вісника» увійшов до Української Гельсінкської Групи, яка влітку 1988 була реформована в Українську Гельсінкську Спілку, а в квітні 1990 — в Українську Республіканську партію. 1997 перейшов до Народного Руху України.

З 1993 до 2011 року В. Шевченко працював відповідальним секретарем православної газети «Наша віра» (редактор Є. Сверстюк), виступав як публіцист.

Щиро співчуваємо удіві Марії, дочці Оксані, синам Олесеви та Мирославу. Похоронений на кладовищі в Софіївській Борщагівці.

Бібліографія:

1. За Церкву рідною мовою. // Український вісник, 1987, випуск 9-10, жовтень-листопад. — С. 240 — 250.

2. УКК радикалізує «перестройку»; Пишімо щиро, відверто, правдиво!; Перша некомуністична демонстрація; За церкву рідною мовою; Правда про Биківню; Вечір Івана Франка заборонено // Київська весна / Упоряд. і ред. О.Шевченко. — К.: Видавництво імені Олени Теліги, 2005. — С. 29 — 33, 340 — 344, 414 — 424, 458 — 462, 557 — 559.

3. Як вимовляли церковно-слов'янські тексти у стародавньому Києві? // Наша віра, 1995, №6 (86).

4. Храм на місці Конотопської битви. // Наша віра, 1995, № 7-8 (87-88).

Український вісник. Випуск VII — VIII. Весна 1974. Самвидавний журнал з України. Редактор Максим Сагайдак. — Париж–Балтимор–Торонто: Українське видавництво «Смолоскип» ім. В.Симоненка, 1975. — 156 с.

Вісник репресій в Україні. Закордонне представництво Української Гельсінської групи. Редактор-упорядник Надія Світлична. Нью-Йорк. 1980–1985 рр. — 1980: 5-8, 9 — 19, 9 — 33, 10 — 7; 1981: 1, 2, 3, 5 — 17, 6 — 26, 7, 8 — 52, 10.

Хроника текущих событий. — Нью-Йорк: Хроника, 1980, вип. 56. — С. 67; 1981, вип. 60. — С. 54-61; 1982, вип. 62. — С. 74, 132; 1983, вип. 63. — С. 82, 185.

Інтерв'ю 21.10.1998: Міжнародний біографічний словник дисидентів країн Центральної та Східної Європи й колишнього СРСР. Т. 1. Україна. Частина 2. — Харків: Харківська правозахисна група; «Права людини». — 2006. — С. 826-828;

Доценко Р. Листи з неволі (1953-1963) // Він просто йде: Зб. — 2001. — С. 41-131;

Рух опору в Україні: 1960 — 1990. Енциклопедичний довідник: 2-ге вид. / Передм. Осипа Зінкевича, Олесея Обертаса. — К.: Смолоскип, 2012. — 896 с. + 64 іл. (Доценко: с. 239-240). У другому виданні — К. 2012, ст. 239 — 240.

Володимир Каплун, Харківська правозахисна група.

Доповнив В. Овсієнко 16.12.2012.

ЗОНА
Видання всеукраїнського
товариства політв'язнів
і репресованих

Підписано до друку 29.03.2013 р.
Папір офсетний. Друк офсетний.
Гарнитура Times New Roman
Формат 84x108 - 16 Физ. лист 6. Усл. лист 5,5
Замовлення _____
Наклад 700 примірників.

Издательство «Фаворит»
Одесса, ул. Садовая, 3.
Отпечатано в ВПП «Печатный дом»
Свидетельство ДК № 1732 от 23.03.2004.
Одесса, Старосенная пл., 1
тел: 728-80-36

Головний редактор Олекса Різників
Редакційна колегія:
Петро Франко
Левко Глухівський
Євген Пронюк
Володимир Барсуківський
Леонід Рябченко
Михайло Баканчук

ББК 84 (к кр-4Оде) 62-47 я45

Зона: [Літ. ЗБ] Гол. ред. О. Різників; Всеукр. тов-во політ. в'язнів і репресованих. Вип. 28, — Одеса: 200 с.

ISBN _____

Зареєстровано Міністерством України у справах
преси та інформації 17 червня 1996 року.
Реєстраційне свідоцтво КВ № 2016
Адреса редакції:
65111 Одеса, проспект Добровольського 126/1, кв. 23
email: oleksariz@ukr.net

Думка редакції не обов'язково співпадає з думками
та ідейними засадами авторів.

За наведені факти відповідає автор.

За можливості рукописи надсилайте у першому машинописному
примірнику або в електронному вигляді. Авторів просимо подава-
ти стислі біографічні довідки про себе, якщо їх не містить текст.

Можливі світлини.

Редакція залишає за собою право на скорочення і редагування.
За передруку наших матеріалів обов'язкове посилання на часопис.
Ненадруковані матеріали зберігаються в архіві Товариства.

*На обкладинці портрет патріарха Йосипа Сліпого.
Видруковано у друкарні Південно-українського медіа холдингу.*